

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิจัยนี้ ข้อมูลที่ผู้วิจัยนำมาวิเคราะห์ได้มาจากการสัมภาษณ์แบบลึก (Depth Interview) กับผู้นำการเปลี่ยนแปลง ชาวบ้านสาคลี และบุคคลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน และการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง หน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์ (Unit of Analysis) คือ "กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง" ผู้วิจัยได้เสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลออกเป็น 7 ตอน ดังนี้

1. ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับชุมชนสาคลี
2. ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับโรงเรียนสาคลีวิทยา
3. ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับโครงการไร่นาสวนผสม
4. ภูมิหลังของผู้นำการเปลี่ยนแปลง
5. บทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน
6. บทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการจัดองค์กรประชาชน เพื่อหนุนช่วยการพึ่งตนเองของชุมชนโดยอาศัยยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมของประชาชน
7. ผลกระทบของบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในการทำไร่นาสวนผสม

ตอนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับชุมชนสาคลี

1. ลักษณะทางกายภาพ

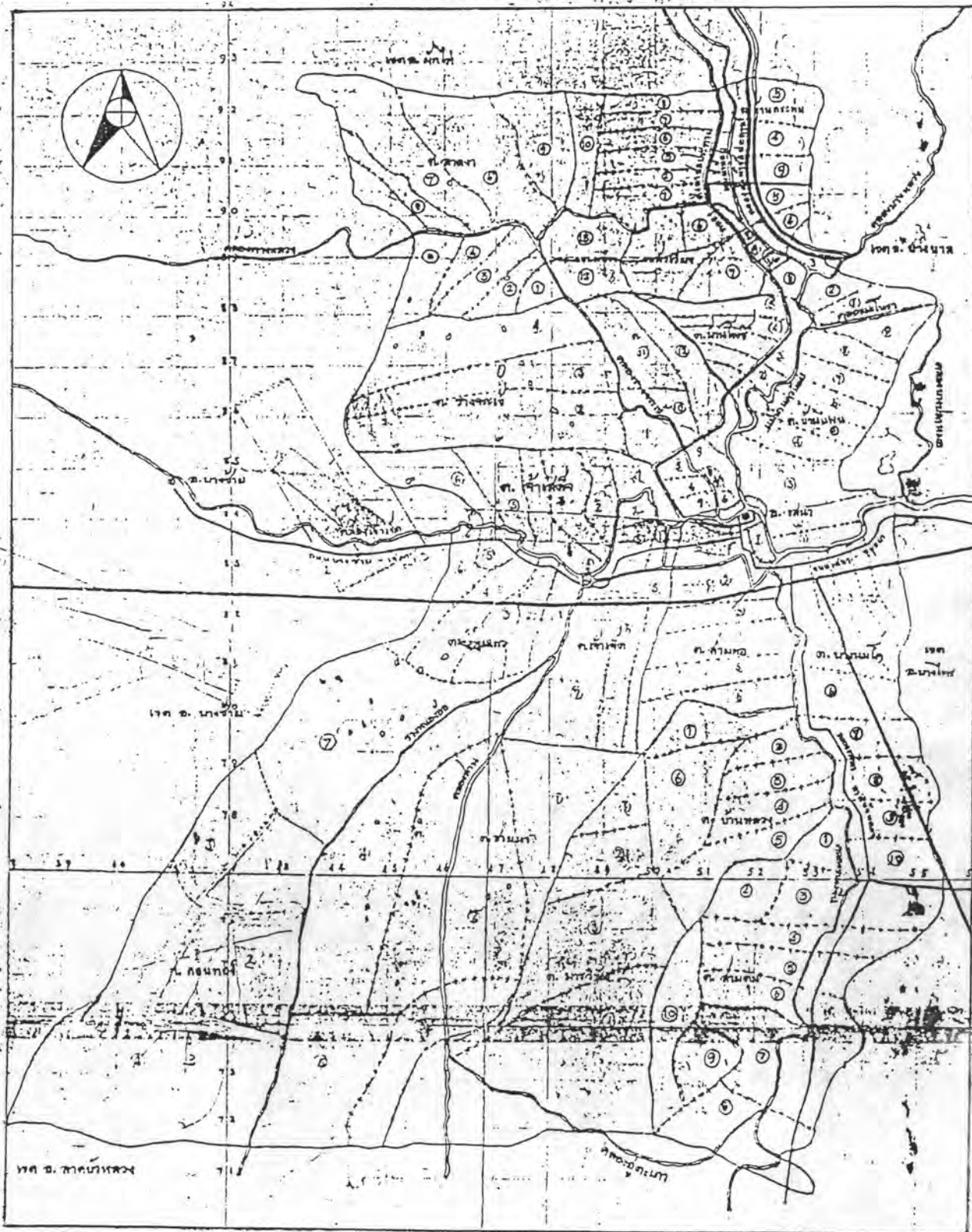
1.1 ที่ตั้งและลักษณะทั่วไป

ชุมชนสาคลีตั้งอยู่ในเขตอำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีพื้นที่ครอบคลุมเขตหมู่บ้านใน 3 ตำบลคือ หมู่ 1 (ทั้งหมด) และหมู่ 2 (บางส่วน) ของตำบลสามตุ่ม หมู่ 9 (บางส่วน) และหมู่ 10 (ทั้งหมด) ของตำบลบางนมโค หมู่ 4 (บางส่วน) และหมู่ 5 (บางส่วน) ของตำบลบ้านหลวง โดยหมู่บ้านเหล่านี้จะตั้งเรียงรายไปตามคลองขนมจีนซึ่งแยก

แผนภูมิที่ 4

แผนที่อำเภอเสนา

มาตราส่วน 1:50,000

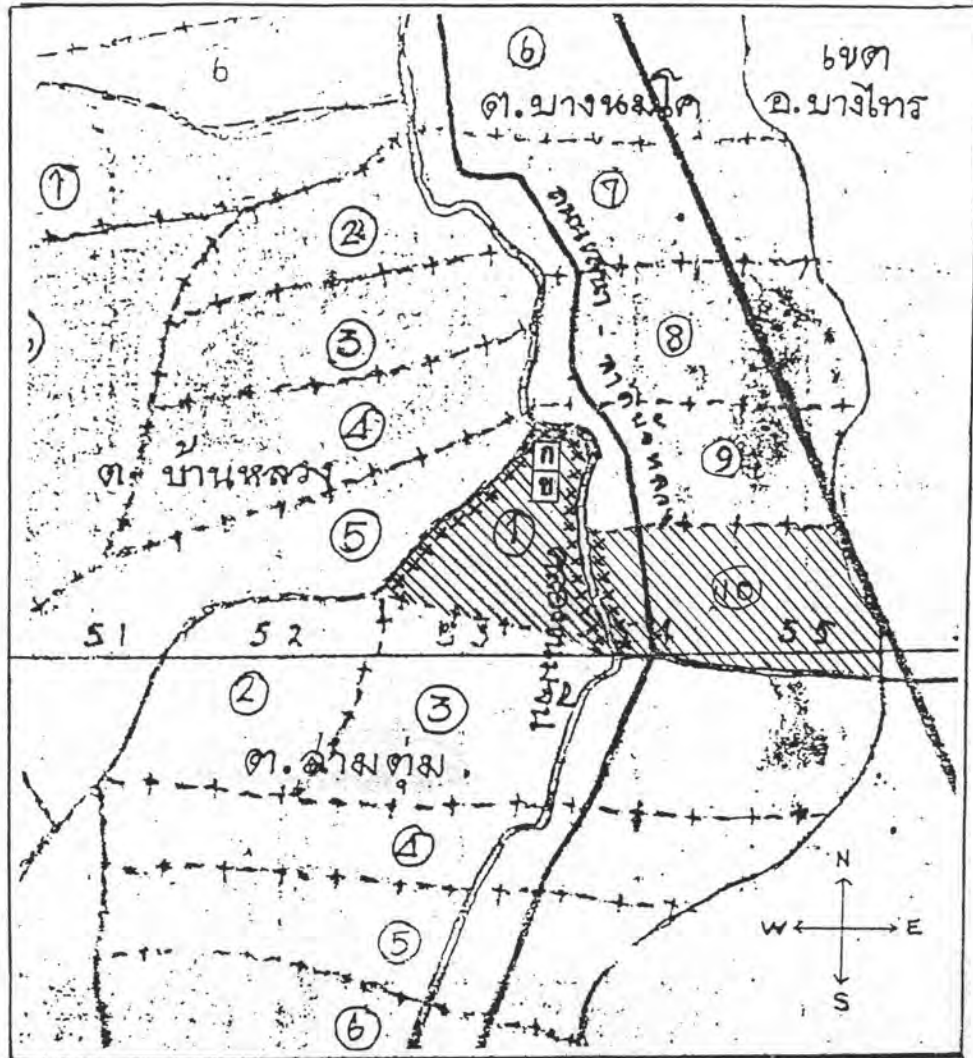

○ ทิวเขา — เขตอำเภอ - - - - - เขตตำบล +++++ เขตหมู่บ้าน	○ ทิวเขา — เขตอำเภอ - - - - - เขตตำบล +++++ เขตหมู่บ้าน

แผนภูมิที่ 5

แสดงอาณาเขตและลักษณะการตั้งบ้านเรือนของชุมชนสาคลี

(หมู่ 1 ต.สามคุ่ม และหมู่ 10 ต.บางนมโค)

หมายเหตุ: ดัดตอนมาแสดง เฉพาะส่วนและขยายขนาดจากแผนภูมิที่ 4

ออกไปในลักษณะ 3 เล้า โดยมีหมู่ 1 ของตำบลสามคู่ม เป็นศูนย์กลางของชุมชน (ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตในการศึกษาไว้เพียง 2 หมู่บ้านคือ หมู่ 1 ตำบลสามคู่ม และหมู่ 10 ตำบลบางนมโค)

ชุมชนสาคลีตั้งอยู่ใน เขตที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง น้ำจึงท่วมทุกปี บางปีท่วมมาก บางปีท่วมน้อย จากการสัมภาษณ์และสังเกตรอยน้ำท่วมในปีก่อน ๆ พบว่าน้ำท่วมสูงขนาดหน้าอกหรือบางพื้นที่สูงขนาดศีรษะผู้ใหญ่เลยทีเดียว ดังนั้น ลักษณะการตั้งบ้านเรือนจึงเป็นแบบยกพื้นได้สูง เพื่อมิให้น้ำท่วมถึง ศูนย์กลางของชุมชนคือตลาดสาคลี ตั้งอยู่ห่างจากถนนใหญ่ซึ่งเชื่อมระหว่างกรุงเทพฯ-อำเภอสนา ประมาณ 8 กิโลเมตร

ส่วนถนนที่เชื่อมระหว่างชุมชนกับถนนใหญ่นั้น เดิม เป็นถนนดินซึ่งสร้างขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ.2509 ต่อมาได้รับการเปลี่ยนเป็นถนนลูกรัง เมื่อประมาณ พ.ศ.2514 - 2515 ซึ่งยังคงใช้มาจนถึงปัจจุบัน ถนนอยู่ในสภาพค่อนข้างดีในฤดูแล้ง ส่วนในฤดูฝนค่อนข้างลำบากเพราะเป็นหลุม เป็นบ่อ มีรถประจำทาง (รถสองแถว) รังรับส่งผู้โดยสารตั้งแต่เช้าจนถึงเย็นในอัตราค่าโดยสารคนละ 5 บาท ใช้เวลาการเดินทางประมาณ 30 นาที นอกจากจะสามารถติดต่อกับโลกภายนอกโดยอาศัยถนนดังกล่าวแล้ว ยังสามารถเดินทางโดยทางเรือส่วนตัวไปตามคลองขนมจีน ซึ่งเชื่อมกับตัวอำเภอสนาเป็นระยะทางประมาณ 10 กิโลเมตรด้วย

1.2 ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ

ในด้านความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาตินั้น ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่าสมัยก่อนปลาชุมมาก "ตัวละครึ่งกิโล เวล่าน้ำท่วมนั้น ปลาแทบจะกัดคน ต้องใช้ข่ายขนาด 8 เซ็นต์ ปลาที่ตัวละครึ่งกิโลจึงจะติด ตัวเท่านี้วก้อยเขาไม่เอา แล้วอุสมัยนี้ลี ข่ายถี่ยิบเลย" (พร พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์) หรือ "ถ้าขยัน ๆ ไปแหวกผัก บางทีได้ตัวละกิโล แต่เดี๋ยวนี้นหมด" (นิคม เทียนบุชา, สัมภาษณ์) ส่วนดินสมัยก่อนก็ "ดีกว่าสมัยนี้เพราะไม่ได้ใช้ปุ๋ย ตอนที่ทำนาปี ซึ่งจะเต็มทุ่งไปหมด มองไม่เห็นดินเลย พอหน้าแล้งประมาณเดือน 4 - 5 ซึ่งกรอบก็จุดเผาทุ่งให้เป็นปุ๋ย พอฝนตกก็ไหลลงเลย เดี๋ยวนี้นี้อาตอซังไม่ได้ เพราะน้ำเปียกทุกปี" (พร พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

แม้ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติในปัจจุบันจะสู้สมัยก่อนไม่ได้ แต่ก็มิใช่หมายความว่า จะอยู่ในภาวะขาดแคลน เสียเลยทีเดียว ปลา ยังคงเป็นอาหารธรรมชาติที่ชาวบ้านหากินได้เกือบตลอดปี สังเกตได้จากนกที่มากินปลา มีมาก และลูกกุ้งซึ่งเป็นอาหารของปลาก็ยังมี

เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านเล่าว่าสามารถหาปลาและนกมาเป็นอาหารได้ทุกวัน บางครอบครัวก็มีการขุดคู แล้วสูบน้ำเข้าคูเพื่อให้ปลาธรรมชาติ (ชาวบ้านเรียกว่า ปลาปี) มาอาศัย เมื่อได้ระยะเวลาหนึ่งก็วิดน้ำออกและนำปลาไปขายหรือเป็นอาหาร และที่สำคัญคือชุมชนสาคลีมีคลองขนมจีนซึ่งถือเป็นเส้นเลือดใหญ่ที่ให้ความชุ่มชื้นแก่ผืนดินในบริเวณชุมชน เพราะมีน้ำในลำคลองตลอดทั้งปีและยังเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติที่สำคัญของชุมชน บางปีก็มีชาวบ้านจากจังหวัดอื่นมาตั้งค่ายพักแรมอยู่ในชุมชนเพื่อหาปลาโดยเฉพาะ

2. ประวัติชุมชน

ความรู้สึกของคนในชุมชนซึ่งถือว่าตนเองเป็นคนใน "ชุมชนสาคลี" นี้ เป็นความรู้สึกที่สืบทอดมาจากยุคกรุงเรื่องในอดีต กล่าวคือ เดิมทีเดียวก่อนที่จะเป็นชุมชนสาคลีในปัจจุบัน ศูนย์กลางของความเจริญของชุมชนอยู่ที่ "ตลาดท่าเกวียน" ซึ่งตั้งอยู่ในเขตหมู่ 1 ตำบลสามคู่ม เหตุที่เรียกว่าตลาดท่าเกวียนก็เพราะชาวบ้านที่อยู่ในเขตชุมชนและรอบนอกจะขนข้าว เปลือกใส่เกวียนมาลงที่ตัวตลาดเพื่อขายและเข็นลงเรือ (คลองขนมจีน) ไปยังกรุงเทพฯ ตลาดท่าเกวียนจึงเป็นศูนย์กลางของการคมนาคมติดต่อซื้อขายในสมัยนั้น ตัวตลาดก็มีความเจริญทางด้านการค้าขาย มีโรงยา โรงสี ร้านขายทอง ฯลฯ และร้านค้าประมาณ 30 - 40 ครอบครัวในตลาด ต่อมาเมื่อเส้นทางคมนาคมสะดวกขึ้นความเปลี่ยนแปลงในชุมชนก็เริ่มเกิดขึ้น

พอชุดคลองพระยาบันลือที่อำเภอลาดบัวหลวงในสมัยหลวงประสิทธิ์ฯ เป็นผู้แทนฯ เมื่อประมาณ 40 - 50 ปีมาแล้ว คนก็ไม่มาทางนี้ คนไปทางโน้นเพราะอยู่ใกล้กรุงเทพฯ ตลาดก็เริ่มซบเซา ร้านค้าก็ไม่มีเพิ่ม ที่อยู่ก็ตายไปบ้าง ย้ายตามลูกไปอยู่กรุงเทพฯ บ้างตอนนี้เรียกว่าตลาดเสื่อมที่สุด (แฉ่ม พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

จากการศึกษาพบว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในชุมชนนี้ เกิดขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 2495 เมื่อเกวียนถูกเปลี่ยนเส้นทางการคมนาคม คำว่า "ตลาดท่าเกวียน" ก็ถูกเปลี่ยนเป็น "ตลาดสาคลี" แทน โดยที่คำว่า "สาคลี" นั้น เดิมเป็นชื่อลำรางเล็ก ๆ ที่อยู่ใกล้กับตัวตลาดและหมู่บ้านที่เรียงรายตามลำรางเรียกว่าหมู่บ้านสาคลี ส่วนความหมายของคำว่า "สาคลี" นั้นสืบไม่พบว่ามีหมายถึงอะไร

ในปัจจุบัน แม้จะมีการแบ่งเขตการปกครองออกเป็นตำบลและเขตหมู่บ้านต่าง ๆ ตามระบบราชการ แต่ความรู้สึกและความรับรู้ของชาวบ้านในเขตหมู่บ้านที่กล่าวข้างต้นยังคงรับรู้ร่วมกัน

ในฐานะสมาชิกของชุมชนสากลี ส่วนตลาดสากลีนั้น ในปัจจุบัน เกือบมีสภาพเป็นตลาดร้างเพราะมีคนอาศัยอยู่เพียง 7 ครอบครัว โดยเป็นร้านค้าย่อยเสีย 5 ครอบครัว

ส่วนรายละเอียดเกี่ยวกับประวัติชุมชนทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง จะได้กล่าวรวมไว้ใน เรื่องลักษณะทางเศรษฐกิจ ลักษณะทางสังคม และลักษณะทางการเมือง

3. ลักษณะทางเศรษฐกิจ

3.1 ประชากรและอาชีพ

จากการสำรวจพบว่าหมู่ 1 ตำบลสามดุ่ม มีจำนวนประชากรรวม 60 ครอบครัว หมู่ 10 ตำบลบางนมโคมีประชากรรวม 67 ครอบครัว รวมเป็น 127 ครอบครัว ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาเป็นหลักคือร้อยละ 51.18 และรับจ้างทั่วไป รองลงมาคือร้อยละ 23.62 ของจำนวนครอบครัวทั้งหมด ดังตารางที่ได้แสดงไว้ (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1

แสดงอาชีพหลักของประชากรในชุมชนสากลี

(หมู่ 1 ต.สามดุ่ม และหมู่ 1 ต.บางนมโค)

อาชีพ	จำนวนครอบครัว	เปอร์เซ็นต์
ทำนา	65	51.18
รับจ้างทั่วไป	30	23.62
ค้าขาย	10	7.88
อื่น ๆ	6	4.72
ไม่มีอาชีพ	16	12.60
รวม	127	100.00

หมายเหตุ

1. รับจ้างทั่วไป หมายถึง รับจ้างเกี่ยวข้าว คายหญ้า ขุดบ่อ ก่อสร้าง ฯลฯ
2. อื่น ๆ หมายถึง ครู นักการ เจ้าของโรงสี เลี้ยงกุ้ง ขับรถสองแถว และหมอ

3. ไม่มีอาชีพ หมายถึง อยู่เฉย ๆ ไม่ได้ทำงานอะไร ส่วนใหญ่เป็นคนแก่ที่ลูกส่งเงินมาให้ บางคนก็ได้เงินบำนาญจากสามี บางคนเป็นข้าราชการบำนาญ บางคนเมื่อขายนาก็ฝากธนาคารและเอาดอกเบี้ยมาใช้

ตารางนี้แสดงเฉพาะอาชีพหลักของประชากร บางครอบครัวอาจจะทำนาและรับจ้างทั่วไปไปด้วย หรือบางครอบครัวที่มีอาชีพรับจ้างทั่วไปก็อาจมีวัวไว้เลี้ยง 2 - 3 ตัวไปด้วย ข้อสังเกตที่ได้จากการสำรวจก็คือประชากรที่มีอาชีพรับจ้างทั่วไปมีค่อนข้างมากคือร้อยละ 23.62 และประชากรที่ไม่มีอาชีพก็ค่อนข้างมากเช่นกัน คือร้อยละ 12.60 ของจำนวนครอบครัวทั้งหมด

3.2 ขนาดของการถือครองที่ดิน

จากการสำรวจพบว่าประชากรในชุมชนสาคลีมีขนาดของการถือครองที่ดินดังนี้ (ตารางที่ 2)

ตารางที่ 2

แสดงการถือครองที่ดินของประชากรในชุมชนสาคลี

(หมู่ 1 ต.สามดุ่ม และหมู่ 10 ต.บางนมโค)

ขนาดที่ดินที่ถือครอง	จำนวนครอบครัว	เปอร์เซ็นต์
ไม่มีที่ดินเลย	55	43.30
1 - 10 ไร่	28	22.04
11 - 20 ไร่	24	18.90
21 - 30 ไร่	8	6.30
31 - 40 ไร่	5	3.94
41 - 50 ไร่	5	3.94
51 - 60 ไร่	1	0.79
105 ไร่	1	0.79
รวม	127	100.00

หมายเหตุ ขนาดที่ดินที่ถือครองในตารางนี้ หมายความว่า เฉพาะขนาดของที่ทำกินที่ใช้ในการทำ การเกษตรเท่านั้น ไม่นับรวมบริเวณบ้านซึ่ง เป็นที่อยู่อาศัย

จากตารางที่ 2 พบว่าประชากรไม่มีที่ทำกิน เป็นของตนเองถึงร้อยละ 43.30 ของจำนวน ครอบครัวทั้งหมด ส่วนใหญ่มีขนาดที่ดินที่ถือครองอยู่ระหว่าง 1-10 ไร่, 11-20 ไร่, 21-30 ไร่, 31-40 ไร่ และ 41-50 ไร่ รองลงมาตามลำดับ ส่วนประชากรที่ถือครองที่ดินมากกว่า 50 ไร่ มีเพียง 2 ครอบครัว หรือร้อยละ 1.58 ของจำนวนครอบครัวทั้งหมด กล่าวได้ว่าประชากรส่วนใหญ่ มีที่ทำกิน เป็นของตนเอง และประชากรที่มีที่ทำกิน เป็นของตนเองมีขนาดถือครองที่ดินอยู่ระหว่าง 1-20 ไร่ (ร้อยละ 40.94)

จากการศึกษาพบว่าข้อมูลเกี่ยวกับขนาดของการถือครองที่ดินนี้มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ ตลอดเวลา กล่าวคือ สัปดาห์วันนี้ ครั้นถึงวันพรุ่งนี้อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงแล้วและการเปลี่ยนแปลง เป็นไปอย่างรวดเร็วมาก เพราะมีการกว้านซื้อที่ดินจากคนกรุงเทพฯ ราคาซื้อขายอยู่ระหว่างไร่ละ 20,000 - 30,000 บาท ตามความใกล้ไกลจากถนน (ถนนลูกรังที่เชื่อมระหว่างชุมชนกับตัวอำเภอ เสนา ยิ่งที่ดินใกล้กับถนนใหญ่ (สายกรุงเทพฯ - อำเภอเสนา) ราคา ก็จะยิ่งสูงขึ้นอีกมาก เมื่อ ผู้ซื้อให้ราคาที่ดี ชาวบ้านก็จะขายเพื่อนำเงินจากการขายที่นำมาแก้ไขภาวะหนี้สินของตนเองที่ ประสบอยู่

เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจนขึ้น ผู้วิจัยจึงนำข้อมูลมาหาความสัมพันธ์ (Cross) กัน ดัง ตารางที่ 3

ตารางที่ 3

แสดงความสัมพันธ์ระหว่างอาชีพหลักกับการถือครองที่ดินในชุมชนสาคลี

(หมู่ 1 ต. สามตุ่ม และ หมู่ 10 ต. บางนมโค)

ขนาดที่ดิน ที่ถือครอง \	อาชีพ	ทำนา	รับจ้างทั่วไป	ค้าขาย	อื่น ๆ	ไม่มีอาชีพ	รวม	เปอร์เซ็นต์
ไม่มีที่ดินเลย		8	26	7	2	12	55	43.30
1-10 ไร่		21	3	1	1	2	28	22.04
11-20 ไร่		16	1	2	3	2	24	18.90
21-30 ไร่		8	-	-	-	-	8	6.30
31-40 ไร่		5	-	-	-	-	5	3.94
41-50 ไร่		5	-	-	-	-	5	3.94
51-60 ไร่		1	-	-	-	-	1	0.79
105 ไร่		1	-	-	-	-	1	0.79
รวม		65	30	10	6	16	127	100.00
เปอร์เซ็นต์		51.18	23.62	7.88	4.72	12.60	100.00	

จากตารางจะเห็นว่า ประชากรซึ่งไม่มีที่ทำกินเป็นของตนเองนั้น ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป คือ จำนวน 26 ครอบครัว ส่วนประชากรที่ประกอบอาชีพทำนาแต่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเองก็คือ ชาวนาที่ต้องเช่าที่ทำนานั้นเอง ซึ่งมีอยู่จำนวน 8 ครอบครัว ประชากรเหล่านี้อาจเคยมีที่ดินเป็นของตนเอง แต่เมื่อขายที่ดินไปหมดแล้วจึงต้องมาทำนา (เช่า) หรือรับจ้างทั่วไป สำหรับชาวนามีที่ดินเป็นของตนเองส่วนใหญ่ถือครองที่ดินขนาดระหว่าง 1-20 ไร่ (37 ครอบครัว) คือ ร้อยละ 56.92 ของจำนวนครอบครัวที่ทำนาทั้งหมด ซึ่งถือว่าเป็นที่ดินขนาดเล็กสำหรับทำนา ดังนั้น บางครอบครัวจึงต้องเช่าที่ทำนาเพิ่มเติมจากที่ดินที่มีอยู่

3.3 ช่วงเวลาการทำงานในรอบปีและปัญหาหนี้ในชุมชน

เดิมทีเดียว ชาวนาในเขตชุมชนสาคลีทำนาครั้งเดียว ใช้ควายไถนาและใช้ข้าวพันธุ์พื้นเมืองหรือข้าวช่วงแสง โดยใช้วิธีหว่านเมล็ดข้าว เรียกว่านาหว่านหรือนาปี มีขั้นตอนคือ ประมาณเดือน เมษายน (เดือน 5) ก็เริ่มไถตะและตากดินไว้เพื่อให้ดินเปราะและหญ้าตาย ครั้นถึงเดือน พฤษภาคม (เดือน 6) ก็ไถแปรและหว่านข้าว จากนั้นก็รอฝนตกและดูแลรักษา ประมาณเดือนมกราคม - กุมภาพันธ์ (เดือน 2 และเดือน 3) ก็เกี่ยวและนวด

ต่อมาเมื่อประมาณ พ.ศ. 2509-2510 ชาวนาเริ่มทำนา 2 ครั้งโดยทำนาคำ (ข้าวอายุสั้น) ความรู้กับการทำนาปี ช่วงเวลาการทำงานในรอบปีก็เปลี่ยนไปดังนี้

ตารางที่ 4

แสดงช่วงเวลาการทำงานของชาวนาในรอบปี (ทำนาคำควบคู่กับนาปี)

เดือน	ทำนาหนแรก (นาคำ)	ทำนาหนที่สอง (นาปี)
พฤษภาคม	- เริ่มไถ ตกกล้า	
มิถุนายน	- คำนานา	
กรกฎาคม	} ดูแล	
สิงหาคม		
กันยายน	} เกี่ยวและนวดข้าว	
ตุลาคม		} เริ่มไถและหว่าน
พฤศจิกายน		
ธันวาคม		} ดูแล
มกราคม		
กุมภาพันธ์		} เกี่ยวและนวดข้าวและ เผาทุ่ง
มีนาคม		
เมษายน		

ในช่วงที่ชาวนาเริ่มทำนา 2 ครั้งนี้ ควายก็เริ่มหายไปจากชุมชน มีการใช้รถไถเดินตามแทน เพราะควายทำงานได้เพียงครึ่งวันก็ต้องหยุดพัก แต่ถ้าใช้รถไถแล้วสามารถทำงานได้ตลอดวัน

ครั้นประมาณ พ.ศ.2515 ชาวนาเริ่มหันมาทำนาปรังโดยใช้วิธีหว่านน้ำตม เรียกว่า "นาหว่านน้ำตม" โดยมีวิธีการเหมือนกับนาหว่าน แต่ก่อนหว่านข้าวจะต้องสูบน้ำเข้านาเพื่อให้พื้นดินแฉะ แล้วหว่านข้าวทิ้งไว้ประมาณ 10 วันเพื่อให้ต้นข้าวขึ้น (ซึ่งจะขึ้นมาพร้อม ๆ กับหญ้า) จากนั้นก็สูบน้ำเข้านาพร้อมกับใส่ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ยาปราบศัตรูพืช และคอยดูแลรักษาจนกว่าจะเก็บเกี่ยว ซึ่งในปัจจุบันยังคงทำนาด้วยวิธีการนี้

ในการทำนาปรังนี้ ชาวนาได้เปลี่ยนพันธุ์ข้าวจากที่เคยเป็นข้าวพันธุ์พื้นเมืองในการทำนาก็ (ข้าวเมล็ดสั้นหรือข้าว 10 - 15%) มาเป็นข้าวเมล็ดยาว (ข้าว 25%) และเนื่องจากข้าวนาปรังเป็นข้าวที่มีความชื้นสูง เมื่อนำมาหุงจะแฉะ ชาวบ้านจึงไม่นิยมรับประทาน ดังนั้นจึงปลูกเพื่อขาย แล้วซื้อข้าวจากที่อื่นมารับประทานแทน (อาจจะซื้อเป็นกระสอบหรือซื้อข้าวสารที่บรรจุในถุงพลาสติกถุงละ 5 กิโลกรัม)

ในปัจจุบัน ช่วงเวลาการทำงานในรอบปีของชาวนาสรุปได้ดังนี้

ตารางที่ 5

แสดงช่วงเวลาการทำงานของชาวนาในรอบปี (ทำนาปรัง)

เดือน	ช่วงเวลาการทำงาน
มกราคม	ไถและหว่าน ช่วงนี้เป็นช่วงน้ำลด จึงมีการทาบลา โดยใช้วิธีทอดแหและล้อมซุ่ม (ล้อมอวน) และเก็บเกี่ยว
กุมภาพันธ์	
มีนาคม	
เมษายน	
พฤษภาคม	ไถและหว่าน
มิถุนายน	
กรกฎาคม	ดูแลนาและเก็บเกี่ยว
สิงหาคม	
กันยายน	
ตุลาคม	ช่วงว่าง, พักผ่อน ช่วงนี้เป็นช่วงน้ำมาก จึงมีการทาบลา โดยใช้วิธีลงเบ็ดและข่าย
พฤศจิกายน	
ธันวาคม	

ชาวนาเริ่มทำนาปรังมาได้ประมาณ 3 ปี ในระหว่างปี พ.ศ.2518 - 2523 ก็เกิดภาวะ "โรครุ่ หนูช้ำ"*หรือ "โรครุ่ หนูระบาด" หรือ "โรครุ่ หนูกัด" ติดต่อกันเป็นเวลาหลายปี แต่ปีที่ประสบปัญหาหนักที่สุดคือ ปี พ.ศ.2523 บางครอบครัวอาจจะประสบปัญหาเพียงปีสองปี แต่บางครอบครัวก็ประสบปัญหาหลายปีติดต่อกัน

ผลจากภาวะดังกล่าวก็คือ ชาวนาต้องเป็นหนี้สินมากอันเนื่องจากการผลิตไม่ได้ผลจากการล้มละลายชาวบ้าน ทุกคนต่างยืนยันตรงกันว่าภาวะ "โรครุ่ หนูช้ำ" เป็นสาเหตุหลักที่ทำให้ชาวนาต้องตกอยู่ในภาวะหนี้สินมาจนถึงทุกวันนี้ กล่าวคือ เดิมทีเดียวชาวบ้านก็มีหนี้สินอยู่บ้างแล้ว แต่เมื่อประสบกับภาวะดังกล่าว ก็ทำให้หนี้สินพอกพูนเพิ่มขึ้น เป็นจำนวนมาก

ในภาวะที่เกิดปัญหาหนี้สินขึ้นนี้ จากการศึกษาพบว่าชาวบ้านมีวิธีการแก้ไขปัญหาดังกล่าวในลักษณะปัจเจกบุคคลได้แก่ การกู้เงินจากแหล่งต่าง ๆ เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) และพ่อค้าทั้งในท้องถิ่นและภายนอก การอพยพไปหางานทำที่อื่นซึ่งได้แก่ กรุงเทพฯ และประเทศซาอุดีอาระเบีย เป็นต้น ไม่มีลักษณะการรวมตัวกันเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว บางครอบครัวก็ขายที่นาเพื่อใช้หนี้เพราะไม่สามารถทนรับภาระดอกเบี้ยที่ทับถมอยู่ตลอดเวลาได้ ครอบครัวที่มีที่นามากก็ไม่สู้จะเป็นปัญหามากนัก เพราะหลังจาก "ตัดที่นา" ใช้หนี้แล้ว ยังเหลือที่นาเป็นของตนเองอีก แต่ครอบครัวที่มีที่นาลน้อย เมื่อขายไปแล้วก็ต้องกลายเป็นชาวนาซึ่งต้องเช่าที่นาทำนาทั้งหมดหรือประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไปต่อไป

4. ลักษณะทางสังคม

4.1 ประเพณีและวัฒนธรรม

นอกเหนือจากวันประเพณีทางศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา และวันออกพรรษา ซึ่งชาวบ้านจะไปทำบุญที่วัดตามปกติแล้ว ชุมชนสาคลิโนสมัยเมื่อประมาณก่อน 20 ปีที่ผ่านมา (ก่อนทำนา 2 ครั้ง) ยังมีประเพณีการละเล่นพื้นเมืองที่สอดคล้องกับสภาพชุมชนในสมัยนั้น กล่าวคือ หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเรียบร้อยแล้ว

*โรครุ่ หมายถึง โรคระบาดชนิดหนึ่งที่เกิดกับต้นข้าว ทำให้ต้นข้าวขาดน้ำหล่อเลี้ยง และมีเมล็ดลีบ ส่วนหนูช้ำก็คือการที่หนูมากัดกินต้นข้าว ยังผลให้เกิดความเสียหายแก่ชาวนา

ประมาณกลางหรือสิ้นเดือน 4 (มีนาคม) ก็เป็นช่วงเวลาที่หนุ่มสาวจะได้มีโอกาสสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกันโดยอาศัยการเล่นลูกช่วง เป็นสื่อ (ลูกช่วงคือผ้าขาวม้าหรือผ้าอะไรก็ได้ที่ถุคนนำมาพันกันให้เป็นเกลียว มัดให้กลม มีหาง) วิธีการเล่นก็คือ กลุ่มผู้ชายและกลุ่มผู้หญิงจะอยู่กันคนละฝั่ง ถ้าฝ่ายหนึ่งโยนลูกช่วงไปถูกคนของอีกฝ่ายหนึ่ง คนที่โดนลูกช่วงก็จะตกเป็นเชลยหรือเป็นทาสและต้องมาอยู่ในแดนของอีกฝ่ายหนึ่ง จนกว่าจะสามารถรับลูกช่วงที่โยนมาจากฝ่ายของตนได้จึงจะเป็นอิสระ สามารถกลับไปอยู่ในแดนของตนตามเดิม หรือแทนที่จะให้คนที่ถูกขว้างตกเป็นเชลย ก็อาจให้มีการกระทำอย่างอื่นตามแต่จะตกลงกัน เช่น การไหว้ เป็นต้น

หนุ่มสาวจะเล่นลูกช่วงทั้งภายในหมู่บ้านของตนเองและข้ามไป เล่นยังหมู่บ้านใกล้เคียง โดยฝ่ายชายจะจับกลุ่มไป เล่นกับฝ่ายหญิงตั้งแต่ตอนบ่าย และเริ่มเล่นตอนแดดอ่อน ๆ พอค่ำก็กลับบ้านของตน หรือบางครั้งพ่อแม่ของฝ่ายหญิงก็อาจชวนรับประทานอาหารเช้าและค้างคืนด้วย พอรุ่งเช้าก็กลับ ในการเล่นลูกช่วงนี้ อาจสลับกับการละเล่นอย่างอื่น เช่น มอญซ่อนผ้า เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่า ประเพณีการละเล่นเหล่านี้เป็นประเพณีที่เปิดโอกาสให้หนุ่มสาวได้สร้างความสัมพันธ์ต่อกัน เพราะ

หนุ่มสาวสมัยก่อนไม่ค่อยได้มีโอกาสเจอกัน ถ้าจะไปเจอกันก็ต้องตอนกลางคืนหลังจากเลิกงานแล้ว พ่อแม่ของเขาก็จะมานั่งคุยกับเรา แต่เจ้าตัวไม่ค่อยได้มาทอกร เจ้าตัวไปนั่งอยู่โน้นหรืออยู่แต่ในห้อง ที่จะมานั่งข้างหลังเรามีน้อยครั้ง แต่สักครู่เขาก็จะยกอาหารมาให้กิน เมื่อมีประเพณีจึงมีโอกาส (สุรินทร์ กิจนิตย์ชีว์, สัมภาษณ์)

หากหนุ่มคนใดเกิดชอบพอกับสาวบ้านไหน ก็อาจไปช่วยฝ่ายผู้หญิงทำงาน โดย

...ไปช่วยสาวตำข้าวสาร ซ่อมข้าว แยกข้าว ก็คุยกันไป เกี่ยวกันไป แต่สมัยก่อนนั้นไปถึงบ้านเขาต้องนั่งพับเพียบเรียบร้อย ต้องเป็นคนทำมาหากิน ฝ่ายผู้หญิงก็ไม่ได้มานั่งคุยใกล้ ๆ อย่างนี้ ไปดูลิเกก็นั่งคู่กันไม่ได้ พี่น้องเขาคูม เราอยู่ข้างหลัง ได้แต่มองตากันไปนั่งคู่จู้จี้อย่างสมัยนี้ไม่ได้ โคนสันติน (พร พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

หรือ "ถ้าชอบใครก็ไปช่วยเขาเกี่ยวข้าว แยกข้าว เราแยกข้าวอยู่ที่ห้องนา อีสาวรอที่หัวเรือ ตอนส่งข้าวต้องใช้ไหล่อ้อไหล่ เราก็เอนให้ถูกเนื้อต้องตัวเขานิด แค่นั้นแหละ มีความสุขมาก ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น (สุรินทร์ กิจนิตย์ชีว์, สัมภาษณ์) และหากหนุ่มสาวคนใดเกิดความรักใคร่กันจริง ก็จะมีการสู่ขอและแต่งงานต่อไป

หนุ่มสาวจะ เล่นลูกช่วงติดต่อกัน เป็น เวลาครึ่งค่อน เดือนจนถึงวันสงกรานต์ ช่วงสงกรานต์ก็จะมีการทำบุญที่วัดติดต่อกัน 3 วัน และมีการก่อพระทราย (เจดีย์ทราย) ในวัด คุณค่าของประเพณีนี้ก็คือ

ผมเองเมื่อตอนเป็นเด็กยังไม่รู้ เขามอกว่า เอ็งช้อนลูกกึ่งมาก ทำมาบไว้มาก เอ็งต้อง ขนทรายเข้าวัดจึงจะหักลบกลบหนี้กันได้ มีการขนทรายกันทั้งหมู่บ้าน พร้อมกันนั้น ทางวัด ก็จะมีการก่อสร้าง เช่น สร้างโบสถ์ สร้างศาลา ซึ่งต้องมีการใช้ทรายในการก่อสร้าง มีการทบกระเบื้องให้วัด หนุ่มสาวก็คุยกันไป มานึกได้ทีหลัง เมื่อโตแล้วว่า การที่วัดมีการ ก่อสร้าง ก็เอาแรงบุญมาเป็นส่วน เสริมในการก่อสร้าง และเนื่องจากวัดเป็นส่วนรวม การไปทำให้ส่วนรวมจึงได้บุญ คำว่า "บุญ" ในยุคนั้นคงหมายถึง การทำอะไรให้เกิด ประโยชน์แก่ส่วนรวม ผลก็คือวัดได้ประโยชน์ส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งก็ทำให้หนุ่มสาวได้รู้จักกัน ในวัด ก็ทำให้วัดได้เป็นสถานที่หลาย ๆ อย่าง เช่น หนุ่มสาวได้รู้จักกัน เกียวกัน นี่คือ ชีวิตที่ผูกพันกัน (สุรินทร์ กิจนิตยชีวี, สัมภาษณ์)

ถัดจากประเพณีการเล่นลูกช่วงและวันสงกรานต์แล้ว ก็ถึงฤดูการทำนาซึ่งชาวนา ไม่ค่อยมีเวลาว่าง จนกระทั่งถึงกลางเดือน 12 (พฤศจิกายน) ก็จะมีประเพณีลอยกระทงซึ่ง กระทำกันที่วัดในงานลอยกระทงนี้จะมีประเพณีการแข่งขันเรือด้วย โดย "ใช้เรือมาตรงซึ่งจุน ประมาณ 10 กว่าคน แล้วเอาต้นกล้วยและต้นอ้อยประดับหัวเรือเป็นรูปต่าง ๆ เช่น ทำเป็น หัวชาละวัน เอาต้นกล้วยลอยไว้กลางคลอง เป็นเส้นชัย ถ้าใครเห็นท่าจะแพ้ก็กระโดดว่ายน้ำ เข้าหาต้นกล้วยเลย" (นิคม เทียนบูชา, สัมภาษณ์) เป็นการแข่งขันระหว่างคนในชุมชนเอง

นอกจากนี้ ยังมีประเพณีการลงแขกซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปของชุมชนชนบทในสมัยก่อนด้วย

แต่ในปัจจุบัน ประเพณีเหล่านี้ได้เลือนหายไปจากชุมชนสาครแล้ว เพราะเมื่อ ชาวนาเริ่มทำนา 2 ครั้ง จนกระทั่งถึงช่วงทำนาปรังในประมาณ พ.ศ.2515 วิธีการผลิต แบบใหม่ก็ทำให้คนในชุมชนไม่มีเวลาพอที่จะมาสืบทอดประเพณีเหล่านี้ คงเหลือแต่วันสำคัญทาง ประเพณีศาสนาที่วัดจัดขึ้นและคนในชุมชนโดยเฉพาะคนเฒ่าคนแก่ไปทำบุญตักบาตรและฟังเทศน์ ร่วมกัน

4.2 การศึกษา

เด็กใน เขตชุมชนสาครจะไปเรียนในระดับประถมศึกษาซึ่ง เป็นการศึกษา ภาคบังคับที่โรงเรียนวัดमारวิชัย ซึ่งอยู่ห่างจากตลาดสาครประมาณ 1 กิโลเมตร และเรียนใน

ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นที่โรงเรียนสาธิตวิทยาซึ่งเป็นโรงเรียนประจำตำบลสามดุ่มและอยู่ติดกับตัวตลาดสาคลี ส่วนใหญ่เดินทางไปเรียนด้วยเท้าหรือเด็กบางคนอาจจะใช้รถจักรยาน เดินทางไปเรียน หากจะเรียนสูงกว่าระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ก็จะต้องไปเรียนที่โรงเรียนเสนาประสิทธิ์หรือโรงเรียนอื่นในตัวอำเภอ จังหวัด และกรุงเทพฯ

สำหรับอัตราการเรียนต่อของนักเรียนที่จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จากการสำรวจข้อมูลของฝ่ายแนะแนวโรงเรียนสาธิตวิทยา (สัมภาษณ์) พบว่า ในปีการศึกษา 2529 อัตราการเรียนต่อของนักเรียนที่อยู่ในเขตบริการซึ่งมาเรียนในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ประมาณร้อยละ 51 ของนักเรียนที่จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษา แต่ "ตัวเลขนี้เป็นตัวเลขหลอก ตัวเลขจริงประมาณร้อยละ 30 เท่านั้น เพราะเด็กจะลาออกกลางคันหรือไม่มาเรียน" (สุรินทร์ กิจนิตย์ชีว์, สัมภาษณ์) ซึ่งหากไม่มีโรงเรียนมัธยมศึกษาประจำตำบล ย่อมมีเด็กมาน้อยกว่านี้ เพราะลำบากในการเดินทาง ส่วนเด็กที่จบจากชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 แล้ว จะไปเรียนต่อในโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในส่วนกลางและภูมิภาคประมาณร้อยละ 16 โรงเรียนอาชีวศึกษาประมาณร้อยละ 17 ประกอบอาชีพประมาณร้อยละ 60 และไม่จบหลักสูตรประมาณร้อยละ 7 ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ทั้งหมด

จากการสำรวจข้อมูลของคณะกรรมการ คปต. ในปลายปี 2529 พบว่า ในเขตชุมชนสาคลี (หมู่ 1 ต.สามดุ่ม และหมู่ 10 ต.บางนมโค) มีคนที่จบชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่าเพียงร้อยละ 0.81 ของคนในชุมชน และจบสูงกว่ามัธยมศึกษาตอนปลาย (เช่น ปวส. ปกศ.สูง ปวท. อนุปริญญา) ร้อยละ 1.61 ของคนในชุมชน ส่วนใหญ่จบเพียงการศึกษาระดับมัธยมศึกษา (คณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ 2529 : 36)

4.3 สาธารณสุข

เนื่องจากหน่วยอนามัยประจำตำบลอยู่ห่างจากชุมชนเพียง 1 กิโลเมตร และโรงพยาบาลประจำอำเภออยู่ห่างจากชุมชนเพียง 8 กิโลเมตร ดังนั้น เมื่อคนในชุมชนมีอาการเจ็บไข้ได้ป่วย ชาวบ้านก็มักจะไปรับการรักษาจากสถานพยาบาลทั้ง 2 แห่ง หากเจ็บป่วยเพียงเล็กน้อยก็จะซื้อยารับประทานเองหรือรับการรักษาจากหมอภายในชุมชนซึ่งเป็นอดีตหมอเสนารักษ์ที่เข้ามาตั้งร้านขายยา-รักษาโรค-ทำฟัน มาเป็นเวลานานจนเป็นสมาชิกคนหนึ่งชุมชนแล้ว

นอกจากนี้ ในเขตชุมชนสาคลียังมีหมอแผนโบราณและหมอน้ำมนต์ซึ่งชาวบ้านนิยมไป
รับการรักษาอีก 2 คน คือ

1. หมอคำ เทียนบูชา อายุ 74 ปี รักษาบุคคลที่กระดูกหักด้วยวิธีการนวดน้ำมัน
พ่นน้ำมนต์ และเข้าเฝือกไม้ไผ่ โดยคนไข้จะต้องเสียเงินค่าครุคนละ 1 สลึง และหมอจะเก็บ
รวบรวมเงินเหล่านี้ไปซื้อกล้วยถวายพระ ไม่ได้นำมาเป็นของตนเอง

2. หมองาม ธนฤทธิ อายุ 55 ปี รักษาบุคคลที่ถูกงูกัดโดยมีวิธีการคือ หากไม่รู้ว่
งูที่กัดเป็นงูพิษหรืองูไม่มีพิษ หมอก็จะทำการทดสอบโดยใช้เทียนสีเหลืองหยดลงในน้ำมนต์ หาก
เป็นงูไม่มีพิษ น้ำตาเทียนจะไม่เปลี่ยนสี แต่หากเป็นงูพิษ น้ำตาเทียนจะเปลี่ยนเป็นสีดำ และ
ถ้าพบว่าเป็นงูพิษ (น้ำตาเทียนสีดำ) ก็จะทำการรักษาโดยเอาเมล็ดพริกไทยบดผสมกับน้ำมนต์
พร้อมกับฝนเห็ดมะนาวผสมด้วย แล้วรอกใส่ปากคนไข้ คนไข้จะขับพิษออกมาทางอุจจาระและ
การอาเจียนอย่างไม่สามารถควบคุมตนเองได้ กล่าวตามภาษาชาวบ้านก็คือเกิดอาการ "อ้วก
และช้ำราด" นั้นเอง พอรุ่งเช้าก็จะหายเป็นปกติ และหากใครได้รับประทานยานี้ครบ 7 เสาร์
(ทุกวันเสาร์ 7 ครั้ง) แม้ถูกงูพิษกัดอีก ก็จะไม่เป็นอันตราย โดยมีข้อแม้ว่าห้ามรับประทานเนื้อ
หลังจากที่หายแล้วเป็นอันขาด เมื่อคนไข้หายเป็นปกติ ก็จะต้องนำหัวหมูและเหล้า 1 ขวดไปให้
หมอเพื่อเป็นการไหว้ครุ แต่ถ้าหากเคยรักษามาในครั้งก่อนและเสียค่าไหว้ครุมาแล้ว ก็ไม่ต้อง
เสียอีกเมื่อถูกงูพิษกัดในครั้งต่อไป

4.4 อื่น ๆ

เป็นที่น่าสังเกตว่า ครอบครัวในเขตชุมชนสาคลีนี้ ส่วนใหญ่ใช้นามสกุล
"พันธุ์เพ็ง" มากที่สุด และ "เทียนบูชา" รองลงมา จากการสอบถามครอบครัวต่าง ๆ ที่ใช้
นามสกุลทั้งสองนี้ ปรากฏว่า ครอบครัวที่ใช้นามสกุลเดียวกันล้วนแต่เกี่ยวดองเป็นเครือญาติกัน
ซึ่งสันนิษฐานว่า "ครอบครัวแรก ๆ คงจะมีลูกชายมาก แล้วแต่งงานแยกครอบครัวออกไป"
(สมบัติ เทียนบูชา, สัมภาษณ์) ดังนั้น จึงถือได้ว่านอกจากคนในชุมชนจะมีความสัมพันธ์ต่อกัน
ในฐานะสมาชิกในชุมชนเดียวกันแล้ว ส่วนใหญ่ยังมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติต่อกันด้วย

ส่วนในด้านการดำเนินชีวิตนั้น นอกจากจะดำเนินชีวิตตามปกติตามที่กล่าวไว้
ในเรื่องการทำงานในรอบปีแล้ว ในชุมชนสาคลียังมีกิจกรรมที่แตกต่างกับชุมชนอื่น คือ ในทุก

วันจันทร์ตั้งแต่ตอนเช้าจนถึงตอนสาย จะมีการตั้งวง "ดูตืนไก่" ที่ลานแห่งหนึ่งใกล้ ๆ ตลาดสาคลี ซึ่งหมายถึงการตีไก่อันเอง โดยที่ในวงตีไก่อันนี้จะไม่มีการพนันกันอัน เป็นข้อตกลงของชุมชน จุดหมายหลักก็คือเป็นการ "ดูตืนไก่" ถ้าไก่ของใครตีดี ก็จะมีคนอื่นทั้งภายนอกชุมชนซึ่งตั้งใจมาดู โดยเฉพาะและคนภายในชุมชนซื้อเอาไปเลี้ยงเพื่อนำออกบ่อนไก่ (บ่อนไก่อันอยู่ภายนอกชุมชน) โดยให้ราคาตั้งแต่ตัวละ เป็นร้อยจนถึงนับพันบาท และหากคนที่ซื้อไก่ไปเป็นคนในละแวกใกล้เคียง เวลาที่นำไก่อันบ่อน เพื่อการพนันก็อาจมีคนในชุมชนสาคลีติดตามออกไปมีส่วนร่วมในการพนันด้วย จากการสังเกตพบว่าการตั้งวงเพื่อ "ดูตืนไก่" นี้ มีผู้เข้าร่วมประมาณ 30 คน ล้วนแต่เป็นผู้ชาย ทั้งสิ้น

5. ลักษณะทางการเมือง

หากกล่าวถึงการ เมืองในความหมายที่ว่า "การเมืองคือกิจกรรมซึ่งผลประโยชน์ที่แตกต่างซึ่งรวมอยู่ในหน่วยการปกครองหนึ่ง ๆ ได้รับการประสานประโยชน์โดยได้รับโอกาสที่จะร่วมมืออำนาจตามสัดส่วนของความสำคัญของกลุ่ม ทั้งนี้ เป็นไปเพื่อสวัสดิภาพและการคงอยู่ของสังคมโดยส่วนรวม" และ "การเมืองในความหมายที่ถูกต้องจึงควร เป็นการ เมืองที่ยอมรับการ ดำรงอยู่ของกลุ่มหลากหลายและเปิดโอกาสให้กลุ่ม เหล่านั้นแสดงออกซึ่งความต้องการและผลประโยชน์อย่างกว้างขวาง" (ชัยอนันต์ สมุทวณิช 2526 : 41) แล้ว ลักษณะทางการเมือง ในชุมชนสาคลีก็แยกกล่าวได้เป็น 2 ประการคือ

1. ความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ทั้งทางด้านทรัพยากรและอำนาจทางการเมือง ไม่ปรากฏให้เห็นเด่นชัดในชุมชนสาคลี ดังจะพิจารณาได้จากกรณีที่ทรัพยากรธรรมชาติทางด้านน้ำ ปลา นก ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องร่วมกันใช้ในชุมชนยังไม่เกิดปัญหาในการจัดสรรผลประโยชน์ แต่อย่างไร แม้จะมีบุคคลภายนอกชุมชนมาตักตวงทรัพยากรธรรมชาติ เหล่านี้ออกจากชุมชนใน บางโอกาส เช่น มาตั้งค่ายพักแรมเพื่อหาปลาในชุมชน ก็ยังไม่เกิดปฏิกิริยาจากชุมชนในการหวงแหน ทรัพยากรเหล่านี้ว่าเป็นรูปธรรม ส่วนการสูญเสียที่ดินของชาวนา ภาวะการถูกเอารัศเอาเปรียบ ในด้านราคาผลผลิต รวมทั้งปัญหาหนี้สินดังที่กล่าวมาในตอนต้นนั้น เป็นผลพวงมาจากระบบ เศรษฐกิจ การเมือง และสังคมภายนอก โดยชุมชนเป็นผู้ถูกกระทำมากกว่าที่จะเป็นปัญหาอัน เกิดจากภายใน ชุมชนเอง

ในด้านของอำนาจทางการเมืองซึ่ง เกี่ยวเนื่องกับผู้นำทางการเมือง ในชุมชนนั้น แม้จากการศึกษาภาคสนามจะพบว่าทัศนคติที่ชาวบ้านมีต่อผู้ใหญ่วัยและกำนันซึ่งเป็นผู้นำที่เป็นทางการจะเป็นไปในลักษณะที่ไม่ให้ความศรัทธาต่อภาวะความเป็นผู้นำโดยที่ตัวผู้นำเองก็ตกอยู่ในสภาพที่เฉื่อยชาก็ตาม แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงผู้นำในหมู่ชาวบ้านแต่อย่างใด

การที่ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนยังคงหลงเหลือความอุดมสมบูรณ์อยู่ค่อนข้างมาก และระบบเครือญาติที่ดำรงอยู่ในชุมชน รวมทั้งการดำรงอยู่ของมายาภาพ (Myth) ทางการเมืองของคนในชุมชน นับเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้จิตสำนึกและกิจกรรมทางการเมืองของคนในชุมชนเป็นไปในลักษณะการประสานประโยชน์ไปในตัว อันทำให้ความขัดแย้งทางการเมืองเป็นไปอย่างไม่เด่นชัดจนถึงขั้นแสดงออกเป็นรูปธรรม การประสานประโยชน์ของคนในชุมชนจึงเป็นเรื่องที่เกิดจากปัจจัยดังกล่าวมากกว่าปัจจัยทางด้านการ "ได้รับโอกาสที่จะร่วมมืออำนาจตามสัดส่วนของความสำคัญของกลุ่ม"

2. ในประเด็นของการ "ได้รับโอกาสที่จะร่วมมืออำนาจตามสัดส่วนของความสำคัญของกลุ่ม" นั้น กล่าวได้ว่าการเมืองในชุมชนสาครลีเป็นเรื่องที่ต้องตกอยู่ภายใต้กรอบกำกับของลักษณะทางการเมืองในสังคมภายนอกที่มีลักษณะรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง (Centralization) ซึ่งจะไม่ขอนำมาวิเคราะห์ในที่นี้

ประเด็นที่ควรกล่าวถึงซึ่ง เกี่ยวเนื่องโดยตรงกับการวิจัยครั้งนี้คือ นอกเหนือจากผู้นำอย่างไม่เป็นทางการในชุมชนซึ่งอยู่ในสภาพที่เฉื่อยชาดังที่กล่าวมาแล้ว พระซึ่งเคยเป็นผู้นำอย่างไม่เป็นทางการก็มีบทบาท เป็นเพียงผู้นำทางด้านพิธีกรรมทางศาสนา เท่านั้นโดยปราศจากบทบาททางด้านการพัฒนาชุมชนทั่วไป ในภาวะเช่นนี้ ชุมชนสาครลีได้มีกลุ่มผู้นำทางความคิด (Opinion Leaders) ซึ่งมีสมาชิกในกลุ่มๆ อยู่ในส่วนของอาจารย์-กรรมการศึกษาโรงเรียนสาครลีวิทยาและกลุ่มวัยรุ่นในชุมชนเกิดขึ้น กลุ่มผู้นำที่ไม่เป็นทางการเหล่านี้มีสถานภาพเป็นผู้นำทางความคิดและผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change Agents) ในขณะเดียวกันในการแก้ปัญหาต่าง ๆ โดยเฉพาะปัญหาทางเศรษฐกิจของคนในชุมชนโดยผ่านโครงการไร่นาสวนผสม การติดต่อของหน่วยงานราชการ เช่น เกษตรอำเภอ ประมงอำเภอ ศูนย์ศิลปาชีพพิเศษบางไทร ที่มีต่อชุมชนนั้น จะกระทำผ่านกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ (ซึ่งเป็นผู้นำอย่างไม่เป็นทางการ) มากกว่าผู้นำที่เป็นทางการ ทั้งนี้เป็นเพราะผลจากความเฉื่อยชาของผู้นำที่เป็นทางการดังกล่าว

รายละเอียดเกี่ยวกับบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลง เหล่านี้จะได้กล่าวต่อไปในเรื่อง การวิเคราะห์บทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลง

6. ระดับการพัฒนาของชุมชน

จากผลการประเมินระดับการพัฒนาของหมู่บ้านปี 2530 ของศูนย์ข้อมูลเพื่อการพัฒนาชนบท กองวิจัยและประเมินผล กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ได้ประเมินว่า ชุมชนสาคลี (หมู่ 1 ต.สามดุ่ม และหมู่ 10 ต.บางนมโค) เป็นหมู่บ้านเร่งรัดอันดับ 3 หมายถึง หมู่บ้านก้าวหน้า โดยมีดัชนีชี้วัดระดับการพัฒนา ดังตารางที่ 6

จากตารางจะเห็นว่า ในด้านของโครงสร้างพื้นฐานหมู่ 10 ต.บางนมโค มีสภาพการคมนาคม (ดัชนีที่ 7) ดีกว่าหมู่ 1 ต.สามดุ่ม เพราะหมู่ 10 ต.บางนมโค อยู่ติดกับถนนลูกรังที่เชื่อมกับตัวอำเภอ ส่วนหมู่ 1 ต.สามดุ่ม อยู่ห่างออกมาประมาณครึ่งกิโลเมตร ยังผลให้ที่ดินของชาวบ้านในเขตหมู่ 10 มีการซื้อขายกันมากกว่าหมู่ 1 (ดัชนีที่ 10) ส่วนในด้านอื่น ๆ นั้น จากการศึกษาพบว่าหมู่บ้านทั้งสองไม่มีความแตกต่างกันมากนัก เพราะเป็นหมู่บ้านที่อยู่ติดกัน มีเพียงคลองขนมจันที่เป็นเส้นแบ่งอาณาเขต คนในหมู่บ้านทั้งสองก็เปรียบเสมือนกับคนในชุมชนเดียวกัน มีการไปมาหาสู่กันอยู่เสมอ ส่วนแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร (น้ำ-ดัชนีที่ 2) ซึ่งหมู่บ้านทั้งสองได้รับการประเมินว่าอยู่ในระดับ 1 (มีปัญหา) นั้น ค่อนข้างจะขัดแย้งกับการประเมินว่าการทำการเกษตรฤดูแล้งอยู่ในระดับ 3 (ดี) (ผลผลิต-ดัชนีที่ 8) และจากการศึกษาของผู้วิจัยพบว่าปัญหาเรื่องแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรของชุมชนสาคลี (หมู่ 1 ต.สามดุ่ม และหมู่ 10 ต.บางนมโค) ไม่เป็นปัญหามากนักเพราะดังที่กล่าวไว้แล้วว่าชุมชนสาคลีมีคลองขนมจันซึ่งถือเป็นเส้นเลือดใหญ่ที่มีน้ำไหลผ่านตลอดปี ชาวบ้านสามารถสูบน้ำจากคลองมาใช้เพื่อการเกษตร โดยไม่มีกฎเกณฑ์การหวงห้าม จะมีปัญหาอยู่บ้างก็เฉพาะครอบครัวที่มีที่ดินสำหรับทำการเกษตรซึ่งอยู่ห่างไกลจากแหล่งน้ำและไม่มีการขุดคลองส่งน้ำ

ผลจากการที่ทางราชการกำหนดให้เขตชุมชนนี้เป็นหมู่บ้านเร่งรัดอันดับ 3 (ก้าวหน้า) ทำให้เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องของรัฐ เช่น พัฒนาการประจำตำบล ไม่ค่อยได้เข้ามาชี้แนะทางด้านการพัฒนาแก่ชาวบ้านเพราะถือว่าเป็นหมู่บ้านที่พัฒนาแล้ว แต่จะไปมุ่งพัฒนาในเขตหมู่บ้าน ล้าหลังและปานกลางมากกว่า (พัฒนาการประจำตำบลสามดุ่ม, สัมภาษณ์) แต่อย่างไรก็ตาม

ตารางที่ 6
ผลการประเมินระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน ปี 2530

หมู่บ้าน	โครงสร้างพื้นฐาน										ผลิตภัณฑ์										สาขาต่าง				ด้าน									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1	2	3	4	5	6	7	8	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1	2	3	4		
โรงเรียนวัด 3 (ท่าวา)																																		
1. ม.01 บ้านสาครี อ.สามชัย	3	3	2	3	3	3	3	3	2	2	2	1	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
2. ม.10 บ้านเกาะกลาง อ.บางมโค	3	3	3	3	3	3	3	3	1	3	1	1	1	3	3	3	3	1	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	

หมายเหตุ 3 = สูงกว่าเกณฑ์เฉลี่ย, 2 = อยู่บนเกณฑ์เฉลี่ย, 1 = ต่ำกว่าเกณฑ์เฉลี่ย

ความหมายของตัวชี้วัดระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน ตาม กพร. - 2 ค

แผนระดับการพัฒนาหมู่บ้าน ออกเป็น 5 กลุ่มใหญ่ และ 34 ตัวชี้วัด ดังต่อไปนี้

- ** โครงสร้างพื้นฐาน **
จำนวน 10 ตัวชี้วัด
- 1 คือ การตั้งถิ่นฐาน (เอกดารวิถี)
 - 2 คือ การมีไฟฟ้า
 - 3 คือ การคมนาคม
 - 4 คือ การมีโรงสูบน้ำ
 - 5 คือ สภาพความเป็นอยู่ของหมู่บ้าน
 - 6 คือ แหล่งน้ำสะอาดและเชื่อถือได้
 - 7 คือ การประกอบอาชีพและแรงงานทำ
 - 8 คือ สุขภาพ
 - 9 คือ ทรัพยากรธรรมชาติ
 - 10 คือ สิ่งแวดล้อม

** สาธารณสุขและการอนามัย **

- จำนวน 10 ตัวชี้วัด
- 1 คือ บริการสาธารณสุขในหมู่บ้าน
 - 2 คือ บริการสาธารณสุขในตำบล
 - 3 คือ สุขาภิบาลในหมู่บ้าน
 - 4 คือ สุขภาพและอนามัย
 - 5 คือ การรักษาพยาบาล
 - 6 คือ เชื้อโรคเกิดถึง 1 ปี
 - 7 คือ เกษอายุ 1 - 5 ปี
 - 8 คือ การฉีควัคซีน
 - 9 คือ การวินิจฉัยโรค
 - 10 คือ ความรู้ในการใช้ยา

** การประกอบอาชีพ ผลิตภัณฑ์และบริการ **

- จำนวน 8 ตัวชี้วัด
- 1 คือ ผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติ
 - 2 คือ ผลิตภัณฑ์จากสัตว์
 - 3 คือ การประกอบอาชีพอื่น ๆ
 - 4 คือ วิชาการการช่วยเหลือสังคม
 - 5 คือ การแข่งขันงานต่าง ๆ
 - 6 คือ การรวมตัวของเกษตรกร
 - 7 คือ แหล่งสินค้าทางการเกษตร
 - 8 คือ การทำการเกษตรที่ถูกต้อง

** ความหมายของคะแนนในข้อชี้วัดย่อย *

- 1 หมายถึง มีคุณภาพ

** ความหมายของระดับหมู่บ้าน **

- โรงเรียนวัด 1 หมายถึง หมู่บ้านขนาดเล็ก
โรงเรียนวัด 2 หมายถึง หมู่บ้านในกลาง
โรงเรียนวัด 3 หมายถึง หมู่บ้านขนาดใหญ่

หมายเหตุ ผู้เขียนชี้วัดให้การพัฒนาของหมู่บ้าน

กระทรวงมหาดไทย, "ผลการประเมินระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน ปี 2530, หน้า 306, 317

ผลการประเมินนี้ได้มาจากการสำรวจข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (กชช. 2ค) ในปลายปี พ.ศ. 2529 ซึ่งข้อความถามในแบบสอบถาม เป็นการวัดระดับการพัฒนาตามแนวทางของรัฐ *

สำหรับปัญหาในชุมชนที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนานั้น จากการศึกษาพบว่าชุมชนนี้เป็นชุมชนที่ค่อนข้างมีความสงบสุขในการดำรงชีวิต ไม่มีปัญหาอาชญากรรม ปัญหาลักขโมย และปัญหาความขัดแย้งที่จะนำไปสู่ความแตกแยกและความไม่สงบสุขของคนในชุมชน ที่จะ เป็นปัญหา อยู่บ้างก็คือปัญหาการพนัน ได้แก่ การเล่นไฮโล ไพ่ หวย และตีไก่ แต่ "คนทั้งตำบลสามคุ้ม ที่จะหมกมุ่นกับการพนันจริง ๆ มิไม่เกิน 20 คน" (แซม พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์) หมายถึงชาวบ้านทั่ว ๆ ไปอาจจะเล่นการพนันบ้าง แต่ไม่ถึงกับเล่นเป็นอาชีพ นอกนั้นก็ เป็นทางด้านความฟุ่มเฟือย ในการจัดงานต่าง ๆ เช่น งานบวช งานแต่งงาน งานศพ ฯลฯ ซึ่งจะต้องจัดให้ใหญ่โตหรูหรา เป็นการสูญเสียเงินทองโดยใช่เหตุ อันเป็นลักษณะทั่วไปของสังคมชนบท

ปัญหาที่นับว่าเป็นปัญาระดับชุมชนก็คือ ปัญหาหนี้สินล้นพ้นตัวซึ่งเป็นปัญหาหนักมาตั้งแต่เกิดภาวะ "โรคจุ หนูซ้ำ" ดังที่กล่าวมาแล้ว และชาวบ้านโดยทั่วไปยังขาดความตื่นตัวที่จะรวมตัวกัน เพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชุมชนอันรวมทั้งปัญหาทาง เศรษฐกิจ ซึ่งสอดคล้องกับทัศนะของผู้ใหญ่บ้านที่ว่า "ยอมรับเลยว่าเรื่องการรวมตัวกัน เพื่อแก้ปัญหาที่ยากที่สุด ชาวบ้านไม่ยอมรับรวมตัวกัน แต่ถ้าจะได้รับผลประโยชน์จึงจะรวมกัน" (นิคม เทียนบุชา, สัมภาษณ์) ทั้งนี้ จากการพูดคุยกับชาวบ้านพบว่าเนื่องจากเท่าที่ผ่านมา นั้น ทางราชการ เคยให้ชาวบ้านรวมกลุ่มกัน เพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ อยู่หลายครั้ง แต่ก็ประสบกับความล้มเหลวคือกลุ่มแตกสลายไปในที่สุด ชาวบ้านจึง เบื่อหน่ายและไม่เชื่อมั่นในการรวมกลุ่ม อีกทั้งเมื่อพิจารณาจากลักษณะของผู้นำหมู่บ้าน (ผู้ใหญ่บ้าน) ก็พบว่าชาวบ้านไม่ให้ความศรัทธาในภาวะความเป็นผู้นำเท่าที่ควร

7. ความเปลี่ยนแปลงของชุมชนสาคลี

ลำดับภาพแห่งความเปลี่ยนแปลงของสาคลีได้ดังนี้

(1) เดิมทีเดียว ตลาดสาคลีเป็นเส้นทางคมนาคมและซื้อขายที่สำคัญของชุมชนสาคลีและชุมชนใกล้เคียงตั้งชื่อที่ปรากฏว่า "ตลาดท่าเกวียน" เพราะ "เกวียนมา เป็นร้อย ๆ

* ดูรายละเอียดของข้อความถามใน คณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ, แบบสอบถามข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน ปี 2529 (กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์การศาสนา, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์), หน้า 1 - 47.

คนมาที่เป็นพัน ๆ " (พร พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์) "ตลาดสมัยนั้น เจริญยิ่งกว่าบ้านแพน* เสียอีก" (แหม่ม พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์) ความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 2495 ซึ่งเกวียนเริ่มหายไปจากชุมชน เพราะเส้นทางการคมนาคมสะดวกขึ้น มีการใช้เส้นทางการคมนาคมที่อื่นแทน (พ.ศ. 2495 และ พ.ศ. ต่าง ๆ ที่เป็นช่วงของการเปลี่ยนแปลงนี้ เป็นเพียง พ.ศ. ประมาณการที่ชาวบ้านเริ่มสังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เพราะความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เริ่มเกิดขึ้นอย่างช้า ๆ อย่างไม่รู้ตัว ชาวบ้านจะสังเกตเห็นได้ก็ต่อเมื่อความเปลี่ยนแปลงนั้นเริ่มเป็นที่เห็นชัดแล้ว) แต่ผลกระทบนี้ส่งผลเฉพาะภายในตลาดท่าเกวียน (ตลาดสาครลี) เป็นหลัก กล่าวคือ การค้าขายภายในตลาดชบเซาหลง ร้านค้าต่าง ๆ เริ่มย้ายไปอยู่ที่อื่น ในปัจจุบันตลาดสาครลีมีสภาพเกือบเป็นตลาดร้าง

(2) ประมาณ พ.ศ. 2509-2510 ชาวนาเริ่มเปลี่ยนจากการทำนาหว่าน (นาปี) ปีละ 1 ครั้ง มาทำนาปีละ 2 ครั้ง โดยทำนาดำควบคู่ด้วย พร้อม ๆ กันนั้นควายก็เริ่มหายไปจากชุมชน มีการใช้รถไถแทน สอดคล้องกับระยะเวลาที่มีการตัดถนนไปสู่ตัวอำเภอ (เป็นถนนดิน) เมื่อประมาณ พ.ศ. 2509 และเปลี่ยนเป็นถนนลูกรังเมื่อประมาณ พ.ศ. 2514-2515 และไฟฟ้าก็เริ่มเข้ามายังชุมชนในปี 2515 นี้

(3) ประมาณปี พ.ศ. 2515 เช่นเดียวกัน ชาวนาก็เริ่มเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตอีกครั้งโดยการทำนาปรังด้วยวิธีการหว่านน้ำตมซึ่งยังคงใช้วิธีการนี้มาจนถึงปัจจุบัน และจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านพบว่าในช่วงที่เริ่มทำนาปรังนี้ ควายอยู่ในสภาพที่ "หมดไปจากหมู่บ้าน" แล้ว ในปัจจุบันชุมชนสาครลี (หมู่ 1 ต. สามตุ่ม และหมู่ 10 ต. บางนมโค) ไม่มีควายแม้แต่ตัวเดียว ในชุมชน หมู่บ้านรอบข้างก็มีเพียงหมู่ 2 ต. สามตุ่มที่มีควายเพียงตัวเดียว โดยในระยะแรก ๆ ที่เปลี่ยนจากควายเป็นรถไถนา นั้น ชาวบ้านใช้รถไถที่เข้ามารับจ้างไถนาในชุมชน แต่ในปัจจุบันทุกครอบครัวที่ทำนามีรถไถ (รถไถเดินตาม) เป็นของตนเอง

(4) ผลจากความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวที่เกิดขึ้นในชุมชนก็คือ

(4.1) ทางด้านเศรษฐกิจ ในทัศนะของชาวบ้านนั้น

* บ้านแพน หมายถึง ตัวอำเภอเสนา

คนเริ่มยากจนเมื่อมีควายเหล็กเข้ามา พอทำนาปีละ 2 ครั้งก็จนเลย จนเพราะเรา
 เชื้อทางเกษตรที่เขาอบรมว่าจะต้องใส่ปุ๋ยไร่ละ 2 ลูก พอใส่ปุ๋ยก็ต้องใส่ยาตามมา
 คนเรากินยาชุด ยารักษาโรคข้าวก็เหมือนกัน เขาจัดให้เป็นชุด ชุดละ 3-4 ชุด ชุดนี้
 100 บาท ชุดนี้ 150 บาท... แต่ก่อนคนรวยเอารถเดิน (รถไถเดินตาม-ผู้วิจัย)
 วันหนึ่งไถได้ 4-5 ไร่ คนจนก็ตาม พอคนรวยเอารถไถนั่ง คนจนก็นั่งบ้าง เขาใส่ปุ๋ย
 2 ลูก ก็ใส่บ้าง เขาใส่ยากก็ใส่บ้าง พอสกายแลบ (เครื่องนวดข้าว-ผู้วิจัย) เข้ามาก็
 เอาบ้าง นี่ก็เจ๊งกับเจ๊ง (พร พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

สมัยนี้เราใช้รถไถ สมมุติว่าไถ 10 ไร่ เราหว่านข้าววันเดียวก็หมด ถ้าเสียก็เสียหมด
 แต่ถ้าใช้ควายทำนา ไม่เสียหมด เช่น เราหว่านวันละ 2-3 ไร่ เวลาได้ผลนั้น 3 ไร่
 อาจจะได้ 4 ไร่ ไม่ดีอีก 5 ไร่ ได้ผลดี ตอนนี้อ่านนา 2 ครั้งกลับขาดทุน ทำนาหนที่ 2 จะ
 ดึงทุนหนแรก ชายข้าวได้ราคาก็ต่ำ พ่อค้าบอกว่ให้ไปขายราคาประกันเอากับวิทย์ สมัยนี้
 หนักที่ค้ายา ค่านุ้ย ค่าซ่อมเครื่อง แต่ค่าใส่หุ้ยชาวนาที่ขาดทุนแล้ว ถ้าไม่มีนา เป็นของตนเอง
 ก็ยืมขาดทุน (เข้ม พันธุ์เพ็ง และ วีระ พรหมราช, สัมภาษณ์)

กล่าวได้ว่าผลกระทบที่สำคัญจากการเปลี่ยนมาทำนา 2 ครั้ง และใช้เครื่องจักรแทน
 ควายก็คือ ทำให้ค่าใช้จ่ายในการทำนาสูงขึ้น เนื่องจากพันธุ์ข้าวที่ใช้ทำนาปรังไม่ใช่ข้าวพันธุ์พื้นเมือง
 ต้องเสียค่านุ้ย ยารักษาโรคข้าว ยาปราบศัตรูพืช ค่าน้ำมันเครื่องรดน้ำเข้านา ค่าดูแลรักษาเครื่อง
 กลา แม้การทำนา 2 ครั้ง จะได้ผลผลิตมากกว่าทำนาครั้งเดียว แต่ก็ต้องลงทุนในการผลิตมากขึ้น
 เป็นเงาตามตัว เมื่อผนวกกับการที่ชาวนาไม่สามารถกำหนดหรือต่อรองราคาขายได้เองแล้ว
 ก็เป็นผลให้เกิดภาวะยากจนและหนี้สินตามมา

(4.2) ทางด้านความสัมพันธ์ของคนในชุมชน หลังจากที่ชาวนาเริ่มทำนา
 2 ครั้ง ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนก็เปลี่ยนไปในลักษณะตัวใครตัวมันมากขึ้น ประเพณีการลงแขก
 การเล่นลูกช่วง และประเพณีอื่น ๆ ดังที่กล่าวมาตอนต้นเริ่มหายไปจากชุมชน จนบัดนี้เหลือเป็น
 เพียงความทรงจำของคนที่เกิดทันเท่านั้น การที่ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเปลี่ยนไปก็เพราะ

เมื่อก่อนช่วยกันลงแขก พอเปลี่ยนเป็นทำนาปรังก็หายไป เป็นแบบตัวใครตัวมัน เพราะ
 เมื่อก่อนนี้ทำนาแค่เข้ามิดยันเที่ยงก็เลิกแล้ว พอควายอ้าปากทอบก็ส่งสารมัน อย่างเก่ง
 ทำได้แค่ 11 โมงก็เลิกแล้ว แต่เดี๋ยวนี้ทำตั้งแต่เช้าไม่มีด (หมายถึงสายกว่าเมื่อก่อน
 -ผู้วิจัย) ไปจนยันมิด แล้วจะไปช่วยใครเขาได้ ทมดแรงแล้ว สมัยก่อนพอตะวันตกดินหน้อย
 ก็ปลดไถ แล้วก็สบาย เวลาเราไปเลี้ยงควาย เมื่อปล่อยควายแล้วก็นั่งคุยกัน ตอนเย็น
 ก็ขุดควายให้ตัวเป็นมัน แล้วขี่เรียงรายกันมาเป็นแถว นาใคร ๆ ก็ขี่ผ่านเข้ามาบ้านได้
 เดียวนี้ไม่ค่อยมีการคุยกัน เมื่อก่อนในวันพระ ต้องหยุดทำนาให้ควาย 1 วัน ไม่อย่างนั้น
 ขาป เดียวนี้ไม่ขาป เพราะเครื่องจักรมันไม่บ่อกว่าเหนื่อย (นิคม เทียนนุชา และ
 สมบัติ เทียนนุชา, สัมภาษณ์)

กล่าวได้ว่า เหตุสำคัญที่ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเปลี่ยนไปในลักษณะตัวใครตัวมันมากขึ้นก็เพราะวิธีการผลิตแบบใหม่ที่ทำให้คนในชุมชนมีเวลาว่างน้อยลง โอกาสที่จะมีเวลาว่างมาสร้างความสัมพันธ์ต่อกันก็น้อยลง ผลจากการที่ใช้เครื่องจักรเช่นรถไถ และรถนวดข้าวแทนแรงงานควายและคน ก็ส่งผลให้ความต้องการที่จะได้รับความช่วยเหลือทางด้านแรงงานระหว่างกันมีน้อยลง ผนวกกับอิทธิพลจากภายนอก เช่น โทรทัศน์ ก็ทำให้คนในชุมชนหันไปสนใจสิ่งที่ปรากฏในจอโทรทัศน์มากกว่าจะใช้เวลาในการคุยกัน อิทธิพลจากระบบทุนนิยมทำให้การช่วยเหลือทางแรงงานเปลี่ยนเป็นการจ้างด้วยเงินตราแทน และประเพณีวัฒนธรรมบางอย่างก็สูญหายไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม เช่น การเล่นลูกช่วงระหว่างหนุ่มสาวนั้น เกิดขึ้นในสังคมที่ค่อนข้างปิดเพื่อให้หนุ่มสาวมีโอกาสสร้างความสัมพันธ์ต่อกัน แต่ในปัจจุบัน หนุ่มสาวมีโอกาสเจอกันมากขึ้นจนสามารถทดแทนเนื้อหาของการเล่นลูกช่วงได้แล้ว และปัจจัยเหล่านี้ล้วนเกิดขึ้นอย่างสอดคล้องกันจนส่งผลให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเปลี่ยนไปดังที่กล่าวมา

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพบว่าแม้ว่าจะมีความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นในชุมชน แต่ชุมชนสาครสิทธิ์ก็มีลักษณะเป็นชุมชนชนบทอยู่ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนยังคงเป็นลักษณะเผชิญหน้า (Face to Face) ต่างรู้จักหัวนอนปลายเท้ากันหมด ยังมีการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และช่วยเหลือระหว่างคนในชุมชน ดังที่ชาวบ้านสะท้อนว่า "ยังขอกินข้าวกันได้" หรืออาจสังเกตได้จาก เมื่อมีคนมาดูงานโครงการไร่นาสวนผสมที่โรงเรียนสาครสิทธิ์วิทยา ผู้นำโครงการก็จะแบ่งคนที่มาดูงานเหล่านั้นให้ไปพักอาศัยอยู่กับชาวบ้านครอบครัวละ 3-4 คน เป็นต้น กล่าวคือแม้ว่าคนในชุมชนสาครสิทธิ์จะมีลักษณะตัวใครตัวมันมากขึ้น แต่ก็ยังไม่ถึงขั้นของสังคมเมือง เพียงแต่มากขึ้นเมื่อเทียบกับสมัยก่อน ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนสาครสิทธิ์มีลักษณะดังกล่าวคือระบบเครือญาติที่เป็นแรงเกาะเกี่ยวระหว่างคนในชุมชนและความล่าช้าหรือความเฉื่อยทางวัฒนธรรม (Cultural Lag) ซึ่ง "เป็นสภาพที่เกิดขึ้นในทุกสังคมโดยเฉพาะในสังคมปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลง คือ ในขณะที่บางสิ่งบางอย่างคงที่ แต่อีกสิ่งหนึ่งเปลี่ยนไปในอัตราที่เร็วกว่า... เป็นเหตุให้เกิดความไม่สมดุลย์หรือไม่สอดคล้องในสังคม" (สุพัตรา สุภาพ 2529 : 39-40) กล่าวคือ อัตราเร่งของความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชนสาครสิทธิ์ไม่ทันกับอัตราเร่งของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ

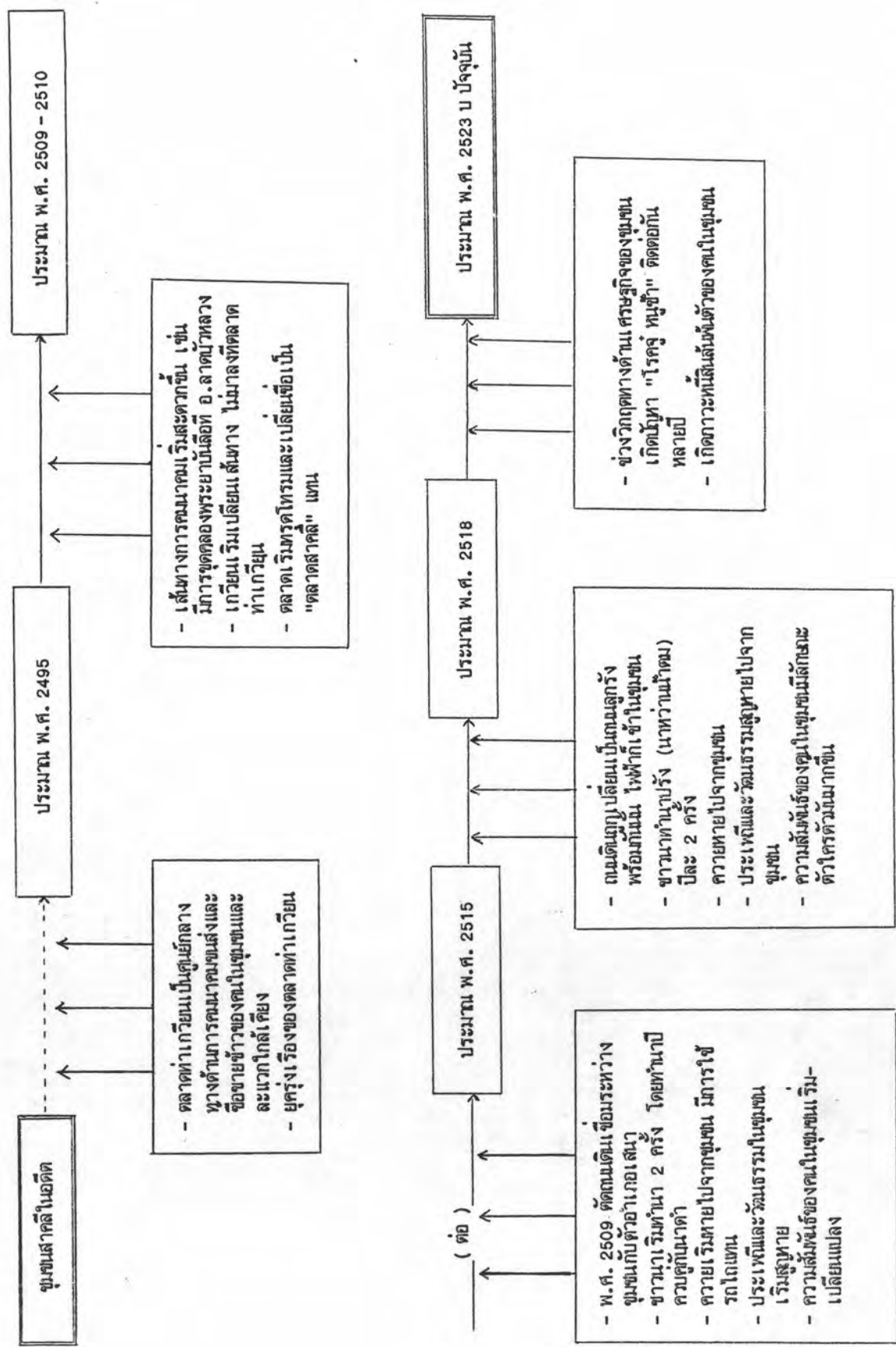
(5) ช่วงแห่งความเปลี่ยนแปลงที่วิกฤตที่สุดในความรู้สึกของชาวบ้านคือประมาณ พ.ศ. 2518-2523 ซึ่งเป็นช่วงที่เกิด "โรคงู หนูซ้ำ" ดังที่กล่าวมาแล้ว ส่งผลให้เกิดปัญหาหนี้สิน ล้นพ้นตัวตามมาจนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านบางคนเรียกช่วงนี้ว่า "โรคงู หนูกัด วัดกวน" หมายถึง ภาวะทางเศรษฐกิจของชาวบ้านอยู่ในระดับที่แย่อยู่แล้ว ยังต้องถูกรบกวนจากการเรียไรต่าง ๆ ของทางวัดอีก

ในภาวะเช่นนี้ ชาวนาจะหันกลับไปทำนาอย่างเดิมคือนาปีและใช้ควายไถนาที่ไม่ได้ คำตอบที่ได้รับจากชาวบ้านก็คือ หากหันกลับไปทำนาปีก็เท่ากับ "ให้หนูช่วยเกี่ยวข้าว" เพราะ ทุกรอบครัวล้วนแต่ทำนาปี เมื่อเกี่ยวข้าวนาปีเสร็จแล้ว หนูก็จะมากินข้าวนาปี ซึ่งอาจจะ มีคนทำเพียง 1-2 ครอบครั้ว หากจะทำนาปีก็ต้องทำทั้งชุมชนซึ่งเป็นไปไม่ได้ ส่วนควายนั้น ปัจจุบันราคาตัวละร่วมหมื่นบาท และไม่เหมาะสำหรับการทำนาปีละ 2 ครั้ง เพราะควายทำงาน ได้เพียงครึ่งวัน และที่สำคัญคือ ในภาวะที่ชาวนาประสบปัญหาหนี้สินเช่นนี้ จำเป็นต้องมุ่งผลิต เพื่อขายเพื่อนำเงินมาใช้หนี้ การณ์จึงกลายเป็นว่าชาวนาจำเป็นต้องเดินหน้าค่อไปในกระแสของการผลิตเพื่อขายตามระบบทุนนิยมทั้ง ๆ ที่รู้ว่าต้องประสบปัญหาที่แก้ไขไม่ตกเช่นเดิม เปรียบเสมือนเรือที่กลับลำไม่ได้เพราะกระแสน้ำเชี่ยวนั่นเอง และโครงการไร่นาสวนผสมของ โรงเรียนสาธิตวิทยาก็เกิดขึ้นมาเพื่อแก้ปัญหาหนี้ (จะได้กล่าวในตอนต่อ ๆ ไป)

สรุปภาพรวม ๆ แห่งความเปลี่ยนแปลงของชุมชนสาธิตและกลไกที่มีผลกระทบต่อ ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้เป็นแผนภูมิดังนี้

แผนภูมิที่ 6

แสดงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนเสาศีลาศจากอดีตถึงปัจจุบัน

สรุป

จากการศึกษาข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับชุมชนสาคลี พบว่า

1. ลักษณะทางกายภาพ

ชุมชนสาคลีตั้งอยู่ในเขตที่ราบลุ่ม น้ำท่วมถึง มีคลองขนมนจีนซึ่งมีน้ำตลอดปีไหลผ่านโดยรอบ ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่มีปัญหาในเรื่องน้ำสำหรับการเกษตรกรรม แหล่งอาหารที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ปลาและนก ยังคงหลงเหลือความอุดมสมบูรณ์ให้ชาวบ้านได้เก็บเกี่ยวนำมาบริโภคค่อนข้างมาก ชุมชนสาคลีตั้งอยู่ใกล้ตลาดใหญ่ คือ ตัวอำเภอเสนา และกรุงเทพมหานคร สามารถติดต่อกับโลกภายนอกคือ ตัวอำเภอเสนาได้สะดวกโดยทางรถยนต์ ซึ่งใช้ระยะเวลาเพียงประมาณ 30 นาที

2. ลักษณะทางเศรษฐกิจ

ปัจจัยพื้นฐานทางด้านลักษณะกายภาพ 2 ประการ คือ การที่ตั้งอยู่ใกล้ตลาดใหญ่ และการที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์ นับเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนสาคลีมีวิถีการผลิตเพื่อขายมาตั้งแต่แรกเดิมทีเดียวชาวนาทำนาปีละ 1 ครั้ง เป็นการผลิตเพื่อขายและแบ่งส่วนไว้สำหรับบริโภคในครอบครัว "สมมุติว่าเราทำนา 60 ไร่ ทำนา 10 ไร่ ได้ข้าวประมาณ 3 เกวียน รวม 18 เกวียนจะไปกินอะไรหมดก็ต้องขายกินอย่างมากก็ 2-3 เกวียน ซึ่งกินได้ทั้งปี"(แหม่ พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

หลังจากประมาณปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา กระแสการผลิตแบบทุนนิยมได้บีบบังคับให้ชาวนาหันมาทำการผลิตเพื่อตอบสนองต่อแรงกระตุ้นของตลาดภายนอกมากขึ้น ในปัจจุบันชาวนาทำนาปีละ 2 ครั้ง เป็นการผลิตเพื่อขายเป็นหลักและซื้อข้าวสารมาบริโภคในครอบครัว เพราะพันธุ์ข้าวที่ปลูกเป็นพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมสำหรับการเลี้ยงสัตว์ ไม่เหมาะสำหรับการบริโภควิถีชีวิตของคนในชุมชนจึงเป็นวิถีชีวิตที่ต้อง "ขึ้นต่อ" หรือ "พึ่งพา" ตลาดภายนอกมาก

ในช่วงระหว่างประมาณปี พ.ศ. 2518-2523 เป็นช่วงแห่งภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจของคนในชุมชน เพราะเป็นช่วงที่ชาวนาส่วนใหญ่ต่างประสบปัญหาในด้านผลการผลิตตกต่ำอันเนื่องจากภาวะ "โรคฉ่ำ หนูช้ำ" ซึ่งก่อให้เกิดสภาพหนี้สินล้นพ้นตัวแก่คนในชุมชนและเป็นปัญหาที่ส่งผลสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ในด้านอาชีพหลักและการถือครองที่ดินของประชากรในชุมชนสาคลีนั้น พบว่า ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาและรับจ้างทั่วไป คือ ร้อยละ 51.18 และ 23.62 ของจำนวนครอบครัวทั้งหมด ตามลำดับ ประชากรค่อนข้างมากไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง คือ ร้อยละ 43.30 ของจำนวนครอบครัวทั้งหมด ประชากรที่มีที่ดินเป็นของตนเองส่วนใหญ่ ถือครองที่ดินระหว่าง 1-20 ไร่ คือ ร้อยละ 40.94 ของจำนวนครอบครัวทั้งหมด ประชากรที่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเองส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป คือ ร้อยละ 47.27 ของจำนวนครอบครัวที่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง หรือร้อยละ 20.47 ของจำนวนครอบครัวทั้งหมด และจากการที่ชุมชนสาคลีตั้งอยู่ใกล้ตัวเมืองใหญ่คือกรุงเทพมหานคร เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ภาวะการสูญเสียที่ดินของคนในชุมชน เป็นไปอย่างต่อเนื่อง เพราะมีการกว้านซื้อที่ดินตลอดเวลา

3. ลักษณะทางสังคม

ความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจได้เป็นปัจจัยให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม กล่าวคือ หลังจากที่ยาวนาเริ่มทำนาปีละ 2 ครั้ง ตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ประเพณีและวัฒนธรรมที่เคยเป็นแรงเกาะเกี่ยวระหว่างคนในชุมชน เช่น การลงแขก การละเล่นต่าง ๆ ก็เริ่มสูญหายไป เพราะวิธีการผลิตแบบใหม่ทำให้คนมีเวลาว่างน้อยลง ผลจากการใช้เครื่องจักรแทนแรงงานคนและสัตว์ ทำให้ความต้องการที่จะได้รับความช่วยเหลือทางด้านแรงงานระหว่างกันน้อยลง อิทธิพลจากโทรทัศน์ทำให้คนหันไปสนใจกับรายการต่าง ๆ แทนที่จะใช้เวลาว่างในการคุยกัน และอิทธิพลจากระบบทุนนิยมก็ทำให้เป็นการจ้างด้วยเงินตราแทนการช่วยเหลือแรงงานกัน ในปัจจุบันประเพณีและวัฒนธรรมพื้นบ้านได้สูญหายไปแล้ว คงเหลือแต่วันสำคัญทางศาสนาซึ่งชาวบ้านจะไปทำบุญที่วัดกันตามปกติ

แต่อย่างไรก็ตาม แม้คนในชุมชนจะมีลักษณะตัวใครตัวมันมากขึ้น แต่ก็ยังไม่ถึงระดับของสังคมเมือง ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนยังเป็นลักษณะเผชิญหน้า (Face to Face) ระบบเครือญาติที่ดำรงอยู่ในชุมชนและความล่าช้าหรือความเฉื่อยทางวัฒนธรรม (Cultural Lag) นับเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนสาคลีมีลักษณะดังกล่าว

4. ลักษณะทางการเมือง

การที่แหล่งทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนยังคงหลงเหลือความอุดมสมบูรณ์อยู่ค่อนข้างมากและระบบเครือญาติที่ดำรงอยู่ในชุมชน ประกอบกับมายาภาพ (Myth) ทางการเมืองที่ดำรงอยู่ในจิตสำนึกของคนในชุมชน นับเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้จิตสำนึกและกิจกรรมของคน

ในชุมชน เป็นไปในลักษณะของการประสานประโยชน์ไปในตัว ความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ ทั้งทางด้านการจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติ และอำนาจทางการเมืองไม่ปรากฏ เป็นรูปธรรมให้เห็นเด่นชัด

ในภาวะที่คนในชุมชนต่างประสบกับปัญหาทางเศรษฐกิจอันเนื่องจาก "โรคฉุฉุนขี้" ดังกล่าวแล้ว ชาวบ้านได้แก้ปัญหามาตามยถากรรมในลักษณะปัจเจกบุคคลโดยที่ยังคงดำรงแนวคิดและวิถีการผลิตแบบเดิมอยู่ ขาดจิตสำนึกในการรวมกลุ่ม (Collective) เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (Mutual Aid) ขาดการจัดตั้งองค์กรประชาชน (People's Organization) เพื่อหนุนช่วยการพึ่งตนเองของชุมชน ผู้นำที่เป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เช่น พระ ก็ขาดภาวะความเป็นผู้นำ (Leadership) ที่จะนำชาวบ้านในการแก้ปัญหามาตามยถากรรมที่เกิดขึ้น ในภาวะที่โครงสร้างอำนาจทางการเมืองไร้บุคคลที่มีภาวะความเป็นผู้นำเช่นนี้ ได้เกิดกลุ่มผู้นำอย่างไม่เป็นทางการซึ่งเป็นทั้งผู้นำทางความคิด (Opinion Leaders) และผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change Agents) ขึ้นในชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้มีบทบาทในการจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนโดยผ่านกิจกรรมโครงการไร่นาสวนผสม ซึ่งจะได้กล่าวรายละเอียดในเรื่องนี้ในตอนต่อ ๆ ไป

ตอนที่ 2 ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับโรงเรียนสาธิตวิทยา

1. ประวัติของโรงเรียนสาธิตวิทยา

1.1 กำเนิดโรงเรียนสาธิตประถมราษฎรบำรุง

เดิมทีเดียวชุมชนสาธิตยังไม่มีโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาภายในชุมชน มีเพียงโรงเรียนระดับประถมศึกษาซึ่งสอนถึงระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ที่โรงเรียนวัดमारวิชัย อยู่ห่างจากตลาดสาธิตประมาณ 1 กิโลเมตร นักเรียนที่จบจากโรงเรียนวัดमारวิชัยแล้ว หากต้องการศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้น ก็ต้องไปเรียนที่โรงเรียนเสนาประสิทธิ์ (โรงเรียนประจำอำเภอสมนา) โดยต้องเดินทางไปเรียนด้วยความลำบากเพราะต้องเดินลัดทุ่งไป ครึ่งถึงฤดูน้ำมากก็ต้องพายเรือบด (เรือที่มีลักษณะหัวแหลมท้ายแหลม บรรจุได้ไม่เกิน 2 คน) ไป

ในช่วงต้นปี พ.ศ. 2498 ครูรินทร์ซึ่งเป็นบุคคลในชุมชนสาธิตได้จบการศึกษาในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ที่โรงเรียนเสนาประสิทธิ์และทำการสอนในระดับมัธยมศึกษาที่โรงเรียนราษฎรแห่งหนึ่งในตัวอำเภอสมนา ครูรินทร์ได้เห็นถึงความยากลำบากของนักเรียน

ที่ไปศึกษาต่อในการเดินทางไป-กลับระหว่างชุมชนสาครลี้กับตัวอำเภอเสนา ประกอบกับตนเองก็เดินทางไป-กลับด้วย จึงเสนอให้เปิดโรงเรียนสาขาที่ชุมชนสาครลี้โดยให้เรียนตอนกลางวัน และวันเสาร์-อาทิตย์ เวลาสอบจึงจะไปสมทบสอบที่โรงเรียนเสนาประสิทธิ์

โรงเรียนในระยะแรกมีลักษณะเป็นเพิงไม้อยู่ในตลาดสาครลี้ เริ่มทำการสอนเมื่อปี พ.ศ. 2499 เปิดสอนเฉพาะชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1. เพียงชั้นเดียว โดยผู้สอนได้รับค่าจ้างในขณะนั้น 20 บาทต่อเดือน ต่อมากำนันตำบลสามตุ่ม (นายสว่าง จันทย์วงศ์ - เสียชีวิตแล้ว) ได้เกิดความสนใจและต้องการจะให้โรงเรียนระดับมัธยมศึกษาในชุมชน จึงไปปรึกษากับชาวบ้านและรวบรวมเงินและวัสดุมาสร้างเป็นโรงเรียนโดยได้รับความช่วยเหลือจากทางราชการสร้างเป็นอาคารไม้แบบ ป.03 ขนาด 3 ห้องเรียน ได้รับการตั้งชื่อโรงเรียนว่า "โรงเรียนสาครลี้ประมวลราษฎร์บำรุง" ("ประมวล" คือ ชื่อนายอำเภอขณะนั้น) เป็นโรงเรียนมัธยมศึกษาสายสามัญ สังกัดองค์การการศึกษาพิเศษ กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ เปิดสอนในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2501 มีนักเรียน 24 คน ผู้บริหารโรงเรียนคนแรกคือ นายรัฐ คงสมบัติ

ขณะนั้น ครูรินทร์ซึ่งสอบได้วุฒิครูมูล (ครู ป.) ก็สอบเข้ารับราชการและมาบรรจุในตำแหน่งครูสายผู้สอนในปีเดียวกัน (1 กันยายน 2501) พอถึงปี พ.ศ. 2503 ก็มีนักเรียนครบ 3 ชั้น (ม.1 - ม.3) และมีผู้บริหารคนใหม่ คือ นายอนันต์ จันทร์หา ซึ่งได้ลาออกจากราชการในปีนั้นเอง ครูรินทร์จึงได้รับการแต่งตั้งให้รักษาการในตำแหน่งครูใหญ่ เมื่อวันที่ 1 มกราคม 2504 ต่อมาก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้บริหารในปี พ.ศ. 2506 เมื่อสอบได้วุฒิประโยคมัธยม (ปม.) แล้ว และดำรงตำแหน่งผู้บริหารสืบต่อมาจนถึง พ.ศ. 2528

1.2 จาก "สาครลี้ประมวลราษฎร์บำรุง" เป็น "สาครลีวิทยา"

ในปี พ.ศ. 2504 กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2503 ฐานะของโรงเรียนแห่งนี้ก็ได้รับการเปลี่ยนแปลงเป็นโรงเรียนประถมศึกษาตอนปลาย สังกัดกรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ จัดการเรียนการสอนในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 - 7 คั้งแต่นั้นมา

ในปี พ.ศ. 2509 โรงเรียนประถมศึกษาซึ่งขณะนั้นสังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัด ได้เริ่มเปิดสอนในระดับชั้นประถมศึกษาตอนปลายตามความพร้อมของแต่ละโรงเรียน จนกระทั่งเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2517 โรงเรียนประถมศึกษาที่ใกล้ชุมชนสาคลีมากที่สุด คือ โรงเรียน วัดमारวิชัยก็ได้ขยายการสอนไปถึงชั้นประถมศึกษาตอนปลาย เช่นเดียวกัน ผลกระทบสำคัญที่โรงเรียนสาคลีประมวลราษฎรบำรุงได้รับก็คือ มีนักเรียนมาเรียนน้อยจนศึกษาธิการอำเภอต้องการจะยุบโรงเรียน

ลู่วางที่จะไม่ให้มีการยุบโรงเรียนก็จะต้องผลักดันให้เป็นโรงเรียนมัธยมศึกษา ซึ่งมีทางเป็นไปได้เพราะสังกัดกรมเดียวกัน คือ กรมสามัญศึกษาอยู่แล้ว ครูชินทรได้นำความข้อนี้อุปการศึกษากับคณะกรรมการการศึกษาของโรงเรียนและชาวบ้าน ซึ่งต่างก็เห็นด้วยเพราะนอกจากจะทำให้บุตรหลานของตนไม่ต้องเดินทางไกลเพื่อไปศึกษาต่อที่ตัวอำเภอเสนาแล้ว ยังทำให้โอกาสที่เด็กในชุมชนจะได้รับการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นมีมากขึ้นด้วย

ดังนั้น คณะครู คณะกรรมการศึกษา ชาวบ้าน และชุมชนข้างเคียง จึงได้รวมตัวกันเพื่อเสนอขอเลื่อนวิทยฐานะจากที่เคยเป็นโรงเรียนประถมศึกษาเป็นโรงเรียนมัธยมศึกษาไปยังกระทรวงศึกษาธิการ โดยคณะครูและคณะกรรมการศึกษาส่งตัวแทนเดินทางไปติดต่อด้วยตนเอง กับ ดร.ก่อ สวัสดิพานิชย์ ซึ่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในขณะนั้น ส่วนหนึ่งของการพูดคุยกับ ดร.ก่อ ก็คือ

ดร.ก่อ บอกว่าโรงเรียนมัธยมประจำอำเภอยังมีไม่ครบ แล้วคุณจะทำเปิดโรงเรียนมัธยมประจำตำบลคงเป็นไปได้ยาก พร้อมกับให้ไปหาข้อมูลมาเสนอว่าเด็กที่โรงเรียนสาคลีจะไปทำอะไร ไปเรียนต่อที่โรงเรียนเสนาประสิทธิ์เท่าไร ส่วนที่เหลือไปเรียนที่ไหน พวกเราก็กลับมาหาข้อมูลและกลับไปหา ดร.ก่อ อีกและบอกว่าถ้าหากไม่เปิดโรงเรียนนี้เป็นโรงเรียนมัธยม จะมีเด็กที่เรียนต่อไม่ก็เปอร์เซ็นต์เลย เพราะโรงเรียนประจำอำเภออยู่ไกล รถเรือกี่ไม่มี ต้องเดินหรือพายเอา (สุรพงษ์ อวยพร, สัมภาษณ์)

ในที่สุด กระทรวงศึกษาธิการก็รับข้อเสนอนี้ แต่มีเงื่อนไขว่าชุมชนจะต้องหาที่ดินมาเพิ่มเติมให้ครบ 35 ไร่ ตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้เสียก่อนจึงจะสร้างเป็นโรงเรียนมัธยมได้

ความจำเป็นในการหาเงินซื้อที่ดินจำนวน 31 ไร่ (เดิมโรงเรียนมีที่ดินประมาณ 4 ไร่) นี้เอง ได้เป็นแรงบีบบังคับให้คณะกรรมการศึกษารวมตัวกันมากขึ้นโดยมีครูชินทรเป็นผู้ประสานงาน ขณะนั้นที่ดินราคาไร่ละ 6,000 บาท ต้องใช้เงินทั้งหมดประมาณ 200,000 บาท มีการประชุมชาวบ้านเพื่อขอบริจาคเงิน

ผมเสนอก่อนใครว่าผมช่วย 10,000 บาท เพื่อให้คนต่อ ๆ มาให้ราคาสูงตามไปด้วย ทั้ง ๆ ที่ตอนนั้นผมไม่มีเงิน ต้องส่งให้เขา 2 งวด อาจารย์สุรินทร์ ให้ 10,000 บาท พี่เมียของผมให้ 10,000 บาท และผมไปขอกจากหลวงปู่โง่ได้อีก 10,000 บาท นอกนั้นก็ให้กันลดหลั่นลงมา รวมได้ประมาณ 110,000 บาท จึงเสนอเรื่องไปยัง ดร. ก่อ ดร. ก่อ บอกว่าต้องโอนที่มาให้ก่อน เพราะเคยมีปัญหาเรื่องการโอนที่ในที่อื่น มาแล้ว พวกผมจึงกลับมาขอให้เจ้าของโอนที่ให้ก่อนโดยเอาหลักทรัพย์คือที่นาของผมและของคนอื่นค้ำประกัน และขอผลัดเวลาในการส่งเงินเป็นเวลา 2 ปี (สุรพงษ์ อวยพร, สัมภาษณ์)

เมื่อโอนที่ทั้งหมดได้ 34 ไร่ (ขาด 1 ไร่) กระทรวงศึกษาธิการก็ประกาศยกฐานะของ "โรงเรียนสาครสิริประมวลราษฎร์บำรุง" เป็น "โรงเรียนสาครสิริวิทยา" จัดหลักสูตรการเรียนการสอนในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นตั้งแต่ชั้น ม.1 - ม.3 ตั้งแต่ปีการศึกษา 2518 เป็นต้นมา จนถึงปัจจุบัน

2. บทบาทของคณะกรรมการศึกษาในการมีส่วนร่วมจัดกิจกรรมของโรงเรียน

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าโดยพื้นฐานของความพยายามที่จะยกฐานะของโรงเรียนสาครสิริ ให้เป็นโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาประจำตำบลนั้น ได้ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับพื้นฐาน คือ การออกเงินช่วยซื้อที่ดินเพื่อมอบให้เป็นกรรมสิทธิ์ของทางราชการ โดยผู้ที่เป็นหลักในการมีส่วนร่วมดังกล่าวคือคณะกรรมการศึกษา ในปัจจุบัน โรงเรียนสาครสิริวิทยามีคณะกรรมการศึกษา 30 คน ประกอบด้วยกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และบุคคลในชุมชน ซึ่งมีบทบาทในการช่วยเหลือโรงเรียน และโรงเรียนได้ติดต่อให้มาเป็นคณะกรรมการศึกษา

หลังจากที่โอนที่และยกฐานะของโรงเรียนเรียบร้อยแล้ว ยังเหลือเงินอีกประมาณ 100,000 บาท ที่จะต้องนำมาใช้หนี้ คณะครู คณะกรรมการศึกษา และชาวบ้าน ได้ระดมจัดหางานด้วยวิธีการต่าง ๆ หลายรูปแบบ เช่น ในปีแรกจัดงานวันครูจีน "หลวงปู่บอกว่าที่ดินราคาไร่ละ 6,000 บาท ก็ตารางวาละ 15 บาท ใครซื้อก็ตารางวาถือออกไปอนุโมทนาบัตรให้ เด็ก ๆ ก็มีศรัทธา เด็ก ๆ บอกว่าซื้อสัก 1 ตารางวาจะได้ไหม เราก็ขายให้ คินนั้นขายได้ราว ๆ 5-6 หมื่นบาท" (สุรพงษ์ อวยพร, สัมภาษณ์) ต่อจากนั้นก็มีการจัดงานโรงเรียนจัดงานทอดผ้าป่า เป็นต้น ทำเช่นนี้มาจนถึง พ.ศ. 2522 ก็ชำระหนี้หมด แต่คณะกรรมการศึกษาก็ยังคงระดมรณรงค์หาเงินเรื่อยมา จนมีเงินเหลือมาตั้งเป็นมูลนิธิของโรงเรียน (มูลนิธิไม่ได้รับการจดทะเบียน) ในปัจจุบันมีเงินแสนกว่าบาท

การทำเงินเหล่านี้กระทำในนามคณะกรรมการศึกษาเพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาเกี่ยวกับระเบียบปฏิบัติของทางราชการ คณะกรรมการศึกษาเป็นผู้ควบคุมการใช้เงินเหล่านี้ โดยเงินที่ได้มานั้นจะนำมาให้กู้แก่สมาชิก (ได้แก่ คณะกรรมการศึกษาและแม่บ้าน คณะครู ภารโรง โรงเรียนสาครวิทยา) ในวงเงินไม่เกินรายละ 5,000 บาท เสียดอกเบี้ยในอัตราร้อยละ 1.50 บาทต่อเดือน เมื่อครบ 6 เดือน ต้องส่งคืนทั้งเงินต้นและดอกเบี้ย ส่วนผลประโยชน์ที่ได้จากดอกเบี้ยนั้น 50 เปอร์เซ็นต์ของดอกเบี้ยจะนำไปเป็นทุนการศึกษาสำหรับนักเรียนที่ยากจน และค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับนักเรียนโดยตรง เช่น ค่าใช้จ่ายสำหรับซื้อหนังสือแบบเรียน ชุดเครื่องแบบให้นักเรียน เป็นต้น อีก 25 เปอร์เซ็นต์ของดอกเบี้ยจะนำไปใช้ในการพัฒนาโรงเรียนในด้านต่าง ๆ เช่น ซ่อมแซมถนนสายที่ติดต่อกับโรงเรียนเพื่อให้นักเรียนเดินทางได้สะดวก ใช้สนับสนุนการจัดงานประเพณีท้องถิ่น เช่น งานลอยกระทง งานวันเด็ก งานวันแม่ เป็นต้น และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ส่วนที่เหลืออีก 25 เปอร์เซ็นต์ จะนำไปสมทบกับเงินต้นเพื่อให้เงินกองทุนสูงขึ้น (คณะกรรมการศึกษาสาคร 2523 : 1 - 3)

นอกจากโรงเรียนทางโรงเรียนจะมีวิธีการทำเงินมาใช้จ่ายในกิจการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับทางโรงเรียนโดยมีคณะกรรมการศึกษาเป็นกำลังหลักดังกล่าวแล้ว อีกวิธีการหนึ่งที่สำคัญก็คือ เมื่อมีการก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ ในโรงเรียน หากวงเงินการก่อสร้างไม่มากเกินไปทางโรงเรียนจะให้หมอบแด้ม ซึ่งเป็นประธานคณะกรรมการศึกษาเป็นคนที่ประมูลการก่อสร้างได้ จากนั้นคณะครูและคณะกรรมการศึกษาก็จะร่วมประชุมกันว่าจะทำอย่างไรที่จะให้การก่อสร้างนี้ประหยัดที่สุดและถูกต้องตามแบบแผนที่สุด เพื่อเหลือเงินมาพัฒนาโรงเรียนคือ นำมาสมทบกับเงินกองทุนดังกล่าว โดยที่การกระทำเหล่านี้ถูกต้องตามระเบียบราชการทุกประการ

นอกเหนือจากกิจกรรมทางด้านการศึกษาเงินมาสนับสนุนโรงเรียนแล้ว คณะกรรมการศึกษายังมีบทบาทในการร่วมคิดค้นและดำเนินการกิจกรรมบางอย่างกับทางโรงเรียน เช่น งานวันเด็ก งานวันแม่ งานประจำปีของโรงเรียน งานสร้างบ้านพักนักเรียน ฯลฯ โดยทางโรงเรียนมีหลักในการดำเนินงาน คือ (สุรินทร์ กิจนิตยชีวี ในโอวาท สุธธนารักษ์, บรรณาธิการ 2518 : 186 - 187)

1. ชั้นคิดค้นงาน โรงเรียนได้เชิญคณะกรรมการศึกษามาปรึกษาเกี่ยวกับงานที่โรงเรียนจะทำหรือทำร่วมกับชุมชนว่าจะทำอะไรกันบ้างและจะทำอย่างไร โดยถือว่าที่ประชุมเป็นสภาของชุมชนในส่วนของที่เกี่ยวกับโรงเรียนและการศึกษา ใช้หลักการประชาธิปไตยเป็นหลักในการประชุมและการปฏิบัติงาน งานที่จะทำจะต้องไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ของทางโรงเรียนเพียงฝ่ายเดียว หรือเป็นเครื่องมือในการสร้างผลประโยชน์ส่วนตัวของคนใดคนหนึ่ง แต่จะต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์ของชุมชนด้วย

2. ในชั้นปฏิบัติงาน จะต้องเป็นงานที่ไม่ยากเกินความสามารถของคนในชุมชน แบ่งงานกันตามความสามารถและความถนัดของแต่ละคน และต้องให้งานเป็นไปตามเป้าหมายและหลักการของที่ประชุม

3. ในชั้นของการประเมินผลงาน ก็ให้ที่ประชุมสรุปว่าประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวในการดำเนินงานมากน้อยแค่ไหน เพื่อเป็นบทเรียนในครั้งต่อไป

ในทุกชั้นตอนนี้ โรงเรียนจะพยายามให้ผู้ร่วมงานทุกคนรู้สึกว่าคุณคิดที่จะทำงานนั้นมีใช้ เป็นความคิดของทางโรงเรียน แต่เป็นความคิดของทุกคน เพื่อประโยชน์ของชุมชนร่วมกัน

กล่าวได้ว่า บทบาทของคณะกรรมการศึกษาในการมีส่วนร่วมจัดกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกับทางโรงเรียนนั้น มีบทบาทเน้นหนักไปในด้านการรณรงค์หาเงินมาสนับสนุนโรงเรียน และการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับวันประเพณีและอื่น ๆ เป็นหลัก ยังไม่ได้มีบทบาทก้าวล้ำเข้ามาเกี่ยวกับการบริหารโรงเรียน เช่น การปรับหลักสูตรบางส่วนให้สอดคล้องกับท้องถิ่นแต่อย่างใด ทางผู้บริหารโรงเรียนเคยมีความพยายามทางด้านนี้ แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จเพราะติดขัดที่ระบบบริหารการศึกษาแบบรวมศูนย์ยังไม่เปิดโอกาสให้ (สุรินทร์ กิจนิตย์ชีว์, สัมภาษณ์)

3. ปัจจัยแห่งความร่วมมือของคณะกรรมการศึกษา

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า คณะกรรมการศึกษาได้ให้ความร่วมมือกับทางโรงเรียนในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ อย่างค่อนข้างมากเมื่อเปรียบเทียบกับโรงเรียนอื่น ๆ ทั่วไป เช่น เป็นกำลังหลักในการหาเงินเพื่อซื้อที่ดินสำหรับสร้างโรงเรียนและต่อเนื่องมาจนถึงการหาเงินสมทบทุนเข้ามูลนิธิของโรงเรียน ซึ่งนอกจากจะได้รับการบริจาคจากประชาชนทั่วไปในชุมชนแล้ว คณะกรรมการศึกษาก็ยังเป็นกำลังหลักในการออกเงินด้วย และยังมีบทบาทในการจัดกิจกรรมอื่น ๆ ร่วมกับทางโรงเรียนอีก ซึ่งต้องเสียทั้งเงิน เวลา และแรงงานมาก เช่น

ในการจัดงานวันเด็กซึ่งทางโรงเรียนได้เชิญโรงเรียนระดับประถมศึกษาในเขตใกล้เคียงประมาณ 8 โรงเรียนให้เข้ามาร่วมงาน และจัดเลี้ยงอาหารกลางวันฟรีให้นักเรียนจำนวนมาก เหล่านี้ ในการนี้คณะกรรมการศึกษาและชาวบ้านต้องสละเวลาและแรงงานในการประกอบอาหารมาก โดยต้องจัดเวรหุงข้าวตลอดวันตลอดคืนก่อนที่จะมีงาน รวมทั้งกิจกรรมอื่น ๆ อีก เช่น การสร้างบ้านพักเด็ก การปลูกต้นไม้ภายในและรอบบริเวณโรงเรียน ฯลฯ จนกระทั่งอาจารย์ที่มาร่วมรจใหม่ ๆ ยังรู้สึกแปลกใจว่า "มาใหม่ ๆ ยังแปลกใจว่ากรรมการศึกษาที่นี้ คึกคักกันมาก เห็นว่าที่นี่มีขบวนการของกรรมการศึกษาที่ให้ความช่วยเหลือโรงเรียน" (วิเชียร เจริญศิริ, สัมภาษณ์) ส่วนอาจารย์บางคนนั้นในช่วงแรกก็ไม่เข้าใจว่าทำไมต้องให้ชาวบ้านเข้ามายุ่งเกี่ยวกับกิจกรรมของทางโรงเรียนมากนัก

ประเด็นที่ควรวิเคราะห์ก็คือมีปัจจัยดึงดูดอะไรบ้างที่เป็นแรงผลักดันให้คณะกรรมการศึกษามาร่วมงานชนิด "ร่วมหัวจมท้าย" กับทางโรงเรียน

จากการศึกษาพบว่าปัจจัยต่าง ๆ ที่ประกอบเข้าด้วยกัน ดังนี้

1. ความรู้สึกพื้นฐานร่วมกันที่อยากให้ท้องถิ่นของตนเจริญ มีโรงเรียนมัธยมศึกษาในท้องถิ่นของตน เช่น "เพื่อให้โรงเรียนนี้คงอยู่จะได้ไม่ถูกยุบไป เมื่อเป็นโรงเรียนมัธยมแล้วเด็กในท้องถิ่นซึ่งเคยมีไม่เกิน 5-10 เปอร์เซนต์ที่ได้ไปเรียนถึงชั้น ม.3 ก็มีโอกาเรียนมากยิ่งขึ้นหากมีโรงเรียนมัธยมที่นี้" (สุรพงษ์ อวยพร, สัมภาษณ์) ซึ่งเป็นความรู้สึกในลักษณะเดียวกับกรรมการศึกษาคนอื่น ๆ และเหตุผลที่จะจัดตั้งโรงเรียนมัธยมนี้เป็นเหตุผลที่เห็นได้ชัดว่าเป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนรวม จึงเป็นแรงผลักดันให้มีการบริจาคเงินเพื่อซื้อที่ดินให้แก่ทางโรงเรียน

2. ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ จากพื้นฐานทางสังคมที่กล่าวไว้ข้างต้นว่า คนในชุมชนสาครลีส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติต่อกัน นับเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่ทำให้ชุมชนให้ความร่วมมือกับทางโรงเรียน และเมื่อพิจารณาจากบุคคลที่เป็นหลักในการบริจาคเงินซื้อที่ดินโรงเรียนคือบริจาครายละ 10,000 บาทแล้ว พบว่าต่างมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติต่อกัน กล่าวคือ

- ครูรินทร์ซึ่งเป็นอาจารย์ใหญ่และเป็นคู่เขยกับหอมแถม ต่างบริจาคคนละ 10,000 บาท
- พี่เมียของหอมแถมบริจาค 10,000 บาท

- หลวงจู้โรงสีซึ่งครุรินทร์อาศัยและทำงานในโรงสีมาตั้งแต่ เล็กจนโต และ
เป็นบุคคลที่ชุมชนให้ความนับถือ บริจาค 10,000 บาท

นอกจากนี้ กรรมการศึกษาคนอื่น ๆ ก็ล้วนเป็นญาติเกี่ยวดองกัน ความสัมพันธ์ทาง
เครือญาตินี้ นับ เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่ทำให้การรวมศูนย์ความช่วยเหลือไปยังโรงเรียนโดยมี
ครุรินทร์เป็นตัวแทน เป็นไปอย่างมีน้ำหนักรมากขึ้น

3. จากการที่ชุมชนต้องร่วมกันออกเงินในการซื้อที่ดินให้แก่โรงเรียนแต่เริ่มแรกนี้
นับเป็นพื้นฐานที่ดีที่ทำให้คนในชุมชนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของโรงเรียนร่วมกัน

4. กรรมการศึกษาได้รับประโยชน์ร่วมกันจากการจัดกิจกรรม

นี้พูดกันอย่างเป็นกันเอง ทางโรงเรียนจะมีการก่อสร้างทุกมี โดยปกติถ้ามีเงินจำนวน
ไม่มาก เกินไปจะให้หมอแถมเป็นคนประมูลได้โดยทำถูกต้องตามระเบียบราชการทุกประการ
พอได้เงินก็ตัดให้หมอแถมไปเลย 5% เขาเอาไปเป็นค่าเสียหาย 3.5% และค่าดำเนินการ
1.5% เช่น ถ้าได้งบฯ 200,000 บาท ก็ให้หมอแถม 10,000 บาท แล้วเอาเงินที่เหลือ
190,000 บาทมากองไว้ ให้กรรมการศึกษาและครูช่วยกันคิดว่าจะทำอย่างไรจึงจะสร้าง
สิ่งก่อสร้างได้ถูกต้องตามต้องการ แล้วเหลือเงินมาพัฒนาโรงเรียนร่วมกัน (สุรินทร์
กิจนิรันดร์, สัมภาษณ์)

และดังที่กล่าวไว้แล้วว่า เงินที่คณะกรรมการศึกษาร่วมกันจัดงานหาเงินรวมทั้งเงิน
ที่เหลือจากการก่อสร้างนั้น ได้นำมาสมทบทุนเป็นเงินมูลนิธิของทางโรงเรียนซึ่งนำมาให้สมาชิก
ผู้ในอัตราดอกเบี้ยที่ต่ำกว่าผู้จากเอกชนทั่วไป จึงเท่ากับทุกคนได้รับประโยชน์จากการนี้ร่วมกัน
และยังได้แสดงความคิดเห็นร่วมกันในการทำงานด้วย

5. ปัจจัยสำคัญที่ละเลยไม่ได้คือ ผู้บริหารโรงเรียนซึ่งได้แก่ ตัวครุรินทร์เองที่สามารถ
สร้างความไว้วางใจให้แก่คนในชุมชนได้ ครุรินทร์เกิด เดิบโต และทำงานที่ชุมชนสาครสีมาโดยตลอด
จากการสังเกตพบว่าโดยมุคคสิกของครุรินทร์นั้น มักจะยกความสำเร็จของงานให้ตกอยู่กับผู้ร่วมงาน
ตลอดเวลา โดยถือว่าตนเองเป็นเพียงส่วนประกอบของงานเท่านั้น มีมุคคสิกที่ถ่อมตน ยกย่องและ
ให้เกียรติผู้ร่วมงาน ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเงินนั้น ครุรินทร์ก็มอบให้อยู่ในความรับผิดชอบของคนอื่น
แทน มีการรับฟังความคิดเห็นและเรียนรู้จากชาวบ้าน เห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชน
ในการจัดการศึกษา หากขาดปัจจัยข้อนี้ โอกาสที่ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมก็เป็นไปได้ยากยิ่ง
ภายใต้ระบบบริหารการศึกษาแบบรวมศูนย์อำนาจในปัจจุบัน

6. ดังที่ได้กล่าวไว้ในเรื่องหลักการดำเนินงานตั้งแต่ขั้นคิดค้นงาน ชั้นปฏิบัติงาน และขั้นประเมินผลงาน ที่ทางโรงเรียนเปิดโอกาสให้คณะกรรมการศึกษามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนนั้น ทำให้ทุกคนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของงานร่วมกัน และในการประชุมนั้น

...จะไม่มีอะไรเลย แต่ถ้าเขาจะแสดงน้ำใจเอง เราก็ไม่เกี่ยง และถึงคราวที่เขาเกิดศรัทธา เขาจะทำเยอะ ๆ เช่น เมื่อเขาเห็นว่าผ้าฉากที่โรงเรียนไม่เหมาะสม เขาจะช่วยกันซื้อให้โรงเรียนเองเป็นเงินหลายหมื่น เมื่อเขาได้ออกเงินเองแล้ว เขาเกิดศรัทธา ปลื้มใจ แล้วเราจะได้มากกว่าที่หวัง (สุรินทร์ กิจนิตย์ชีว์, สัมภาษณ์)

เมื่อนำปัจจัยเหล่านี้ประกอบเข้าด้วยกันก็ทำให้คณะกรรมการศึกษาเข้ามามีบทบาทช่วยเหลือโรงเรียนในด้านต่าง ๆ ดังที่กล่าวมา

4. บทบาทของโรงเรียนสาขาสวิททยาในด้านความสัมพันธ์กับชุมชนและการมีส่วนร่วมของประชาชน

กล่าวได้ว่าการ เปิดโอกาสให้ประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานของทางโรงเรียนนั้นกระทำผ่านคณะกรรมการศึกษาดังที่กล่าวไว้แล้ว เป็นสำคัญ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนไปในขณะเดียวกัน

ในการดึงชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมและมีความสัมพันธ์กับทางโรงเรียนนี้ จากการศึกษาพบว่าขึ้นอยู่กับบุคคลิกและกลวิธีส่วนตัวของผู้บริหารมาก เช่น

เราใช้ขนมครกเป็นสื่อ วันหนึ่งผมก็ให้แม่บ้านของผมนำขนมครกไม่แป้งมาให้เยอะทีเดียว แต่ว่าให้ทำเตาเดียว พอดกเย็นประมาณ 5 โมงเย็น ก็มาแคะขนมครกในโรงเรียน พอทำได้สัก 2 ถาด เราก็ตะโกนเรียกเด็กในหมู่บ้านว่า เฮ้ย ! ไอ้หนูมากินขนมครก ้วย วันนี้ครูเอามาเลี้ยงฟรี ๆ เด็กก็มาด้อมกันเป็นกลุ่ม แคะไม่ทัน แต่เราใจ ก็มีชาวบ้านมาดู เราก็บอกว่าจะทำอะไรดีละแคะไม่ทันแล้ว เขาก็ไปช่วยกันหามาให้อีก 2-3 เบ้า ผู้ใหญ่ก็ร่วมกินขนมครกด้วยกัน ไม่แต่เฉพาะเด็กเท่านั้น (สุรินทร์ กิจนิตย์ชีว์, สัมภาษณ์)

จากกิจกรรมที่เริ่มต้นด้วยขนมครกนี้ คนที่มาร่วมวงด้วยก็เกิดความรู้สึกว่าสิ่งเหล่านี้หายไปจากชุมชนนานแล้ว เพราะต่างคนต่างอยู่มากขึ้น จึงมีการเสนอให้จัดอีกในครั้งต่อ ๆ ไป โดยเปลี่ยนเป็นการทำอย่างอื่นแทนขนมครก เช่น เปลี่ยนเป็นกล้วยแขก ขนมกล้วยทอด ต้มกระเพาะปลา เข็นยวมะม่วง เป็นต้น โดยช่วยกันนำวัสดุอุปกรณ์ในการทำอาหารและออกเงินร่วมกัน บางวันก็มาช่วยกันทำอาหารเย็นและรับประทานอาหารร่วมกัน สำหรับคนที่ไม่มาร่วมนั้น

...บางคนนอกจากจะไม่มาร่วมแล้ว เขายังต่อต้านด้วย เขาบอกว่าจะส่งลูกให้ไปเรียนเป็นอะไร เรียนหาเที่ยวอะไร เราก็ใจดีสู้เสือ บอกเขาว่าคืนนี้มากินขนมร่วมกันนะ ครั้งแรก ๆ ก็ไม่มา เมื่อชวนมาก ๆ เขาก็ทนไม่ได้ ต้องมา และเราจับนินยเขาได้ว่า เป็นคนชอบพูดจาสนุกสนานเฮฮา เราก็พูดเล่นกับเขา ผลสุดท้ายเขาก็มา (สุรินทร์ กิจนิตย์ชีว์, สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2523 ทางโรงเรียนยังมีบทบาทร่วมกับชุมชนในการรื้อฟื้นประเพณีบางอย่างที่สูญหายไป ได้แก่ ประเพณีลอยกระทง แข่งเรือ และประเพณีสงกรานต์ และในช่วงปี พ.ศ. 2524-2525 ก็จัดให้มีการบวชสามเณรภาคฤดูร้อน เพราะเห็นว่าเด็กเริ่มสูญเสียความเป็นตัวของตัวเอง ขาดรากฐานทางวัฒนธรรมไทย โดยที่ก่อนหน้านี้เมื่อประมาณ พ.ศ. 2515 ทางโรงเรียนเคยร่วมมือกับวัดจัดสอนนักรัตนตรีมาแล้ว

สำหรับกิจกรรมต่าง ๆ ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนและการมีส่วนร่วมของประชาชน แยกได้ดังนี้ (สุรินทร์ กิจนิตย์ชีว์ ใน โอวาท สุทธนารักษ์, บรรณาธิการ 2528 : 189 - 190)

1. เป็นกิจกรรมที่โรงเรียนทำอยู่ก่อนแล้วโรงเรียนเข้าไปเสริม เช่น การปราบหนูนา การกำจัดผักตบชวา การทำความสะอาดสาธารณสุขสถาน งานประเพณีตรุษสงกรานต์ งานลอยกระทง งานวัดต่าง ๆ ฯลฯ

2. เป็นกิจกรรมที่โรงเรียนทำโดยได้รับความร่วมมือจากชุมชน เช่น การจัดงานวันเด็ก งานวันแม่ งานประจำปีของโรงเรียน งานหาทุนการศึกษา การจัดหนังสือแบบเรียนให้นักเรียนยืมเรียน งานสร้างบ้านพักนักเรียน ฯลฯ

3. เป็นกิจกรรมที่โรงเรียนจัดทำร่วมกับชุมชน ได้แก่ งานบวชชีพรามณ์ งานบวชสามเณรภาคฤดูร้อน งานพัฒนาจิตใจทางด้านศาสนา งานปลูกต้นไม้ งานพัฒนาเกษตรกรรมในชุมชน

5. ความเปลี่ยนแปลงและความขัดแย้งที่เกิดขึ้น

จากผลการดำเนินงานของทางโรงเรียนในด้านความสัมพันธ์กับชุมชนดังกล่าว พบว่ากับผลงานในเรื่องโครงการไร่นาสวนผสม (ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป) ได้ส่งผลให้โรงเรียนสาธิตวิทย์ฯ ได้รับรางวัลพระราชทานโรงเรียนดีเด่นขนาดเล็กสาขาพัฒนาชุมชน ในปีการศึกษา 2525 ได้รับเกียรติบัตรในการจัดการเรียนการสอนวิชาเกษตรกรรมยอดเยี่ยมจากเขตการ

ศึกษา 6 ในปีการศึกษา 2526 ผ่านการประเมินผลโรงเรียนผู้นำการใช้หลักสูตรของ
กรมวิชาการในปีการศึกษา 2527 และได้รับการคัดเลือกจากกรมสามัญศึกษา กระทรวง
ศึกษาธิการ ให้เข้าโครงการโรงเรียนมัธยมศึกษาเพื่อพัฒนาชนบท (มพช.2 รุ่น 3) ตั้งแต่
ปีการศึกษา 2528 เป็นต้นไป

แต่งงานที่ทำท่าว่าจะต่อเนื่องและมีการขยายออกไปในชุมชนมากขึ้นก็ต้องประสบ
อุปสรรคเมื่อครุรินทร์ซึ่งเป็นอาจารย์ใหญ่ได้รับคำสั่งจากทางราชการให้ย้ายไปดำรงตำแหน่ง
อาจารย์ใหญ่โรงเรียนอุทัย อำเภอลำลูกเกด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในต้นปี พ.ศ. 2529
หลังจากที่เคยทำงานในชุมชนนี้ทั้งฐานะครูผู้สอนและผู้บริหารโรงเรียนมาร่วม 30 ปี นับแต่
ครั้งที่สอนภาคค่ำสมัยที่ยังไม่มีโรงเรียนมัธยมในชุมชน จากการตรวจสอบพบว่าคำสั่งย้ายนี้ถูก
สั่งการโดยตรงมาจากส่วนกลางคือกรมสามัญศึกษาโดยที่ทางศึกษาธิการอำเภอและศึกษาธิการ
จังหวัดซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาเบื้องต้นไม่ได้เป็นผู้เสนอให้ย้าย เหตุผลทั่ว ๆ ไปที่เป็นที่รับทราบกัน
ก็คือ "เขาบอกว่าต้องการให้เลื่อนระดับขึ้นกว่าเดิม เพราะโรงเรียนที่ไปอยู่ใหม่เป็นโรงเรียน
ประจำอำเภอ แต่ความจริงโรงเรียนอุทัยก็เป็นโรงเรียนใกล้เคียงกับโรงเรียนสาธิตฯ
ปริมาณงานใกล้เคียงกัน ระดับเท่าเดิม" ส่วนเหตุผลระดับลึกนั้นไม่สามารถตรวจสอบได้
"ลึก ๆ แล้วเราไม่รู้ว่าย้ายเพราะอะไร" (สุรินทร์ กิจนิตยชีวี, สัมภาษณ์)

บุคคลที่ย้ายมาแทนครุรินทร์ก็มาจากส่วนกลางเช่นกันคือ เดิมเป็นผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่
โรงเรียนแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ ทำให้ถูกมองจากคณะครู คณะกรรมการศึกษาและชาวบ้านว่า
เป็น "เด็กเส้น" เพราะถูกส่งมาจากส่วนกลางเพื่อมา "กินตำแหน่งอาจารย์ใหญ่" ก่อนที่จะ
ย้ายกลับไป

ความขัดแย้ง เริ่มเกิดขึ้นเมื่ออาจารย์ใหญ่คนใหม่ไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับแนวคิด
และวิธีการทำงานที่ครุรินทร์เคยวางรากฐานมาเป็นเวลานานได้ เพราะขาดการให้เวลาศึกษา
พื้นฐานของโรงเรียนและชุมชนอย่างเพียงพอ แต่กลับดำเนินการในลักษณะที่ชาวบ้านเรียกว่า
"อุกกรุง" และยึดแบบแผนของราชการเต็มตัว เช่น

ปกติทางโรงเรียนจะให้แม่ทูนแก่ชาวบ้านเพื่อเอาไปเลี้ยง ถ้าออกลูกแล้วก็เอามาคืน
พออาจารย์ใหญ่คนใหม่มาก็เรียกคืนมาไว้ที่โรงเรียน แต่เอาคืนได้เป็นบางส่วน คนที่
ไม่มีให้ก็เอาเขาไปทำสัญญา และให้บอกว่าจะคืนได้เมื่อไร เป็นการดูถูกเขาขนาดไหน...
แกลไปพูดกับคนอื่นว่าทำงานอย่างอาจารย์สุรินทร์นั้น เขาเรียกว่าถอยหลังเข้าคลอง...
ชาวบ้านและนักเรียนก็เกลียด (อวยพร ศรีจันทร์, สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ อาจารย์ใหญ่คนใหม่ยังเสนอให้นักการซึ่งปกติเคยแต่งชุดทำงานตามความเหมาะสมกับท้องถิ่นแต่ง เครื่องแบบตามระบบราชการทั่วไป ต่อมาอาจารย์ใหญ่คนใหม่ก็เสนอผู้บังคับบัญชาให้มีการสอบสวนในเรื่องเกี่ยวกับเงินมูลนิธิของทางโรงเรียนซึ่งไม่ได้จดทะเบียนและให้สมาชิกผู้เพื่อนำดอกผลมาพัฒนาโรงเรียนดังที่กล่าวรายละเอียดไว้ตอนต้นแล้ว เพราะเห็นว่าไม่ได้เป็นไปตามแบบแผนของทางราชการ ครูรินทร์และคณะกรรมการศึกษาจึงถูกทางราชการสอบสวนในเรื่องนี้ แต่ปรากฏว่าไม่ได้รับความผิด

ความจริง ความไม่พอใจเริ่มมีมาตั้งแต่ครูรินทร์ถูกส่งย้ายแล้ว ดังทัศนคติของครูคนหนึ่งซึ่งเล่าว่า "พออาจารย์ใหญ่ถูกย้ายเท่านั้นแหละ ครูในโรงเรียนจะเป็นจะตายให้ได้ ไม่เป็นอันทำงานกัน พี่ยังบอกว่าทำไมจะต้องไปยึดติดที่ตัวบุคคล" เมื่อผนวกกับลักษณะการทำงานของอาจารย์ใหญ่คนใหม่ดังที่กล่าวมา จึงทำให้เกิดความไม่พอใจของคนในชุมชน ชาวบ้านจึงใช้เวลาในตอนกลางคืนทำหนังสือร้องเรียนไปยังกรมสามัญศึกษาเพื่อให้ย้ายครูรินทร์กลับมา มีผู้ร่วมลงชื่อร้องเรียน 665 คน โดยครูรินทร์อยู่ในฐานะเพียงผู้รับรู้

...มีอยู่ 2 คน ที่ไม่เห็นด้วยในการลงชื่อร้องเรียนคือ ผู้ใหญ่บ้านกับพวกของแกอีก 1 คน ที่ไม่เห็นด้วยไม่ใช่เพราะว่าอาจารย์สุรินทร์ไม่ดี แกบอกว่าอาจารย์สุรินทร์ดี แต่ถ้าทำไปแล้วอาจารย์ใหญ่คนใหม่ไม่ออกจริง แกอายุเขา แกบอกว่าแกน้อยใจ เวลาอาจารย์สุรินทร์เรียกประชุม ชาวบ้านมากันคึกคัก แต่เวลาแกเรียกประชุม ชาวบ้านไม่ค่อยมา (อวยพร ตรีพันธ์, สัมภาษณ์)

ซึ่งในเรื่องนี้ ผู้ใหญ่บ้านกล่าวว่า "เหตุที่ไม่ร่วมเซ็นชื่อเพราะเห็นว่าอาจารย์สุรินทร์ไปอยู่โรงเรียนที่ใหญ่กว่า ไปดีกว่า ก็เท่ากับว่าผมมีพวกฟ้องไปด้วย เพื่อจะได้อาศัยในภายหน้า และอาจารย์ใหญ่คนใหม่ก็เพิ่งจะมา น่าจะให้เวลาเขาทำงานสักพักก่อน" (นิคม เทียนนุชา, สัมภาษณ์)

แต่ก็ปรากฏว่าการร้องเรียนนี้ไม่ได้รับการตอบสนองจากทางราชการ

ความขัดแย้ง เริ่มถึงจุดแตกหัก เมื่อมีการก่อสร้างที่โรงเรียนและอาจารย์ใหญ่คนใหม่อนุญาตให้ผู้รับ เหมาคุดหน้าดินในบริเวณโรงเรียน เพื่อมาใช้ในการก่อสร้าง ซึ่งได้รับการคัดค้านอย่างรุนแรงจากคณะกรรมการศึกษา ทัศนคติหนึ่งที่ค่อนข้างรุนแรงก็คือ

คนจะเป็นนักเลงโตมันต้องกัดทีละน้อย นี่เขามาอย่างราชสีห์ มาถึงก็โครมเลย มันก็อยู่ไม่ได้ ถ้ามาอย่างน้องใหม่ มาบอกว่าพี่เอ๋ย น้องเอ๋ย ก็อยู่ได้ โรงเรียนนี้ไม่ใช่โรงเรียนหลวงธรรมดา เป็นโรงเรียนของประชาชน ประชาชนเขาซื้อที่ดินแล้วโอนให้หลวง เขามีสิทธิ์ค้านได้... (พร พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

จากกรณีนี้ ชาวบ้านก็ทำเรื่องร้องเรียนต่อทางราชการโดยกล่าวหาว่าอาจารย์ใหญ่คนใหม่สมคบกับผู้รับเหมาทำการคอร์รัปชันในการก่อสร้าง

ในปีเดียวกันนั้น อาจารย์ใหญ่คนใหม่ก็ขอย้ายออกจากพื้นที่ และมีการแต่งตั้งผู้รักษาการอาจารย์ใหญ่และอาจารย์ใหญ่ต่อมาเป็นลำดับจนถึงปัจจุบัน

6. โรงเรียนสาครวิทยานิพนธ์ในปัจจุบัน

กล่าวได้ว่าหลังจากครูรินทร์ถูกย้ายไปโรงเรียนอื่นแล้ว คณะกรรมการศึกษาก็แทบจะหมดบทบาทลง นอกจากบทบาทในการร้องเรียนทางราชการและการคัดค้านอาจารย์ใหญ่คนใหม่ดังที่กล่าวไว้แล้ว กิจกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องกับชุมชน เช่น งานประเพณีต่าง ๆ ก็หยุดชะงักลงโดยสิ้นเชิง คณะกรรมการศึกษารวมตัวกันไม่คิดในการที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของโรงเรียนดังเช่นแต่ก่อนเพราะขาดผู้นำหรือผู้บริหารโรงเรียนที่จะเปิดโอกาสให้ ดังคำกล่าวที่ว่า "หลังจากครูรินทร์ไปก็ไม่มีกิจกรรม เลิกตั้งแต่นั้นเลย" (พร พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์) หรือ "กรรมการศึกษาก็เซ็งกันไป" (สุรพงษ์ อวยพร, สัมภาษณ์) ซึ่งปัจจัยที่ทำให้กรรมการศึกษารวมตัวกันได้นั้นมีหลายปัจจัย แต่ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งก็คือครูรินทร์ซึ่งเป็นผู้บริหารโรงเรียนดังได้กล่าวไว้แล้วในเรื่องปัจจัยแห่งความร่วมมือของคณะกรรมการศึกษา

สภาพดังกล่าวสอดคล้องกับการวิเคราะห์ข้างต้นว่าประเด็นเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในภาวะปัจจุบันขึ้นอยู่กับตัวผู้บริหารโรงเรียนมากกว่าจะเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามาร่วมดำเนินงานเพียงใดและสร้างความยอมรับให้แก่ชุมชนได้เพียงใด ส่วนอาจารย์ใหญ่คนปัจจุบันนั้นแม้จะไม่มีลักษณะที่ขัดแย้งกับชุมชนดังเช่นคนก่อน แต่ก็มีลักษณะการทำงานที่เน้นในระบบโรงเรียนเป็นสำคัญ ส่วนครูรินทร์ก็แทบหมดบทบาทไปจากชุมชนเพราะต้องไปสอนที่อื่น เสาร์-อาทิตย์จึงจะกลับบ้านของตน คำกล่าวของประธานคณะกรรมการศึกษาสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของครูรินทร์ที่มีต่อความต่อเนื่องของกิจกรรมต่าง ๆ ว่า

การทำท้องถิ่นให้เจริญนั้น ไม่ใช่ทำ 1 - 2 ปีได้นะ ผมอยากคำหนิรัฐบาลว่าทำไมให้ครู
อยู่นานไม่ได้ 3 - 4 ปีก็ต้องย้ายไป ช่วง 3 - 4 ปีจะทำอะไรได้ คนดีที่ทำให้ท้องถิ่น
เจริญต้องเอาไว้ เพราะอย่างอาจารย์สุรินทร์นี้ทำมาตั้ง 30 ปี (สุรพงษ์ อวยพร,
สัมภาษณ์)

ส่วนในด้านจำนวนครูและนักเรียนนั้น ปัจจุบันโรงเรียนสาธิตวิทย์วิทยามีครู 21 คน
นักเรียน 272 คน นับเป็นโรงเรียนมัธยมศึกษาประจำตำบลขนาดเล็ก

สรุป

จากการศึกษาข้อมูลพื้นฐาน เกี่ยวกับโรงเรียนสาธิตวิทย์วิทยาพบว่า

1. ผู้บริหารโรงเรียนคือครูรินทร์ซึ่งเป็นบุคคลที่เติบโตขึ้นมาในชุมชนสาธิตและเป็น
ครู-ผู้บริหารอยู่ในโรงเรียนสาธิตวิทย์วิทยาเป็นระยะเวลาติดต่อกันร่วม 30 ปีนั้น เป็นบุคคลที่
สามารถสร้างเงื่อนไขให้กรรมการศึกษา-ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมของ
ทางโรงเรียนมีภาวะความเป็นผู้นำสูง (Leadership) คือมีอิทธิพลต่อการยอมรับและ
ปฏิบัติตามของบุคคลในชุมชนสูง โดยที่ปัจจัยแห่งความร่วมมือของคณะกรรมการศึกษามีหลายปัจจัย
ด้วยกันคือ ความรู้สึกพื้นฐานร่วมกันที่อยากให้ท้องถิ่นของตนเจริญ ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ
การที่ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการจัดซื้อที่ดินให้แก่โรงเรียนมาแต่แรก การที่กรรมการศึกษาได้รับ
ประโยชน์ประโยชน์จากการทำกิจกรรมร่วมกัน แต่ปัจจัยที่สำคัญก็คือ ทศนคติ บุคคลิกภาพ และ
การดำเนินงานของผู้บริหารโรงเรียนในการเปิดโอกาสให้ประชาชน (โดยผ่านคณะกรรมการ
ศึกษา) เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมของโรงเรียน

2. ผลในข้อ 1 มีทั้งทางบวกและทางลบ ผลทางบวกคือทำให้ประชาชนได้มีโอกาส
เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมของทางโรงเรียนมากขึ้น ผลทางลบคือก่อให้เกิดสภาพการ
ยึดติดตัวบุคคล ดังจะเห็นได้ว่าบทบาทของคณะกรรมการศึกษาได้ลดลงมากหลังจากที่ครูรินทร์
ถูกสั่งย้ายไปแล้ว เกิดภาวะการขาดผู้นำ และเนื่องจากครูรินทร์เป็นสมาชิกคนสำคัญในกลุ่ม
ผู้นำการเปลี่ยนแปลง ก็ย่อมเกิดผลกระทบในทางลบต่อบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการ
จัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนฯ ต่อไป

3. จากการที่ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมของทางโรงเรียน
ทั้งกิจกรรมที่มีลักษณะเป็นการส่งเสริมการศึกษา การพัฒนาชุมชน และวัฒนธรรมประเพณีนั้น

นับเป็นพื้นฐานที่ดีที่โรงเรียนจะเริ่มดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจคือโครงการไร่นาสวนผสมต่อไป โดยที่ชุมชนไม่เกิดความแปลกแยกในบทบาทของทางโรงเรียน

ตอนที่ 3 ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับโครงการไร่นาสวนผสม

การนำเสนอข้อมูลในตอนนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 3 ส่วน ตามลักษณะการขยายตัวของโครงการไร่นาสวนผสม คือ โครงการไร่นาสวนผสมในระดับบ้านพักเด็ก โครงการไร่นาสวนผสมในระดับโรงเรียน และโครงการไร่นาสวนผสมในระดับชุมชน

1. โครงการไร่นาสวนผสมในระดับบ้านพักเด็ก

1.1 ความเป็นมาและวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งโครงการฯ

สืบเนื่องจากการที่เกษตรกรในเขตชุมชนสาคลีและรอบข้างประสบกับปัญหาภาวะ "โรคจู่ หนูซ้ำ" ในช่วงระหว่างปี 2518 - 2523 อันเป็นผลให้ต่างเกิดภาวะหนี้สินล้นพ้นตัว ดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว ในช่วงเวลาเดียวกันระหว่าง พ.ศ.2521 - 2523 คณะครูและคณะกรรมการศึกษาภายใต้การนำของครูรินทร์ (อาจารย์ใหญ่) ก็เริ่มมีการพูดคุยกันว่าจะเข้าไปมีส่วนแก้ปัญหาของชาวบ้านได้อย่างไร ซึ่งแต่ก่อนนั้นมักเป็นการคุยกันเกี่ยวกับการจัดงานลอยกระทง งานสงกรานต์ งานประจำปีของโรงเรียน ฯลฯ ซึ่งเป็นงานประเพณีและงานหาเงินเข้าโรงเรียนเป็นส่วนใหญ่ ผลจากการพูดคุยก็คือครูรินทร์ได้เสนอให้ปลูกยาสูบโดยนำตัวอย่างมาจากน้ำชายซึ่งอยู่เพชรบูรณ์ ปรากฏว่าส่วนใหญ่เห็นด้วย จึงมีการปลูกต้นยาสูบทั้งในโรงเรียนและส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูก แต่ผลปรากฏว่าประสบความล้มเหลวคือปลูกแล้วไม่ได้ผล "เราก็ได้รับบทเรียนว่าการทำอะไรโดยเอาอย่างมาจากที่อื่นโคต ๆ ก็ต้องเป็นอย่างนี้ ชาวบ้านก็เสื่อมศรัทธา แต่ไม่มากเพราะเขารู้ว่าเราจริงใจต่อเขา" (สุรินทร์ กิจนิตย์ชีว์, สัมภาษณ์)

หลังจากประสบความล้มเหลวในการปลูกยาสูบแล้ว ในปีการศึกษา 2523 ครูวิเชียรก็ได้รับการบรรจุเข้ารับราชการครูที่โรงเรียนสาคลีวิทยา และความคิดในการจัดตั้งโครงการไร่นาสวนผสมก็เริ่มก่อตัวขึ้น โดยเริ่มมาจากการเห็นความยากลำบากของนักเรียนที่อยู่บ้านไกลในการเดินทางไป-กลับโรงเรียน โดยเฉพาะในช่วงเดือนพฤษภาคม - มิถุนายน ซึ่งฝนตกมากนั้น เด็กที่อยู่ห่างไกลจากโรงเรียนประมาณ 5-8 กิโลเมตร ต้องตื่นตั้งแต่ตี 4 เพื่อเดินทางมาโรงเรียนและกลับถึงบ้านประมาณ 2-3 ทุ่ม เด็กส่วนหนึ่งที่กลับบ้านไม่ได้ก็ต้อง

นอนค้างที่บ้านพักครู จึงคิดนำเด็กบ้านไกลเหล่านี้มาพักที่โรงเรียนและให้ทำไร่นาสวนผสมไปด้วย ครูวิเชียรได้นำความข้อนี้อุปริษากับครูจรินทร์ซึ่งเป็นผู้บริหาร ในขณะเดียวกันก็ปรึกษากับครูจรินทร์ ซึ่งเป็นครูเกษตรกรรมด้วย โดยเสนอว่าสามารถหาแหล่งทุนมาสนับสนุนโครงการฯ ได้

สำหรับที่มาของความคิดในเรื่องการทำไร่นาสวนผสมนั้น มีที่มาจาก

ผมไปดูบ้านของลุงแจ่ม เขาทำสวน เห็นว่าเข้าท่า เห็นชาวนาทำนา เห็นชัยทำไร่แดง ก็เลยเกิดความคิดคล้าย ๆ อัดโนมิตขึ้นมาว่าถ้าทำ 3 สิ่งนี้มารวมกันแล้วให้เด็กทำก็คงจะดี เป็นการเก็บภาพที่เขาทำอยู่แล้วมารวมกัน (วิเชียร เจริญศิริชัย, สัมภาษณ์)

ความคิดของครูวิเชียรสอดคล้องกับความคิดของครูจรินทร์ ซึ่งกล่าวว่า

ผมไปอ่านเจอในหนังสือเมื่อประมาณปี 2524 พบว่าการทำไร่นาสวนผสม คือ การทำหลาย ๆ อย่างในพื้นที่เดียวกัน ผมก็ว่าดี เพราะเมื่อเด็กทำหลาย ๆ อย่างก็ไม่เสี่ยงต่อการที่จะเอาเงินไปลงทุน ทำให้มีรายได้หลาย ๆ อย่าง (จรินทร์ อรรถจรูญ, สัมภาษณ์)

ครูทั้ง 2 คนจึงนำความคิดในการทำไร่นาสวนผสมไปปรึกษากับครูจรินทร์ซึ่งเป็นผู้บริหารโรงเรียน

ในปี 2523 วิเชียรและจรินทร์ก็เริ่มมาพูดคุยเรื่องไร่นาสวนผสม แต่ผมไม่ค่อยสนใจ เพราะยังเข็ดจากการปลูกยาสูบ... ช่วงนั้นคนเริ่มอพยพไปอย่างอื่น เกิดภาวะหนี้สิน เสียที่นาอย่างต่อเนืองและรุนแรงขึ้น มีคนภายนอกเข้ามาซื้อที่ดินราคาถูก ๆ เราก็รู้ว่าสิ่งที่เป็นหายนะกำลังเกิดขึ้นในหมู่บ้านของเรา เรากลุ้มใจ รู้แต่เพียงว่าการทำนา 2 หนไปไม่รอด แต่ก็ไม่รู้ว่าเป็นเพราะอะไร ไม่เห็นกลไกของระบบทุน แนวคิดของเราก็ยังเป็นระบบทุน เป็นสำนักทุนนิยมเต็มตัว (หมายถึงเมื่อเห็นว่าการปลูกข้าวเพื่อขายนั้นไปไม่รอด ก็คิดเปลี่ยนจากการปลูกข้าวเป็นการปลูกอย่างอื่นเพื่อขายแทน เช่น ยาสูบ) ... จากความไม่สบายใจนี้ ก็เริ่มรับฟังจรินทร์และวิเชียร เขาก็เริ่มพูดว่าให้ทำเพื่อกินเพื่อใช้ก่อน อย่างมุ่งกำไรหรือค้าขายมากนัก ก็ขัดกับความรู้สึกของเรา เพราะเคยมุ่งแต่เพื่อค้าขาย แต่ก็บอกให้เขาลองทำในโรงเรียนก่อน อย่าเพิ่งไปพูดกับชาวบ้าน (สุรินทร์ กิจนิตยชีวี, สัมภาษณ์)

หลังจากที่ผู้บริหารโรงเรียนให้ความเห็นชอบกับการริเริ่มโครงการฯ แล้ว ครูวิเชียรก็รับผิดชอบในการเขียนโครงการฯ เพื่อเสนอขอทุนจากองค์การแดร์เดชม โดย "ผมร่างเองคิดเอง มีอาจารย์สุรินทร์เพิ่มเติมให้บางตอน... อาจารย์สุรินทร์ให้ผมชี้แจงโครงการฯ แก่คณะกรรมการศึกษา คณะกรรมการศึกษาก็รับฟัง" (วิเชียร เจริญศิริชัย, สัมภาษณ์) ต่อจากนั้นก็เสนอขอทุนไปยังองค์การแดร์เดชมและเริ่มดำเนินการในต้นปี พ.ศ. 2525

โครงการฯ ที่เสนอในครั้งแรกใช้ชื่อว่า "โครงการสหกรณ์ไร่นาสวนผสม" เพราะเห็นว่าน่าจะพัฒนาเป็นรูปสหกรณ์ต่อไปในอนาคต แต่ในขณะเดียวกันก็เกรงว่าจะทำไม่ได้ เข้าทำนองใหญ่แต่ชื่อ จึงเปลี่ยนเป็น "โครงการเพื่อชีวิต" อยู่ระยะหนึ่ง เพราะเห็นว่ามี ความหมายที่ตอบสนองต่อเป้าหมายในการพัฒนาชีวิตของเด็กนักเรียนที่เข้าร่วมโครงการฯ แต่มี ผู้ท้วงติงว่าเป็นคำที่อาจสื่อความหมายไปในทางที่รุนแรงทางความคิด อาจเกิดปัญหาในการทำงาน ต่อไปได้ จึงเปลี่ยนเป็น "โครงการไร่นาสวนผสม" ในที่สุด ซึ่งทั้ง 3 ชื่อนี้ได้รับการเปลี่ยนแปลง ภายในปีเดียวกัน คือ พ.ศ. 2525

วัตถุประสงค์ของโครงการไร่นาสวนผสมซึ่งเสนอเป็นครั้งแรกในปลายปี พ.ศ. 2524 ถือเป็นวัตถุประสงค์ของโครงการฯ ในระดับบ้านพักเด็กเพราะอยู่ในระยะแรกของการดำเนินงาน กำหนดไว้ดังนี้ (โรงเรียนสาธิตวิทยา 2524 : 4-5)

1. ฝึกให้เด็กรู้จักการอยู่ร่วมกันในระบอบประชาธิปไตย เช่น การรับผิดชอบในการทำงานร่วมกัน การระดมความคิดในการแก้ปัญหาาร่วมกัน รู้จักช่วยเหลือซึ่งกันภายในกลุ่ม
2. ฝึกให้เด็กมีคุณธรรม เมตตาธรรม และจริยธรรม รู้จักเสียสละเพื่อส่วนรวม ไม่เป็นคนเห็นแก่ตัว
3. ฝึกให้เด็กกล้าแสดงออกทางความคิดของตนเองและยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น เป็นผู้นำและผู้ตามที่ดี
4. ฝึกให้นักเรียนเป็นตัวของตัวเอง มีความเชื่อมั่นในตนเอง และพร้อมที่จะขยายความคิดและการกระทำออกไปสู่ชาวบ้านได้
5. ฝึกให้มีความเป็นอยู่ที่ประหยัด เรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อ สะอาด มีระเบียบ ซึ่งย่อหมายถึงการรักษาวัฒนธรรมอันดีงามของไทย
6. เป็นแนวทางในการพัฒนาวิชาการงานและอาชีพของโรงเรียนมัธยมในชนบท ที่มีผลปฏิบัติให้เห็นได้จริง และอาจเป็นทางออกใหม่ที่มีคุณค่าสำหรับการจัดการศึกษาในโรงเรียนมัธยมขนาดเล็ก

7. ปลุกฝังให้เห็นคุณค่าของการใช้แรงงาน ความมีวินัยในตนเอง การตรงต่อเวลา ความอ่อนน้อมถ่อมตน การเป็นคนขยันหมั่นเพียร

8. เพื่อให้โรงเรียนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาอาชีพ การบริการและรับใช้ชุมชนอย่างแท้จริง

นอกจากนี้ ในหลักการและเหตุผลของโครงการฯ ยังได้กล่าวถึงความคาดหวังในการขยายโครงการฯ ไว้ว่า "หากได้รับความสนับสนุนช่วยเหลือทางด้านงบประมาณ ก็จะทำให้โรงเรียนสามารถจัดทำโครงการสหกรณ์ไร่นาสวนผสมในโรงเรียนสาธิตได้ และผลงานนั้นจะมีผลกระทบถึงประชาชนในหมู่บ้านอัน เป็นจุดทำให้โรงเรียนขยายโครงการฯ ถึงประชาชนได้ในอนาคต" (โรงเรียนสาธิตวิทยา 2524 : 2)

หลังจากที่ได้รับทุนสนับสนุนจากองค์การแอทร์ เดชอม เป็นจำนวนเงิน 72,600 บาท ในปลายปี พ.ศ.2524 แล้ว ผู้รับผิดชอบโครงการฯ ก็เปิดรับสมัครนักเรียนที่อยู่บ้านไกลและคัดเลือกไว้ 25 คน เป็นนักเรียนชายล้วนและส่วนใหญ่อยู่ระดับชั้น ม.3 ซึ่งเป็นเด็กที่โตที่สุดในโรงเรียนเพราะเห็นว่าเป็นรุ่นบุกเบิกที่จำเป็นต้องใช้แรงงานมากในการบุกเบิกพื้นที่และทำการเกษตร มีการเตรียมความพร้อมทางความคิดในการใช้ชีวิตและทำงานร่วมกันเป็นเวลา 1 เดือนก่อนที่จะเริ่มโครงการฯ โดยการประชุมพูดคุยกันอย่างค่อเนื่อง และในตอนเปิดเทอม ผู้รับผิดชอบโครงการฯ ก็นำเด็กพูดคุยเลี้ยงปลาและขุดร่องน้ำทำการเกษตรตามแผนงานที่กำหนดไว้ ครั้นโรงเรียนเปิดเทอม เด็กเหล่านี้ก็เริ่มมาพักที่โรงเรียนตั้งแต่เดือนพฤษภาคม 2525

1.2 การดำเนินงานของโครงการฯ

ในด้านการดำเนินงานนั้น แบ่งออกได้เป็น 2 ส่วนคือ

1. กิจกรรมทางเศรษฐกิจ มีจุดประสงค์เพื่อบริโภคภายในบ้านพักเด็ก เป็นหลัก ส่วนที่เหลือเกินความต้องการจึงนำไปขาย

- ด้านการผลิตและแปรรูป ได้แก่ การปลูกผักสวนครัว พืชระยะสั้น เช่น คะน้า ขวย แดงกวา มะเขือ ฯลฯ พืชระยะยาว เช่น มะม่วง มะพร้าว ขุนน มะละกอ กล้วย มะยม ฯลฯ การเลี้ยงสัตว์ซึ่งมีทั้งที่ให้ผลระยะสั้น เช่น เป็ดไก่ และให้ผลระยะยาว เช่น ปลา หมู นอกจากนี้ ยังมีการแปรรูปอาหารที่เหลือจากการบริโภคและสำหรับขาย เช่น แปรรูปเป็นผักกาดดอง ผักกาดเค็ม กล้วยฉาบ เป็นต้น

- ด้านการบริโภค ผลผลิตที่ได้จะนำมาเน้นการบริโภคภายในบ้านพักเด็ก เป็นสำคัญ
- ด้านการตลาด ผลผลิตที่เหลือจากการบริโภคจะนำไปขายทั้งในโรงเรียนเอง ภายในชุมชน และตลาดภายนอก (ตลาดสดในอำเภอเสนา)

2. การควบคุมนักเรียน เนื่องจากเด็กต้องใช้ชีวิตและทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจร่วมกัน จึงต้องมีการจัดระบบความเป็นอยู่และควบคุมความประพฤติของเด็กเพื่อให้สามารถทำงานร่วมกันได้อย่างสงบสุขและมีความก้าวหน้าในการทำงาน เช่น จัดแบ่งเด็กออกเป็น 5 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มทำอาหาร กลุ่มเกษตร กลุ่มเลี้ยงสัตว์ กลุ่มการขาย และกลุ่มงานทั่วไป ซึ่งแต่ละกลุ่มจะเปลี่ยนหน้าที่กันไปทุก 1 สัปดาห์ เพื่อให้สามารถเรียนรู้การทำงานในทุก ๆ ด้าน มีการประชุมเด็กเพื่อปรึกษาหารือในเรื่องต่าง ๆ ในทุกวันศุกร์ รวมทั้งการดูแลเรื่องสุขภาพอนามัย การทำการบ้านของเด็ก และมีการประชุมผู้ปกครองเป็นระยะ ๆ เพื่อชี้แจงหรือทำความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการฯ ร่วมกัน เป็นต้น

บุคคลหลัก ๆ ที่รับผิดชอบในการผลักดันโครงการฯ ให้สามารถดำเนินไปได้ มีอยู่ 2 คน คือ ครูจรินทร์ รับผิดชอบทางด้านควบคุมเด็กทำการเกษตร และครูวิเชียร รับผิดชอบในการจัดระบบความเป็นอยู่ของเด็กโดยการไปอยู่พักร่วมกับเด็กด้วย

จากการทำงานหนักของนักเรียนและผู้รับผิดชอบโครงการฯ ตลอด 4 เดือนของเทอมแรก ภาพที่เห็นก็คือจากผืนดินบริเวณหลังโรงเรียนที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ ก็กลายเป็นแหล่งเกษตรกรรมขึ้นมา ผลผลิตจากพืชผักที่ได้รับในช่วงนี้ นอกจากใช้บริโภคภายในบ้านพักเด็กแล้วยังเหลือขายเป็นรายรับเข้าโครงการฯ เป็นจำนวนเงิน 4,409 บาท และเด็กยังรับจ้างขนปุ๋ยเป็นรายรับเข้าโครงการฯ อีกเป็นจำนวนเงิน 800 บาท (โรงเรียนสาธิตวิทยา 2525 : 15)

ในเทอมที่ 2 ปีการศึกษา 2525 จำนวนเด็กนักเรียนในบ้านพักเด็กลดลงจาก 25 คน เหลือ 15 คน ทั้งนี้สืบเนื่องมาจาก (โรงเรียนสาธิตวิทยา 2526 : 2)

1. ในช่วงเทอมแรก เด็กได้ทำงานหนักโดยนอนดึกและตื่นแต่เช้าเพื่อทำการเกษตร ทำให้มีเวลาพักผ่อนน้อย เด็กบางคนถึงกับล้มป่วยลง จากสภาพดังกล่าว เด็กบางคนที่ทนความลำบากไม่ได้จึงลาออกจากโครงการฯ ไป

2. สืบเนื่องมาจากปัญหาในข้อ 1 เด็กบางคนเกรงว่าจะทำให้ผลการเรียนตกต่ำลง จึงลาออกไป

3. มีเด็กบางคนซึ่งป่วยเป็นโรคประสาทติดตัวมาแต่เดิมและเป็นภาระอย่างหนักแก่ผู้รับผิดชอบโครงการฯ จึงแจ้งให้ผู้ปกครองมารับตัวกลับเพื่อนำตัวไปรักษาต่อไป ส่วนเด็กบางคนก็มีนิสัยชอบขโมยของเพื่อน บางคนก้าวร้าว เห็นแก่ตัว และได้รับการปฏิเสธจากเพื่อน ในที่สุดจึงต้องลาออกจากโครงการฯ ไป

4. เด็กบางคนจำเป็นต้องลาออกจากโครงการฯ ไปช่วยพ่อแม่ทำงาน โดยเฉพาะผู้ปกครอง เด็กบางคนอยู่บ้านเพียงคนเดียว ไม่มีใครคอยช่วยทำงานและดูแล

เมื่อมีเด็กจำนวนน้อยซึ่งลดลงเกือบครึ่งหนึ่ง กิจกรรมทางการเกษตร บางอย่างที่เคยทำมากก็ต้องลดลงด้วย เพื่อให้สอดคล้องกับแรงงานที่เหลืออยู่

ในเทอมนี้มีการประเมินเด็กที่อยู่ในโครงการจากผู้รับผิดชอบโครงการโดยการพูดคุยกับชาวบ้าน คณะครู ผู้ปกครองเด็กในโครงการฯ ความเห็นของผู้ประเมินเอง และเด็กในโครงการฯ สรุปได้ดังนี้ (โรงเรียนสาธิตวิทยา ก 2525 : 3 - 4)

1. ในด้านสถานภาพของเด็กที่อยู่ในโครงการฯ ชาวบ้านเห็นว่า เด็กในโครงการฯ เป็นเด็กที่น่าสงสาร เพราะต้องทำงานหนัก เรียนหนัก มีเวลาเล่นน้อย ผิดกับเด็กอื่น ๆ ที่ไม่ได้อยู่ในโครงการฯ เป็นโครงการที่ช่วยเหลือเด็กยากจนเป็นอย่างดี เด็กบ้านไกล จะได้ไม่ต้องเดินทางไป-กลับ ซึ่งลำบากมากในช่วงฤดูฝน

2. ชาวบ้านและผู้ปกครองเด็กที่อยู่ในโครงการฯ เห็นว่าเป็นโครงการฯ ที่ดี เพราะเป็นการฝึกเด็กให้รู้จักความลำบากตั้งแต่เล็ก ๆ ต่อไปจะได้เป็นคนที่มีคุณภาพ แต่ผู้ปกครองก็ให้ความเห็นว่าควรมีการยืดหยุ่นการทำงานบ้าน ไม่ควรหักโหมมากนัก เพราะอาจจะทำให้เด็กเจ็บป่วยลงได้ ผู้ปกครองส่วนใหญ่เกิดความภาคภูมิใจในตัวลูกหลานเพราะมาเห็นผลงานที่เด็ก ๆ ทำไว้ จึงนำไปพูดคุยกับเพื่อนบ้านเกี่ยวกับผลงานนั้น ๆ ต่อไป

3. ผู้รับผิดชอบโครงการฯ เห็นว่าเด็กกล้าแสดงออกทางความคิดและมีความเชื่อมั่นในตนเอง มีการวิพากษ์วิจารณ์ตนเองและเพื่อนเกี่ยวกับความประหลาดของตนเอง มีการคัดค้านทางความคิดกันด้วยเหตุผล จนอาจารย์หลายคนกล่าวว่า เด็กหลายคนเปลี่ยนแปลงมากในเรื่องของการแสดงออกทางความคิด แต่ในขณะเดียวกัน เด็กส่วนใหญ่ก็ยังมีลักษณะที่ไม่ค่อยยอมรับความเห็นซึ่งกันและกันอยู่บ้าง

4. ผู้รับผิดชอบโครงการฯ เห็นว่าเด็กส่วนใหญ่ไม่ถูกการใช้แรงงาน เช่น รับจ้างแบกปูน ขนหิน กรอกยาฆ่าหนู ขุดดิน ขนอุจจาระและปัสสาวะรดต้นไม้ มีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย ไม่สุ่ยสุร้าย ส่วนในเรื่องความเป็นระเบียบเรียบร้อยและในเรื่องการรักษาความสะอาดนั้น ยังอยู่ในเกณฑ์ที่ต้องพัฒนาอีกมาก

ในเทอมต้นปีการศึกษา 2526 ซึ่งเริ่มปีที่ 2 ของการดำเนินงาน จำนวนเด็กในบ้านพักเด็กลดลงอีก คือ จาก 15 คน เหลือเพียง 4 คน เพราะเด็กที่อยู่บ้านพักเด็กในปีแรก เป็นนักเรียนชั้น ม.3 เป็นส่วนใหญ่และได้จบการศึกษาออกไป ส่วนเด็กที่เข้ามาใช้บริการใหม่ก็มีน้อย ซึ่งทางโครงการฯ ได้สรุปว่ามีสาเหตุมาจาก (โรงเรียนสาธิตวิทยา ข 2526 : 6)

1. การประชาสัมพันธ์ภายในโครงการฯ ยังขาดประสิทธิภาพ

2. ผู้ปกครองบางคนกลัวลูกจะลำบากเมื่อเด็กมาอยู่ในโครงการฯ เด็กหรือผู้ปกครองบางคนคิดว่าเด็กที่อยู่ในโครงการฯ เป็นเด็กที่มีปมด้อย กล่าวคือ เป็นเด็กยากจนทำแต่ทำงาน มีเวลาเล่นน้อย จึงไม่ต้องการให้ลูกมาอยู่เพราะกลัวเสียเกียรติของตนเอง ในขณะที่ผู้ปกครองบางคนต้องการให้เด็กมาอยู่ในโครงการฯ แต่เด็กไม่ต้องการเพราะไม่ชอบทำงาน แต่ชอบเล่น เป็นส่วนใหญ่

3. เด็กที่อยู่บ้านไกลบางคนมาพักกับญาติที่อยู่ใกล้บริเวณโรงเรียนแทนการเข้ามาพักที่บ้านพักเด็กของโครงการฯ ทำให้ขาดสมาชิกที่จะเพิ่มขึ้น

หลังจากที่ได้ดำเนินงานมาเป็นระยะเวลาปีครึ่ง ผู้รับผิดชอบโครงการได้มีการประเมินผลกระทบของโครงการทั้งภายในโรงเรียนและภายนอกโรงเรียน สรุปได้ดังนี้ (โรงเรียนสาธิตวิทยา ข 2526 : 2 - 5)

1. ภายในโรงเรียน

- เดิมมีเด็กนักเรียนเรียนโปรแกรมเกษตรกรรมเป็นจำนวนน้อย แต่เมื่อเริ่มโครงการฯ ได้ 1 ปี เด็กนักเรียนโดยเฉพาะ ม.1 เลือกโปรแกรมเกษตรกรรมมากขึ้นกว่าโปรแกรมอื่น เพราะสามารถทำรายได้จากการขายผลผลิตให้กับตนเองและนำมาบริโภคเองได้
- เกิดกลุ่มสนใจทำกิจกรรมการเกษตร ซึ่งเป็นกลุ่มของนักเรียนที่บ้านอยู่ใกล้บริเวณโรงเรียน แต่ไม่สามารถมาอยู่ในโครงการฯ ได้เพราะต้องช่วยผู้ปกครองทำงาน

เด็กเหล่านี้ได้รวมตัวทำการเกษตรร่วมกับเด็กที่อยู่ในโครงการฯ เช่น เป็นสมาชิกโครงการ เลี้ยงไก่ ปลูกพืช เพื่อจำหน่ายและบริโภคเอง

- เกิดผลกระทบต่อหลักสูตร โดยทางโรงเรียนให้ความสำคัญกับโครงการวิชาชีพมากขึ้น กล่าวคือ เดิมทีเดียวโครงการวิชาชีพทั้งหมด ได้แก่ ไฟฟ้า คหกรรม และการเกษตร เปิดสอนเพียง 2 คาบ/สัปดาห์ ก็เพิ่มเป็น 3 คาบ/สัปดาห์ วิชาคหกรรมก็รับผลผลิตทางการเกษตรไปแปรสภาพให้มีราคาและคุณภาพที่ดี และเดิมทีเดียว ตั้งแต่ปี พ.ศ.2518 - 2524 โครงการวิชาชีพ โดยเฉพาะวิชาเกษตรได้รับงบประมาณเพียง 1,000 - 2,000 บาท ต่อปี ทางโรงเรียนก็เพิ่มเป็น 7,500 บาทต่อปี

2. ภายนอกโรงเรียน

- จากการที่โรงเรียนได้ขายผลผลิตให้แก่คนในชุมชนสากลีเป็นส่วนใหญ่ และบางส่วนก็นำออกไปขายที่ตลาดสดในตัวอำเภอเสนาในราคาที่ถูกลงกว่าท้องตลาด ได้ทำให้โรงเรียนสากลี เริ่มเป็นที่รู้จักในวงกว้างในแง่ของการเน้นด้านการเกษตรในโรงเรียน และจากการที่เจ้าหน้าที่อำเภอได้มาตรวจเยี่ยมโรงเรียน และได้ดูงานโครงการไร่นาสวนผสม ก็เผยแพร่ผลงานนี้ออกไปจนถึงเขตการศึกษา 6 ต่อมาเจ้าหน้าที่และศึกษาธิการเขต 6 ได้มาดูงานที่โรงเรียนด้วยตนเอง อันเป็นผลให้โรงเรียนได้รับรางวัลพระราชทานโรงเรียนดีเด่นขนาดเล็กในการพัฒนาชนบทประจำเขตการศึกษา 6 ในปีการศึกษา 2525 และได้รับเกียรติบัตรในการจัดการเรียนการสอนวิชาเกษตรกรรมยอดเยี่ยมจากเขตการศึกษา 6 ในปีการศึกษา 2526 ซึ่งทำให้ชื่อเสียงของโรงเรียนแพร่หลายออกไป

- ตั้งแต่โรงเรียนได้ดำเนินโครงการฯ ในช่วงปี พ.ศ.2525 ได้มีตัวแทนจากโครงการพัฒนาเกษตรกรรม เบ็ดเสร็จตามพระราชดำริ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ศูนย์ศิลปาชีพพิเศษบางไทร) เข้ามาพบเห็นผลงานของโครงการฯ เข้าโดยไม่ตั้งใจ และเกิดความสนใจ จึงมอบพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ต่าง ๆ ให้ ได้แก่ พันธุ์หมู 2 ตัว วัว 2 ตัว ลูกเบ็ด 23 ตัว และเสนอให้โรงเรียนสากลีวิทยาเป็นศูนย์กลางในการติดต่อระหว่างศูนย์ฯ กับชาวบ้าน ในการพัฒนาอาชีพต่าง ๆ เช่น การพัฒนานาร้าง ข้าวซ้อมมือ พันธุ์ปลา พันธุ์ไม้ ตลอดจนรวบรวมตัวแทนชาวบ้านไปทัศนศึกษายังสถานที่ต่าง ๆ เป็นเวลา 15 วัน

- ได้มีชาวบ้านในเขตชุมชนหลายรายรวมทั้งบางโรงเรียนที่มาดูงาน ได้นำแนวคิดในการทำไร่นาสวนผสมไปใช้ในพื้นที่ของตน

ต่อมาในเทอมที่ 2 ปีการศึกษา 2526 ได้มีนักเรียนมาเพิ่มอีก 3 คน รวมเป็น 7 คน กิจกรรมบ้านพักเด็กโดยส่วนใหญ่ก็ยังคงเป็นแบบเดิม คือลดลงเมื่อเทียบกับ ช่วงครึ่งปีแรกของการดำเนินงาน เพราะมีเด็กจำนวนน้อยลง

ในเทอมนี้เอง ทางโรงเรียนได้รับโครงการไร่นาสวนผสมซึ่งเคย ดำเนินงานเฉพาะในระดับบ้านพักเด็กและเด็กอื่น ๆ ที่สนใจให้เป็นกิจกรรมของนักเรียน ทั้งโรงเรียน กิจกรรมในระดับบ้านพักเด็กก็กลายเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมในระดับโรงเรียน ทั้งนี้ เพราะทางโรงเรียนเห็นผลจากกิจกรรมในบ้านพักเด็กว่าเป็นผลดีแก่ทั้งโรงเรียนและชุมชน เมื่อเด็กในบ้านพักเด็กลดน้อยลงก็เกรงว่าจะไม่สามารถทำงานได้ต่อเนื่องจากที่เคยทำมา จึง ขยายให้สู่ความรับผิดชอบของนักเรียนทั้งโรงเรียน (วิเชียร เจริญศิริฤ, สัมภาษณ์)

หลังจากที่โรงเรียนรับมาเป็นกิจกรรมระดับโรงเรียนแล้ว กิจกรรมใน ระดับบ้านพักเด็กก็ยังคงดำเนินต่อไปโดยมีเด็กในแต่ละเทอมเข้ามาพักไม่ถึง 10 คน ซึ่งนอกจาก จะเป็นเพราะสาเหตุดังที่เคยกล่าวไว้แล้ว "สาเหตุสำคัญคือการคมนาคมสะดวกขึ้น เด็กสามารถ ไป-กลับบ้านได้ อีกประการหนึ่งคือ บ้านพักเด็กกำลังจะกลายเป็นบ้านพักสำหรับเด็กที่ขาดโอกาส ทางการศึกษา แต่มีชื่อว่าเป้าหมายหรือจุดมุ่งหมายจะเปลี่ยนไปจากเดิม" (โรงเรียนสาคลีวิทยา 2528 : 1) และได้ขยับเลิกโครงการฯ ในระดับบ้านพักเด็กเมื่อสิ้นปีการศึกษา 2527 เพราะ เห็นว่าเด็กมีจำนวนน้อย และต้องการให้ครูบรรจุใหม่ซึ่งไม่มีที่พักมาพักอาศัยที่บ้านพักเด็ก อีกทั้ง นายวิเชียรซึ่งเคย เป็นครูผู้ควบคุมเด็กและอยู่กับเด็กได้แต่งงาน ทำให้ไม่สามารถมาพักร่วมกับ เด็กได้ (วิเชียร เจริญศิริฤ และจรินทร์ อรรถเจริญ, สัมภาษณ์)

สำหรับปัญหาในการดำเนินโครงการฯ ในระดับบ้านพักเด็กตั้งแต่เริ่ม โครงการฯ จนขยับเลิกบ้านพักเด็กนั้น นอกจากปัญหาในเรื่องรายละเอียดของการดำเนินงานแล้ว ปัญหาที่ประสบมาตลอดคือ (โรงเรียนสาคลีวิทยา 2524 - 2528)

1. ปัญหาแรงงานไม่เพียงพอกับปริมาณงาน เนื่องจากการเกษตรจำเป็นต้องใช้แรงงานมาก ประกอบกับเด็กบางคนที่อยู่ในโครงการฯ ก็ตัวเล็กจนไม่สามารถปฏิบัติงาน ด้านนี้ได้เต็มที่ ยิ่งหลังจากครึ่งปีแรกผ่านไปแล้ว เด็กในแต่ละเทอมได้ลดน้อยลงเหลือไม่ถึง 10 คน

ทำให้การดำเนินกิจกรรมทาง เศรษฐกิจต้องลดลงไปตามส่วน ซึ่งผู้รับผิดชอบโครงการฯ ได้สรุป ในช่วง เหมอมสุดท้ายก่อนที่จะยุติกิจกรรมบ้านพักเด็กว่า "กิจกรรมทาง เศรษฐกิจ เช่น การเกษตร อุตสาหกรรม การรับจ้าง การเลี้ยงปลา ค่อนข้างล้มเหลวเพราะปริมาณงานกับจำนวนเด็ก ไม่ได้สัดส่วนกัน คือจำนวนเด็กมีน้อยเกินกว่าที่จะไปผลักดัน เศรษฐกิจให้ดีขึ้นได้ นอกจากการทำ ไร่กินไว้ใช้เท่านั้น" (โรงเรียนสาธิตวิทยา 2528 : 3)

2. ปัญหาเรื่องเวลาในการปฏิบัติงานมีน้อย เนื่องจากทางโรงเรียน มีคาบเรียนถึงวันละ 8 คาบ ตั้งแต่เวลา 8.15 - 16.00 น. เด็กจึงมีเวลาในการทำการ เกษตรในวันหนึ่ง ๆ เพียง 3 - 4 ชั่วโมง คือ ตอนเช้า 1 - 2 ชั่วโมง และตอนเย็น 2 ชั่วโมงเท่านั้น แม้ทางโครงการฯ จะให้เด็กตื่นนอนตั้งแต่ 5.00 น. และเพิ่มเวลาทำงาน ในวันเสาร์-อาทิตย์ รวมทั้งใช้เครื่องทุ่นแรงบางอย่าง เช่น รถไถเดินตาม ก็ยังแก้ปัญหาไม่ได้

ส่วนปัญหาอื่น ๆ นั้น เป็นปัญหาในเรื่องรายละเอียดปลีกย่อย เช่น ปัญหาอุปกรณ์ในการทำการเกษตร ปัญหาพฤติกรรมเด็ก ปัญหาที่พักอาศัย เป็นต้น

2. โครงการไร่นาสวนผสมในระดับโรงเรียน

2.1 ความเป็นมาและวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งโครงการฯ

จากที่กล่าวมาในเรื่องโครงการไร่นาสวนผสมในระดับบ้านพักเด็กจะเห็นได้ว่า หลังจากการดำเนินงานในช่วง เหมอมแรกและปีแรกผ่านไปแล้ว จำนวนเด็กในบ้านพักเด็กได้ลดลงมาก ทำให้ต้องลดปริมาณของกิจกรรมทาง เศรษฐกิจลงให้สอดคล้องกับแรงงานของเด็กที่เหลืออยู่ ถ้า รุ ทำกิจกรรมทาง เศรษฐกิจไม่อาจขยายตัวต่อไปได้ และเนื่องจากผลจากการทำไร่นาสวนผสมใน ระดับบ้านพักเด็กได้ส่งผลให้โรงเรียนได้รับรางวัลพระราชทานโรงเรียนดีเด่นขนาดเล็กและ โรงเรียนสาธิตวิทยาก็ เริ่มเป็นที่รู้จักของบุคคลและหน่วยงานภายนอก อีกทั้งการทำกิจกรรมไร่นา สวนผสมที่ผ่านมาก็ทำให้ผู้บริหารโรงเรียนเริ่มมั่นใจว่าจะ เป็นทางออกในการจัดการศึกษาสำหรับ โรงเรียนในชนบทและเป็นทางออกในการแก้ปัญหาทาง เศรษฐกิจของคนในชุมชน ดังนั้น เพื่อให้ โครงการฯ สามารถขยายตัวต่อไปได้ ผู้บริหารโรงเรียนจึงรับโครงการไร่นาสวนผสมในระดับ บ้านพักเด็กซึ่งอ่อนตัวลงมา เป็นโครงการฯ ในระดับโรงเรียน

สำหรับวัตถุประสงค์ของโครงการฯ นั้น เป็นวัตถุประสงค์ที่ต่อเนื่องจาก โครงการฯ ในระดับบ้านพักเด็ก ซึ่งได้กำหนดไว้ดังนี้ (ตัวแทนเกษตรกรไร่นาสวนผสมและคณะ 2530 : 5)

1. เพื่อให้เด็กทั้งโรงเรียนได้ปฏิบัติงานการเกษตรอย่างทั่วถึง
2. เป็นแนวทางในการพัฒนาวิชาการงานและอาชีพของโรงเรียนมัธยม

ในชนบทที่มีผลปฏิบัติให้เห็นจริง

3. อาจเป็นทางออกใหม่ที่มีคุณค่าสำหรับการจัดการศึกษาในโรงเรียนมัธยม
ชนบทขนาดเล็ก
4. เพื่อให้โรงเรียนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาอาชีพ การบริการ และการ
รับใช้ชุมชนอย่างแท้จริง

วัตถุประสงค์ดังกล่าวนี้ก็คือวัตถุประสงค์ของโครงการฯ ที่เสนอเป็นครั้งแรก
ในปี พ.ศ. 2524 ข้อ 6 และข้อ 8 นั้นเอง โดยตัดข้อที่เกี่ยวกับการพัฒนาเด็กในด้านต่าง ๆ
(ซึ่งจำเป็นต้องมาใช้ชีวิตร่วมกันในบ้านพักเด็ก) ออก

2.2 การดำเนินงานของโครงการฯ

ในด้านของการดำเนินงานนั้น แบ่งออกได้เป็น 2 ส่วนด้วยกันคือ

1. กิจกรรมทางเศรษฐกิจ แบ่งออกได้เป็นดังนี้ (โรงเรียนสาธิตวิทยา
2528 : 5 - 9, โรงเรียนสาธิตวิทยา ข 2527 : 2 - 3)

(1) การปลูกพืชยืนต้น เป็นโครงการที่ให้ผลระยะยาว ได้แก่การปลูก
มะม่วง ชมพู ส้มโอ มะยม กระท้อน มะกรูด มะนาว ฯลฯ ซึ่งเริ่มปลูกมาตั้งแต่เริ่มโครงการฯ
และให้นักเรียนตอน ต่อกิ่ง หรือทาบกิ่งชายกิ่งละ 15 บาท ซึ่งบางครั้งมีผู้มาสั่งจองจำนวนมาก

(2) การทำนา ใช้เนื้อที่ประมาณ $1\frac{1}{4}$ ไร่ มีจุดหมายเพื่อที่จะเสนอภาพ
ให้ชุมชนเห็นว่าการทำนาแบบเข้มข้นได้ผลดีกว่าการทำนาที่ใช้ปริมาณพื้นที่มาก และให้นักเรียน
ได้เรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริงเพื่อที่จะเป็นตัวอย่างแพร่ออกไปในชุมชนต่อไป

(3) การปลูกพืชระยะสั้น โดยนักเรียนทุกคนต้องมีแปลงผักของตนเอง
อย่างน้อยคนละ 2 แปลงเพื่อปลูกพืชต่าง ๆ ตามที่ตนต้องการ เช่น คะน้า ผักกาดหัว ผักกาด-
เขียวปลี ข้าวโพด ผักกาดขาว ถั่วฝักยาว บวบ ฯลฯ เมื่อได้ผลผลิตก็จะนำรายได้เป็นของ
นักเรียนเอง ทางโรงเรียนหักเฉพาะต้นทุนการผลิต

(4) โครงการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ (ปลา) เป็นโครงการที่ได้รับ ความสนับสนุนจากกรมประมงและศูนย์ศิลปาชีพพิเศษบางไทร ซึ่งเป็นผู้ให้เทคนิค วิธีการในการ เพาะพันธุ์ปลา ตลอดจนการตลาดในระดับหนึ่ง เริ่มดำเนินการเมื่อประมาณต้นปี พ.ศ. 2527 เน้นการเพาะลูกปลาเพื่อขายแก่ชุมชนและบุคคลอื่นที่สั่งมา

นอกจากนี้ ยังมีกิจกรรมอื่น ๆ อีก ได้แก่ การเลี้ยงไก่ การเลี้ยงวัว การทำปุ๋ยหมักจากผักตบชวา การเพาะเห็ดฟาง และการบริการรถอู่คันให้แก่ชุมชน เพื่อบรรทุก สิ่งของต่าง ๆ ในราคาถูก เป็นต้น รวมทั้งการที่โรงเรียนทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานกับศูนย์ ศิลปาชีพพิเศษบางไทรในการให้ความรู้ด้านวิชาชีพและบริการชุมชน

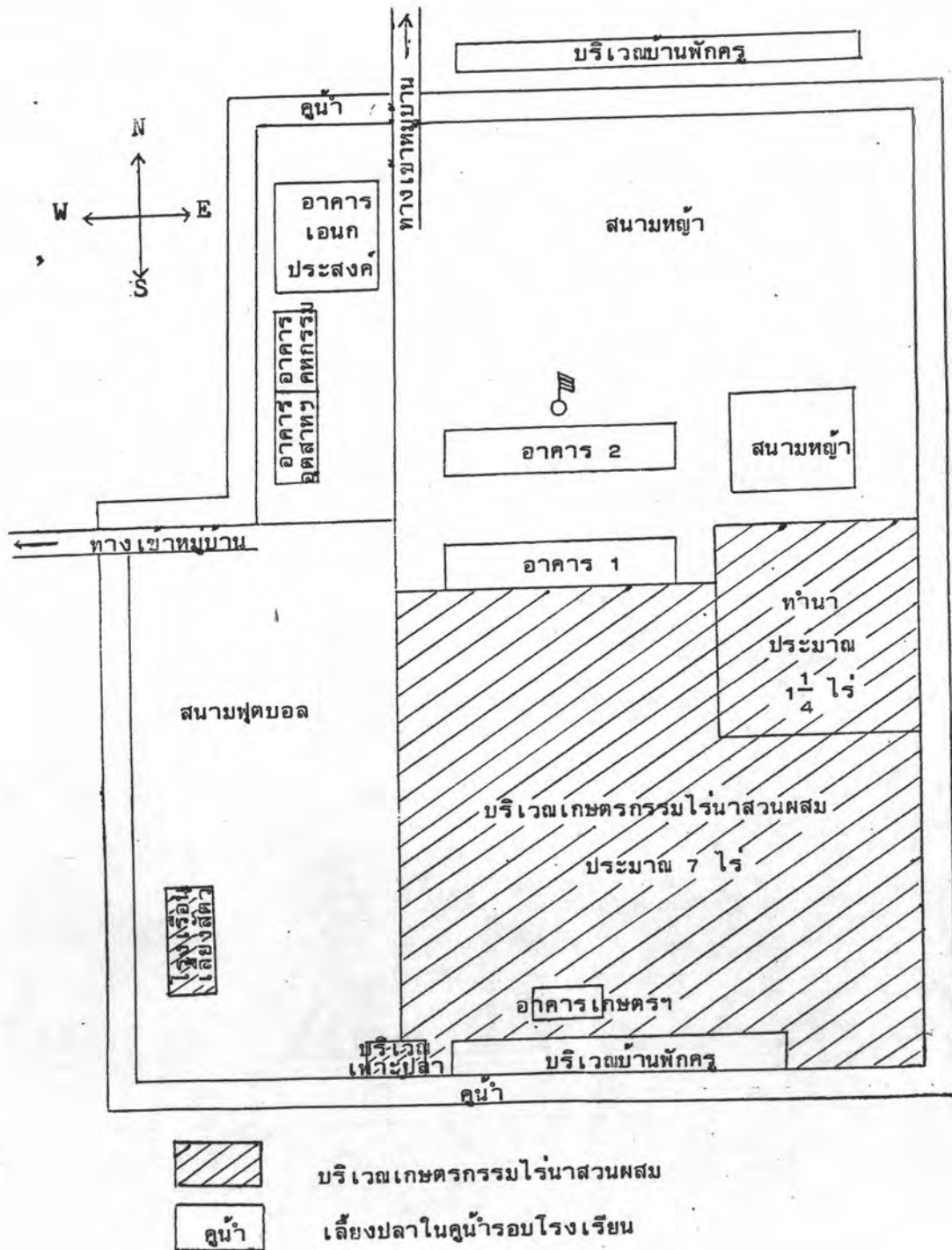
2. การควบคุมนักเรียน กระทำผ่านวิชาเรียน 2 วิชาคือ วิชาการงานและ พื้นฐานอาชีพซึ่งเป็นวิชาบังคับที่นักเรียนทุกชั้นต้องเรียน โรงเรียนเปิดสอนวิชานี้ในส่วนของ การเกษตรชั้นละ 1 เทอมในแต่ละปีโดยสลับหมุนเวียนให้มิกิจกรรมต่อเนื่องตลอดปี และวิชา โครงการเกษตร (อาชีพท้องถิ่น) ซึ่งเป็นวิชาเลือกของนักเรียนทุกชั้น และเด็กชั้น ม.3 ที่เรียน วิชาโครงการเกษตรก็จะเป็นสมาชิกของชุมนุมเกษตรกรในอนาคตแห่งประเทศไทย (ชกท.) ไปในตัว ซึ่งมีการเปิดให้นักเรียนชั้นอื่นมาสมัครเป็นสมาชิกของชุมนุมฯ ได้บ้าง

ความจริงแล้ว ทางโรงเรียนได้เปิดชุมนุมเกษตรกรในอนาคตแห่ง ประเทศไทย (ชกท.) มาตั้งแต่ปีการศึกษา 2525 แต่เป็นการตั้งขึ้นมาลอย ๆ ไม่ได้มีกิจกรรม ในชุมนุมฯ เท่าที่ควร "เป็นการตั้งขึ้นมาตามที่ทางราชการสั่งมา" เพราะในช่วงนั้นกิจกรรม ทางด้านการเกษตรถูกเน้นไปที่บ้านพักเด็ก และเมื่อขยายความรับผิดชอบมายังเด็กทั้งโรงเรียน จุดมุ่งหมายในการให้เด็กทำการเกษตรก็เปลี่ยนไป คือ จากเดิมที่เน้นเพื่อการบริโภคในบ้านพัก เด็ก ก็เป็นการเน้นให้เด็กเกิดรายได้ระหว่างเรียนจากการขายผลผลิตของตน (จรินทร์ อรรถจตุฎ, สัมภาษณ์) ซึ่งรวมถึงการนำไปบริโภคที่บ้านด้วย

สรุปได้ว่าการดำเนินงานโครงการไร่นาสวนผสมในระดับโรงเรียนนี้ เน้นที่การเสนอ รูปแบบในการทำไร่นาสวนผสมให้แก่ชาวบ้านโดยให้นักเรียนทุกคนในโรงเรียนรับผิดชอบผ่านวิชา เกษตรกรรม ให้เด็กเกิดรายได้ระหว่างเรียน เป็นแหล่งบริการแก่ชุมชนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ การเกษตร เช่น พันธุ์ไม้ผล พันธุ์ปลา และประสานงานกับศูนย์ศิลปาชีพพิเศษบางไทร ซึ่งยัง ดำเนินการมาจนถึงปัจจุบัน

แผนภูมิที่ 7

แสดงบริเวณโรงเรียนและแหล่งเกษตรกรรม-
โครงการไร่นาสวนผสมระดับโรงเรียน

3. โครงการรื้อนาสวนผสมในระดับชุมชน

จากการศึกษาภาคสนามและการศึกษาเอกสาร พบว่าโครงการรื้อนาสวนผสมในระดับชุมชนมีความหมายเป็น 2 นัย นัยหนึ่งหมายถึงผลกระทบจากโครงการฯ ในระดับบ้านพักเด็กและระดับโรงเรียนที่เกิดขึ้นแก่ชุมชน คือ เป็นผลกระทบทางด้านแนวคิดที่ชาวบ้านนำรูปแบบการทำรื้อนาสวนผสมจากโรงเรียนไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่ของตน และนัยที่สองหมายถึงเป็นโครงการฯ ที่ขยายออกไปในชุมชนโดยมีการสร้างองค์กรขึ้นมารองรับอย่างเป็นทางการ ได้แก่ กลุ่มเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ และโครงการสงเคราะห์เกษตรกรสาคลี (กลุ่มนุ้ย)

ในความหมายแรกนั้น ผู้รับผิดชอบโครงการฯ ได้กล่าวไว้ในการสรุปงานตั้งแต่ช่วงเทอมแรก ปีการศึกษา 2525 จนถึงปีการศึกษา 2527 ว่า

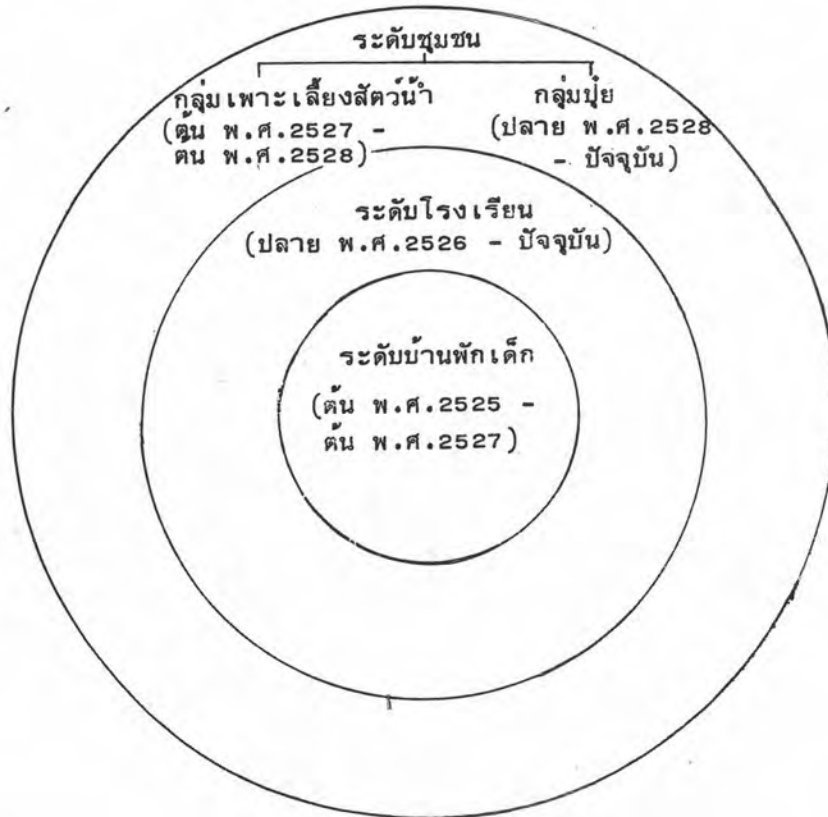
...มีผู้ปกครองบางส่วน (ผู้ปกครองของเด็กในบ้านพักเด็กซึ่งได้เห็นผลงานในการทำรื้อนาสวนผสมของเด็กที่โรงเรียนและเห็นด้วยกับแนวคิดของโครงการฯ) ได้เปลี่ยนแนวทางการทำการเกษตรซึ่งเคยปลูกข้าวอย่างเดียวมาเป็นการทำรื้อนาสวนผสมแทน (โรงเรียนสาคลีวิทยา 2525 : 5) ...ชาวบ้านหลายรายได้ลงมือทำในลักษณะที่เป็นโครงการรื้อนาสวนผสมด้วยตนเอง รวมทั้งบางโรงเรียนก็กำลังทำในลักษณะเช่นเดียวกับโรงเรียนสาคลีวิทยา (โรงเรียนสาคลีวิทยา ข 2526 : 5) ... ในช่วง 2 ปีที่ผ่านมา ทำให้เราได้ทราบว่าโครงการรื้อนาสวนผสมมีผลกระทบในชุมชนบ้างเป็นบางส่วน แต่ยังไม่มากนัก เช่น จากการทำนาอย่างเดียวมาทำหลาย ๆ อย่าง จากการทำนาหลาย ๆ สิบไร่ลดลงเหลือน้อยไร่ จากการที่ชาวนาไม่ค่อยเรียนรู้ปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับอาชีพ กลับหันมาสนใจมากขึ้น เป็นต้น (โรงเรียนสาคลีวิทยา ก 2527 : 2)

และตั้งแต่ปลายปี พ.ศ.2527 เป็นต้นมา ความหมายของโครงการรื้อนาสวนผสมในระดับชุมชนก็ขยายออกมาเป็นนัยที่สอง คือ มีการจัดตั้งกลุ่มเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ และกลุ่มนุ้ย เพื่อรองรับแนวคิดการทำรื้อนาสวนผสมในระดับชุมชน กลุ่มเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำเป็นกลุ่มที่ได้รับการจัดตั้งขึ้นมาในต้น พ.ศ.2527 และสลายตัวในต้น พ.ศ.2528 ส่วนกลุ่มนุ้ยเป็นกลุ่มที่ได้รับการจัดตั้งขึ้นมาในปลายพ.ศ.2528 และยังคงดำเนินการมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนรายละเอียดเกี่ยวกับกลุ่มเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำและกลุ่มนุ้ยนั้น จะได้กล่าวไว้ในเรื่องการวิเคราะห์บทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการจัดองค์กรประชาชนฯ

สรุปการขยายตัวของโครงการรื้อนาสวนผสมในระดับต่าง ๆ เป็นแผนภูมิได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 8

แสดงการขยายตัวของโครงการไร่นาสวนผสมในระดับต่าง ๆ

ในปัจจุบัน โครงสร้างของโครงการไร่นาสวนผสมในระดับชุมชน มีเพียงกลุ่มนุ้ยเท่านั้นที่มีการจัดองค์กรรองรับการทำงานอย่างเป็นรูปธรรม

สรุป

จากการศึกษาข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับโครงการไร่นาสวนผสม พบว่า

1. การก่อตั้งขึ้นเป็นกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง เริ่มต้นจากสมาชิกของกลุ่มผู้นำฯ ที่เป็นครูในโรงเรียน 3 คน คือ ครูวิเชียร ครูจรินทร์ และครูรินทร์ ตามลำดับ แนวคิดในการทำไร่นาสวนผสมในระยะแรกมีฐานะเป็นเพียงเครื่องมือที่จะตอบสนองกิจกรรมทางเศรษฐกิจของเด็กในบ้านพักเด็กเป็นหลัก ความเข้าใจของครูในโรงเรียนและบุคคลทั่วไปในชุมชนอยู่ในระดับที่มองเห็นประโยชน์เฉพาะหน้าคือการสงเคราะห์เด็กยากจนและเด็กบ้านไกล เป็นสำคัญ แต่แนวคิดที่จะเสนอรูปแบบการทำไร่นาสวนผสมให้เป็นทางออกเพื่อแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจของชุมชนนั้น มีมาตั้งแต่

เมื่อเริ่มคิดค้นเสนอโครงการแล้ว การขยายแนวคิดในการทำไร่นาสวนผสมสู่ชุมชนเป็นผลมาจากการเห็นผลจากภาคปฏิบัติในช่วงครึ่งปีแรกของการดำเนินงาน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้ใช้รูปธรรมการทำไร่นาสวนผสมในโรงเรียนมาเป็นรูปแบบในการสาธิตและเป็นฐานรองรับการขยายแนวคิดลงสู่ชุมชน

2. ปัจจัยที่ทำให้โครงการไร่นาสวนผสมสามารถได้รับการเริ่มต้นในระดับบ้านพักเด็กและระดับโรงเรียนก็คือการมีบุคคลที่ผลักดันแนวความคิดของโครงการฯ ให้ครู เกษตรและผู้บริหารโรงเรียนยอมรับ และการมีผู้บริหารโรงเรียนที่เปิดกว้างต่อการยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น และพร้อมที่จะเป็นส่วนหนึ่งในการแก้ปัญหาของคนในชุมชน ซึ่งปัจจัยด้านผู้บริหารนี้นับว่าสำคัญมาก เพราะแม้จะมีบุคคลที่ผลักดันแนวความคิดของโครงการฯ แต่หากผู้บริหารไม่เห็นด้วยแล้ว โอกาสที่จะสามารถริเริ่มโครงการฯ พัฒนา และดำเนินโครงการฯ อย่างต่อเนื่องก็เป็นไปได้ยาก ดังเช่นประสบการณ์ของประกอบ นักปราชญ์ บุญไทย, ทองก้อน และครูนิรนาม (ใน โอวาท สุทธนารักษ์, บรรณาธิการ 2530 : 133 - 152) ในทางตรงกันข้าม หากผู้บริหารโรงเรียนเห็นด้วยและเป็นส่วนหนึ่งในแกนนำของโครงการฯ แล้ว โครงการฯ ก็สามารถดำเนินไปด้วยดี ดังเช่นประสบการณ์ของ สุพจน์ จินันท์ยา (ใน โอวาท สุทธนารักษ์, บรรณาธิการ 2530 : 108 - 132)

3. ปัจจัยที่ทำให้โครงการฯ ได้รับการขยายตัวจากระดับบ้านพักเด็กสู่ระดับโรงเรียนก็คือผู้บริหารโรงเรียนเกิดความมั่นใจในแนวทางการทำไร่นาสวนผสมว่าสามารถเป็นทางออกในการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจให้แก่คนในชุมชนได้ เพราะผลจากการดำเนินงานโครงการในระดับบ้านพักเด็กก็คือ นักเรียนในโรงเรียนเกิดความสนใจในกิจกรรมการเกษตรและเลือกเรียนโปรแกรมเกษตรกรรมมากขึ้น โรงเรียนได้รับรางวัลพระราชทานโรงเรียนดีเด่นฯ และเกียรติบัตรในการจัดการเรียนการสอนวิชาเกษตรกรรมยอดเยี่ยมจากเขตการศึกษา 6 อีกทั้งยังได้รับการติดต่อจากศูนย์ศิลปาชีพพิเศษบางไทรให้เป็นศูนย์กลางในการพัฒนาอาชีพต่าง ๆ ของชาวบ้าน เมื่อเด็กในบ้านพักเด็กลดน้อยลง ทนทางที่จะทำให้กิจกรรมโครงการไร่นาสวนผสมดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่องและขยายตัวได้ในระดับโรงเรียนก็คือ การขยายความรับผิดชอบในการทำกิจกรรมการเกษตรสู่นักเรียนทั้งโรงเรียนโดยอาศัยโครงสร้างของหลักสูตรและงบประมาณทางการศึกษาที่เปิดโอกาสให้นำมา ก้อนหนุนต่อการดำเนินงานของโครงการฯ

4. ในปัจจุบัน สถานภาพของโครงการไร่นาสวนผสมในระดับโรงเรียนได้ก้าวพ้นจากขั้นตอนการ เสนอรูปแบบแก่ชุมชน (การสาธิต) มาสู่การรักษาแบบในฐานที่เคยเป็นโรงเรียนที่ได้รับรางวัลต่าง ๆ อันเป็นผลจากกิจกรรมการทำไร่นาสวนผสม และได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมการเรียนการสอนที่ผ่านการประยุกต์จากหลักสูตรในส่วนที่เกี่ยวกับวิชาเกษตรกรรม แต่ก็ยังคงมีสถานภาพในการ เสนอรูปแบบของการทำไร่นาสวนผสมให้แก่ชุมชนอยู่

5. ในด้านของการมีส่วนร่วมของประชาชน โครงการฯ ได้ถูกคิดค้นและวางแผนจากสมาชิกของกลุ่มผู้นำฯ ที่เป็นครู แล้วจึงมา เสนอขอความเห็นชอบจากคณะกรรมการศึกษา หากจะถือว่าคณะกรรมการศึกษาเป็นตัวแทนของประชาชน การตัดสินใจยอมรับโครงการฯ ก็เกิดจากการกำหนดและคิดค้นของสมาชิกในกลุ่มผู้นำฯ ที่เป็นครูมาก่อน คณะกรรมการศึกษาอาจให้ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมในภายหลัง ส่วนประชาชนทั่วไปมิได้มีส่วนร่วมแต่อย่างใด การดำเนินกิจกรรมอยู่ในความรับผิดชอบของนักเรียนภายใต้การควบคุมของครู ส่วนการประเมินผลก็อยู่ในความรับผิดชอบของสมาชิกในกลุ่มผู้นำฯ ที่เป็นครู ประชาชนมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับประโยชน์จากโครงการฯ คือ การซื้อผลิตผลในราคาถูก ปลอดภัย เงินตราไหลเวียนออกนอกชุมชนน้อยลง และทำให้ลูกหลานของตนเกิดรายได้ระหว่างเรียน เป็นต้น

ตอนที่ 4 ภูมิหลังของผู้นำการเปลี่ยนแปลง

ในส่วนนี้จะ เป็นการวิเคราะห์เกี่ยวกับภูมิหลังของผู้นำการเปลี่ยนแปลง เพื่อให้เห็นภาพของสมาชิกในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มารวมกัน เป็นกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง โดยผู้วิจัยจะเสนอภูมิหลังของผู้นำการเปลี่ยนแปลงแต่ละคน เรียงตามลำดับหัวข้อดังนี้

1. ประวัติและการศึกษา
2. ฐานะทางเศรษฐกิจ
3. แรงผลักดันในการ เป็นผู้นำการ เปลี่ยนแปลง

1. ครูรินทร์

1.1 ประวัติและการศึกษา

ครูรินทร์เกิดเมื่อปี พ.ศ. 2480 ปัจจุบันอายุ 50 ปี เกิดและเติบโตที่ชุมชนสาคลี จบระดับชั้นประถมศึกษาที่โรงเรียนวัดमारวิชัย จากนั้น เข้าศึกษาต่อในระดับชั้นมัธยมศึกษาที่โรงเรียนเสนาประสิทธิ์ อำเภอสนา จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ในต้นปี พ.ศ. 2498 แล้วเข้า

เป็นครูในโรงเรียนราษฎร์แห่งหนึ่งในอำเภอเสนา สอนนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 - 3 โดยเดินทางไป-กลับระหว่างอำเภอเสนา-ชุมชนสาครทุกวันโดยทางเรือ (ขณะนั้นยังไม่มีถนน ต้องเดินลัดทุ่งไป ฤดูน้ำหลากต้องพายเรือมา) ในระหว่างที่สอนโรงเรียนราษฎร์นั้น ครูรินทร์ได้เห็นถึงความยากลำบากในการเดินทางของนักเรียนในชุมชนสาครที่ต้องเดินทางไปเรียนในระดับมัธยมศึกษาที่ตัวอำเภอเสนา จึงเสนอให้เปิดโรงเรียนสาขาที่ชุมชนสาครโดยใช้เวลาเรียนในตอนกลางคืนและวันเสาร์-อาทิตย์ ในขณะเดียวกัน ครูรินทร์ก็ทำบัญชีในโรงสีของชุมชนสาครซึ่งตนอาศัยอยู่ไปด้วย

โรงเรียนในระยะแรกมีลักษณะเป็นเพิงไม้อยู่ในตลาดสาคร ได้รับการก่อตั้งเป็นโรงเรียน "สาครีประมวลราษฎร์บำรุง" ในปี พ.ศ. 2501 และเป็นโรงเรียน "สาครีวิทยา" ในปี พ.ศ. 2518 (รายละเอียดในเรื่องนี้ได้กล่าวไว้แล้วในหัวข้อ "ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับโรงเรียนสาครีวิทยา")

ในระหว่างนั้น ครูรินทร์ได้สอบวิชาชุดผ่านจนได้เป็นครูมูล (ครู ป.) และได้สอบบรรจุเข้ารับราชการครูในปี พ.ศ. 2501 และมาบรรจุที่โรงเรียน "สาครีประมวลราษฎร์บำรุง" ในปี พ.ศ. 2504 ได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้รักษาการตำแหน่งครูใหญ่ เมื่อสอบได้วุฒิ ปม. ในปี พ.ศ. 2506 จึงได้รับการแต่งตั้งเป็นครูใหญ่ ในปี พ.ศ. 2507 ก็แต่งงานกับบุคคลในชุมชนเดียวกัน ครูรินทร์ได้ไปศึกษาต่อในระดับปริญญาตรีที่วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ) ในระหว่างปี พ.ศ. 2514-2515 เหตุที่สอบ ปม. ได้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2506 แต่เพิ่งไปเรียนต่อในปี พ.ศ. 2514 เพราะ "สมัยก่อนถ้าใครสอบได้ ปม. ก็เรียกว่าดังระเบิด จึงไม่ได้คิดเรียนต่อ และในปี 2507 ก็แต่งงานด้วย" (สุรินทร์ กิจนิตย์ชีว์, สัมภาษณ์)

ครูรินทร์ดำรงตำแหน่งครู ครูใหญ่ และอาจารย์ใหญ่ ที่ชุมชนสาครมาโดยตลอด ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2501 จนกระทั่งต้นปี พ.ศ. 2529 ก็ได้รับคำสั่งให้ย้ายไปดำรงตำแหน่งที่โรงเรียนอุทัย อ.อุทัย จ.พระนครศรีอยุธยา โดยไม่ทราบสาเหตุที่แท้จริง

1.2 ฐานะทางเศรษฐกิจ

ครูรินทร์ซื้อที่นาเพื่อทำไร่นาสวนผสมในปี พ.ศ. 2527 จำนวน 17 ไร่ และลงทุนชุดคู-ยกร่องเพื่อทำสวน รวมเป็นเงินที่ลงทุนประมาณ 100,000 บาท เงินจำนวนนี้ครูรินทร์ได้เป็นหนี้ทั้งหมดโดยกู้มาจากสหกรณ์ออมทรัพย์และญาติพี่น้อง ในปัจจุบันเหลือหนี้สินประมาณ 15,000 บาท

ครุรินทร์มีบุตร 4 คน คนที่ 1 เรียนสาขาศึกษาศาสตร์ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัย เชียงใหม่ ชั้นปีที่ 4 คนที่ 2 เรียนบริหารธุรกิจ (บัญชี) มหาวิทยาลัยรามคำแหง ชั้นปีที่ 4 คนที่ 3 เรียนเกี่ยวกับแพทย์แผนโบราณ (อายุเวช) ชั้นปีที่ 1 และคนที่ 4 เรียนเกี่ยวกับช่างวิทยุ การที่บุตรทั้ง 4 คนกำลังอยู่ในวันเรียนนี้ ทำให้ต้องเสียค่าใช้จ่ายมากในการส่งบุตรให้เรียนถึง เดือนละประมาณ 5,000 บาท

ค่าใช้จ่ายในครอบครัวได้มาจาก 2 แหล่ง คือ เงินเดือนของครุรินทร์ประมาณ 8,400 บาท ซึ่งถูกหักจากสหกรณ์ออมทรัพย์ที่ตนเองกู้เงินมาประมาณเดือนละ 3,000 บาท เหลือ ประมาณ 5,000 กว่าบาท เงินจำนวนนี้จะส่งให้บุตรใช้ในการศึกษา และได้มาจากภรรยาซึ่งมี อาชีพตัดเย็บเสื้อผ้าอยู่ในชุมชนอีกประมาณเดือนละ 3,000 บาท เงินจำนวนนี้จะเป็นค่าใช้จ่าย ในครอบครัวและเงินพิเศษอื่น ๆ ที่ต้องให้บุตรนอกเหนือจากการให้ใช้จ่ายในแต่ละเดือน ตัวครุรินทร์เองใช้จ่ายเดือนละประมาณ 400 บาท ดังนั้น ในแต่ละเดือนจะไม่มีเงินเหลือเก็บ ในครอบครัว "เรียกได้ว่าทุนหายกำไรหด ตอนนี้เราเอาเงินฝากทองหมูคือส่งให้ลูกก่อน" (ลำไย กิจนิคย์ชีว์, สัมภาษณ์)

จึงกล่าวได้ว่าฐานะทางเศรษฐกิจของครุรินทร์ในปัจจุบันอยู่ในฐานะปานกลาง เพราะ หนี้สินเกิดจากการซื้อที่ดิน ค่าใช้จ่ายในแต่ละเดือนอยู่ในภาวะที่สมดุลคือ รายรับเท่ากับรายจ่าย รายจ่ายส่วนใหญ่เป็นการส่งให้บุตรซึ่งกำลังอยู่ในวัยเรียน การใช้จ่ายอย่างสมถะของครุรินทร์ คือเดือนละประมาณ 400 บาท เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ไม่ก่อให้เกิดหนี้สินใหม่อันเกิดจากปัญหา การส่งลูกเรียน และเมื่อบุตรจบการศึกษา 2 คนแรก (ขณะนี้กำลังเรียนชั้นปีที่ 4) โอกาสที่ ฐานะทางเศรษฐกิจจะอยู่ในภาวะที่ดีขึ้นก็มีมาก

1.3 แรงผลักดันในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง

ความคิดและจิตสำนึกในการพึ่งตนเองของครุรินทร์ได้รับการพัฒนามาจาก หลายแหล่งด้วยกัน คือ

1.3.1 พื้นฐานความคิดเดิมของคนที่ได้รับอิทธิพลจากหลวงปู่โรงแส

บ้านของครุรินทร์อยู่ในตลาดสาคลี แม่น้ำอาชีพค้าขายของเล็ก ๆ น้อย ๆ ตัวครุรินทร์เองเป็นลูกจ้างอยู่กับในโรงสีโดยแบกข้าวและทำบัญชีให้ทางโรงสีซึ่งมีหลวงปู่ เป็น เจ้าของ

...หลวงจู้โรงสี เป็นปัญญาชนจีนมาจากเมืองจีน แกพูดเป็นคติ ผมได้อยู่ใกล้ซิดก็ทำให้ ซิมซาบคตินั้นมาเป็นส่วนหนึ่งของจิตสำนึก แกฉลาดและถ่ายทอดความฉลาดนั้นให้ผมได้รับรู้ หลวงจู้เป็นคนที่ชุมชนให้ความเคารพนับถือ นิสัยอารีอารอบ แกชอบสอนเป็นคติ เช่น สอนว่า ชาวบ้านเขาเป็นแม่หมูนะ มึงเป็นครูก็เท่ากับเป็นลูกหมู ถ้าแม่หมูยอม ลูกหมูก็ไม่มี นมกิน ถ้าอยากให้แม่หมูอ่อน เพื่อให้มึงมีนมกิน ก็ต้องออกไปช่วยชาวบ้านเขา... มึงอ่านหนังสือได้คล่อง ยังไม่ถือว่าเก่ง ต้องอ่านไอ้ที่ไม่มีตัวหนังสือให้ออกถึงจะเรียกว่า เก่ง...ถ้ามึงเคยไปเยี่ยมสตาจ์ใครแล้วเขาไม่ให้ มึงเลยโกรธเขา เขาเรียกว่าไอ้หน้าโง่ มึงไปเคืองตัวเขาถูกหรือ มึงต้องเคืองตัวเองสิ เพราะเขาไม่เชื่อถือมึงพอ ถ้าเขาเชื่อถือ แล้ว เขาให้ แม่เขาไม่มีก็ยังไม่คว่ำที่อื่นมาให้มึงเลย มึงจำไว้นะ ไม่ได้อยู่ที่เขา อยู่ที่ ตัวมึง (สุรินทร์ กิจนิตยชีว์, สัมภาษณ์)

คำพูดในลักษณะ เช่นนี้ทำให้ครูรินทร์ได้ซิมซาบ เป็นคติของตัวเอง แต่ก็ยังไม่ส่งผลให้ เกิดความชัดเจนทางความคิดเพียงพอ

...ประมาณปี พ.ศ. 2514-2515 คนเริ่มออกจากชุมชน หลวงจู้ก็บอกว่าบ้านเรา ทุกวันนี้คล้าย ๆ กับเมืองจีนก่อนจะเป็นคอมมิวนิสต์ คนไม่ค่อยจะมีกิน เป็นหนี้เป็นสินกัน ผมก็ถามว่าทำไมถึงเป็นอย่างนั้นล่ะ ก็เราเริ่มทำนา 2 หนแล้ว แกก็ตอบได้ไม่ชัดเจน เท่าไร ผมก็เริ่มเห็นอะไรราง ๆ แต่ไม่ชัด แต่ก็รู้สึกว่ามီးอะไรมาบีบคั้นให้ชุมชนของเรา แย่ลง" (สุรินทร์ กิจนิตยชีว์, สัมภาษณ์)

1.3.2 การอ่านหนังสือ

ในระหว่างปี พ.ศ. 2514-2515 ซึ่งครูรินทร์ได้ไปศึกษาต่อในระดับ ปริญญาตรีที่วิทยาลัยวิชาการประสานมิตรนั้น ครูรินทร์ก็ได้มีโอกาสอ่านวารสารปจจารย์สารและ วิทยาสารปริทัศน์ ซึ่งมี ส.ศิวรักษ์ เป็นบรรณาธิการ

แรก ๆ ผมเกลียดสำนวนของ ส. แกใช้ถ้อยคำรุนแรง เราอ่านไม่ได้ รู้สึกว่าทำไม หยาบคายอย่างนี้ แต่ในความหยาบคายนั้นก็มီးอะไรหลาย ๆ อย่างที่สะกิดใจผมคล้าย ๆ กับหลวงจู้ ผมโยงมาถึงหลวงจู้ ก็นำสิ่งที่ ส.พูดมาไตร่ตรอง ... เห็นว่าพูดได้ลึกซึ้ง ก่อนที่จะมาเรียนก็สงสัยในคุณค่าของการศึกษาอยู่แล้ว ก็นำสิ่งที่ได้จากปจจารย์สารและ ส. มาเป็นแนวปฏิบัติในโรงเรียน (สุรินทร์ กิจนิตยชีว์, สัมภาษณ์)

ในปี พ.ศ. 2518-2523 ซึ่งชานาประสบความล้มเหลวจากการทำนาเพราะเกิด ภาวะ "โรคจู้ หนูซ้า" ครูรินทร์ได้พยายามแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจของชาวบ้านโดยเสนอให้ ปลุกไร่ยาสูบ เพราะเห็นน้ำชายที่อยู่จังหวัดเพชรบูรณ์ปลูกยาสูบแล้วรวย แต่ก็ปรากฏว่าประสบ

ความล้มเหลว "ช่วงนี้เห็นภาพกว้างของปัญหาเพียงราง ๆ รู้แต่ว่าการทำนา 2 ครั้งไปไม่รอด แต่ก็ไม่รู้ว่าเป็นเพราะอะไร ไม่เห็นกลไกของระบบทุน แนวคิดของเราก็ยังเป็นระบบทุนอยู่ สำนักทุนนิยมเต็มตัว" (สุรินทร์ กิจนิตต์ชวีร์, สัมภาษณ์)

ต่อมาครุรินทร์ก็ได้อ่านหนังสือของพระราชวรมุนี พุทธทาสภิกขุ หนังสือของสำนักสันติอโศก นายแพทย์ประเวศ วะสี และบทความของ ดร.ประกอบ คุปรัตน์ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ครุรินทร์เติบโตทางความคิดมากขึ้น

เจ้าคุณราชา ให้คำตอบที่ชัดเจนแก่ผมในเรื่องปรัชญา คุณค่าของชีวิตและการศึกษาและเหมาะสำหรับผม ท่านพุทธทาสปลุกจิตวิญญาณทางพุทธศาสนาให้แก่ผม สันติอโศกให้แง่คิดในเรื่องกินน้อยใช้น้อย ประโยชน์ตนประโยชน์ท่าน และเน้นการปฏิบัติ หมอประเวศให้แง่มุมมองที่ชัดเจนในการประยุกต์พุทธธรรมมาใช้ในการศึกษา ชีวิตประจำวันและเศรษฐกิจบทความของ ดร. ประกอบ ทำให้เห็นชัดว่าเราเป็นอาณานิคมทางสติปัญญา เคยอ่านบทความของนิโคลัส เมน เนคต์ แต่ยังไม่ชัดเหมือน ดร. ประกอบ ผมทวนกลับไปซื้ออาจารย์สารใหม่และห็อกเก็ตบู๊ค ผมยอมรับเป็นสมาชิกหนังสือที่สนใจไปหมด...ที่ผ่านมามีเหมือนมีแต่ควั่นกรุ่นอยู่ในความคิด แต่ไม่มีอะไรมาสะกิดให้ถึงจุดวาบไฟ มาถึงจุดตอนนี้เอง (สุรินทร์ กิจนิตต์ชวีร์, สัมภาษณ์)

1.3.3 การเสวนากับคนหนุ่มสาว (องค์กรพัฒนาเอกชน)

ในปี พ.ศ. 2523 ครุรินทร์ก็ได้มีโอกาสรับแนวคิดในการทำไร่่นาสวนผสมจากครูวิเชียรและครูจรินทร์ซึ่งเน้นการพึ่งตนเอง (ได้กล่าวรายละเอียดไว้แล้วในเรื่องข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับโครงการไร่่นาสวนผสม) ทำให้เกิดโครงการไร่่นาสวนผสมขึ้นในโรงเรียนสาธิตวิทยาในปลายปี พ.ศ. 2524

พอทำไร่่นาสวนผสมในโรงเรียนได้ผล ก็เกิดความใคร่ครวญ ยิ่งมองเห็นยิ่งแน่ใจในพิษภัยของระบบทุน และจากการที่ชาวบ้านทำไร่่นาสวนผสมในเชิงพาณิชย์แล้วล้มเหลว ก็ยิ่งทำให้เรามั่นใจว่ามัน เป็นระบบปลาใหญ่กินปลาเล็ก ผมพยายามโยงมาถึงตัวเอง ก็เห็นว่าการศึกษาทุกวันนี้ตกอยู่ในระบบทุนนิยมด้วย คือ พอผมชัดจุดหนึ่ง ผมก็เริ่มโยงไปถึงระบบการศึกษา ศาสนา... (หลังจากปี พ.ศ. 2525 เป็นต้นมา ก็เริ่มมีคนหนุ่มสาวจากองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น องค์กรแควร์เดซอม มูลนิธิโกมล คีมทอง กลุ่มศึกษาปัญหาและทิศทางการศึกษาไทย (ก.ป.ท.) โครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาชุมชน (พ.ศ.ช.) เป็นต้นว่าได้เข้ามาดูงานโครงการไร่่นาสวนผสม สัมมนา และแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนา กับครุรินทร์) ผมเห็นว่านอกจากพวกนี้จะแต่งตัวแปลก ๆ แล้วยังพูดอะไรแปลก ๆ ด้วย ซึ่งเราไม่เคยได้ยิน เมื่อเขามาประชุมหรือสัมมนา ผมก็แอบฟังเขาบ้าง ได้คุย

แลกเปลี่ยนกับเขาย่าง ก็ได้ภาพที่ชัดเจนขึ้นมา แล้วผมไปโยงถึงความเปลี่ยนแปลงของชุมชน โดยเอาคำพูดที่พูดคุยกันไปอธิบายเป็นคำตอบ แล้วมันก็ชัดเจน ครูวิเชียรกับครูจรินทร์ก็มีอะไรที่พูดแล้วสะกิดใจผม (สุรินทร์ กิจนิตย์ชีว์, ลับภาษา)

กล่าวโดยสรุปได้ว่าแรงผลักดันในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงเริ่มมาจากการได้รับอิทธิพลทางความคิดจากหลวงปู่ การอ่านหนังสือ และการเสวนากับคนหนุ่มสาว โดยตนเองมีพื้นฐานทางความคิดที่ดีต่อการพัฒนาแนวคิดของตน คือ เป็นบุคคลที่สนใจและไวต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชน ใจกว้างต่อการรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น และแสวงหาแหล่งความคิดอื่น ๆ มาผนวกเป็นแนวคิดของตนเอง

2. น้ำแฉ่ม

2.1 ประวัติและการศึกษา

น้ำแฉ่ม เกิดและเติบโตที่ชุมชนสาคลี ปัจจุบันอายุ 51 ปี แต่งงานเมื่ออายุ 24 ปี โดยเป็นเพื่อนเขยกับครูจรินทร์ มีบุตร 6 คน คนโตอายุ 27 ปี คนสุดท้องอายุ 10 ปี

น้ำแฉ่ม เป็นนักดนตรี (อยู่ในวงแตรวงของพ่อติดชอบ) ตั้งแต่เล็ก ได้เรียนถึงชั้นประถมปีที่ 4 แต่ไม่จบเพราะขี้แสบไปเล่นดนตรี จึงไม่ได้ไปสอบ เมื่ออายุได้ประมาณ 18 ปี ได้ไปเล่นลิเกโดยอยู่ในคณะลิเกที่มีอยู่ในชุมชน เล่นลิเกอยู่ได้ประมาณ 2 ปีก็เลิก

อาชีพหลักของน้ำแฉ่มคือ การทำนา แต่เพื่อความจำเริญในชีวิตชาวนา นอกจากเล่นดนตรีและลิเกแล้ว เมื่ออายุ 20 ปี น้ำแฉ่มได้ไปเรียนตัดผมที่วังสราญรมย์เป็นเวลา 7 เดือน ต่อจากนั้นจึงกลับมาบวชเป็นเวลา เกือบปีจนสอบได้นักธรรมตรี หลังจากนั้นก็มีอาชีพตัดผมมาจนถึงปัจจุบัน รวมได้ประมาณ 30 ปีแล้ว

เมื่อครั้งที่ยังเป็นหนุ่ม น้ำแฉ่มชอบการตีโกล่มาก เป็นนายบ่อนตั้งแต่อายุประมาณ 26 ปี เปิดบ่อนอยู่ประมาณ 15 ปีก็เลิก เพราะเส้นทางการคมนาคมเปลี่ยนไป "เมื่อก่อนไม่มีถนน มีคลองยาวถึงจังหวัดนนทบุรี คนที่มาตีโกล่จะมาตามคลอง พอตัดถนนก็ปิดคลอง คนไปมาลำบาก หน้าฝนคนก็เข้ามาไม่ได้ก็เลยเลิก" จากการที่เคยมีประสบการณ์และความชำนาญในการตีโกล่มาเป็นเวลานาน ในปัจจุบัน น้ำแฉ่มจึงมักถูกชวนจากนักพนันให้ไปร่วมด้วยเสมอ

เขาไปตีไก่กันไกล ๆ ถึงบางกรวย จังหวัดนนทบุรี บางครั้งก็กาญจนบุรี เขาก็มาชวนผม เขารู้ว่าผมเป็นเรื่องตุ๊ก ทำแผลไก่ เขามาชวนเพราะรู้ว่าเราไปแล้วไม่อายคนอื่น ผมไปเพราะพรรคพวกชวนไป เราไปสักคนเขาก็อุ่นใจ เขาเล่นห้าพัน เราก็เล่นสักห้าร้อย เราไม่ม่งมายเพราะถือว่าไม่ใช่ของจริง ของจริงต้องตัดผม ใจของเราคิดว่าไปสนุก ๆ เราไปเอาเงินเขา เขาก็จะเอาเงินเรา โอกาสแพ้กี้มี ผมคิดอย่างนี้ถึงอยู่ได้สบาย ๆ ตอนหนุ่ม ๆ ก็ไม่ม่งมาย เป็นอย่างนี้มาตลอด (แซม พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

2.2 ฐานะทางเศรษฐกิจ

น้ำแฉ่มมีบุตร 6 คน จบการศึกษาและมีงานทำแล้ว 4 คน กำลังอยู่ในวัยเรียนอีก 2 คน คือ คนที่ 5 เรียนระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ป.ว.ช.) ปี 1 และคนที่ 6 เรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4

น้ำแฉ่มมีที่นา 10 ไร่ ค่อมมาซื้อที่ดินอีก 3 งาน เพื่อปลูกบ้านใหม่ ทำให้เป็นหนี้ 70,000 บาท ปัจจุบันเหลือหนี้สินประมาณ 50,000 บาท

รายได้หลักของน้ำแฉ่มได้มาจากการรับจ้างตัดผม (ค่าตัดผมคนละ 7 บาท) วันหนึ่งได้เงินประมาณ 100 บาท และมีร้านค้าอยู่ตรงข้ามร้านตัดผมสำหรับขายของชำเล็กน้อย ๆ อีก นอกจากนั้นยังมีรายได้เสริมจากการเพาะพันธุ์ไก่ชนขายในราคาตัวละ 300 - 500 บาท (ไก่อายุ 10 เดือน) ส่วนรายจ่ายนั้นน้อยมาก เพราะน้ำแฉ่มอยู่บ้านคนเดียว ภรรยาไปอยู่ร่วมกับลูก ๆ ที่กรุงเทพฯ จึงเสียเฉพาะค่าอาหารวันละประมาณ 10 บาท "รายจ่ายของผมไม่หนักไปทางหนึ่งทางใด อย่างกางเกงตัวหนึ่งผมก็ใส่ได้ตั้งหลายปี เมื่อเข้านี้ซื้อปลาตะเพียนมาซึกกว่า ๆ ราคา 2 บาท เป็นกับข้าว ตอนนี้อย่างกินเหลืออยู่เลย" (แซม พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

จึงกล่าวได้ว่าฐานะทางเศรษฐกิจของน้ำแฉ่มอยู่ในระดับปานกลาง หนี้สินเกิดจากการซื้อที่ดินเพื่อปลูกบ้าน รายรับได้มากกว่ารายจ่าย การที่ต้องรับผิดชอบในด้านชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองเพียงคนเดียวทำให้ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายมากในแต่ละวัน มีเงินเหลือเพื่อใช้หนี้ นอกจากนี้ น้ำแฉ่มยังมีรายได้จากการให้คนอื่นเช่านา 10 ไร่ อีกประมาณปีละ 2,000 - 3,000 บาท

2.3 แรงผลักดันในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง

พื้นฐานในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงของน้ำแฉ่ม ประกอบด้วยปัจจัยต่อไปนี้

2.3.1 ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและการ เป็นกรรมการศึกษา

ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วว่าครูรินทร์ เป็น เพื่อน เขยกับน้ำแฉ่ม ความสัมพันธ์ทางเครือญาตินี้ทำให้น้ำแฉ่มสนิทกับครูรินทร์ จึงได้รับความคิดในการจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนมาจากครูรินทร์ด้วย ประกอบกับการ เป็นกรรมการศึกษาที่ได้มีบทบาทช่วยเหลือและมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมของทางโรงเรียนมาโดยตลอด ก็เท่ากับว่าเป็นการพัฒนาจิตสำนึกในการช่วยเหลือชุมชนด้วย เมื่อโรงเรียนสาคลีวิทยาเริ่มดำเนินโครงการไร่นาสวนผสม น้ำแฉ่มก็มีบทบาทในการให้ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะในการดำเนินงานและเป็นผู้นำในการประชาสัมพันธ์แนวความคิดของโครงการฯ ด้วย

2.3.2 พื้นฐานความคิดที่อยากให้ท้องถิ่น เจริญและการ เป็นบุคคลกว้างขวาง

พื้นฐานความคิดที่อยากให้ท้องถิ่น เจริญคือ อยากให้ทุกคนอยู่ดีกินดี เพราะ "...ถ้าเรารวย ช่างบ้านจน เราอยู่ไม่ได้หรอก..." (แฉ่ม พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์) อันเป็นความคิดในลักษณะการพึ่งพาอาศัยกัน เมื่อบวกกับลักษณะของความ เป็นคนชอบคุยกับเพื่อนบ้านและลักษณะอาชีพที่เป็นช่างตัดผมของน้ำแฉ่มแล้ว จึงทำให้น้ำบ้านของน้ำแฉ่มกลายเป็นศูนย์รวมในการพูดคุยของชาวบ้าน ชาวบ้านมักจะมานั่งจับกลุ่มคุยกันที่หน้าบ้านน้ำแฉ่ม การเป็นช่างตัดผมทำให้ได้มีโอกาสพบปะกับลูกค้าซึ่งเป็นบุคคลในชุมชนตลอดเวลา ดังนั้น น้ำแฉ่มจึงกลายเป็นผู้นำในการประชาสัมพันธ์แนวความคิดของโครงการฯ ไปโดยไม่รู้ตัว

นอกจากนี้ ผู้ใหญ่บ้านยังเลือกให้น้ำแฉ่ม เป็นอาสาสมัครสาธารณสุขด้วย "ผู้ใหญ่บ้านเลือกคนในหมู่บ้านไป 10 คน ต่อจากนั้น เขาให้ 10 คนเลือกหัวหน้า (อสม.) ขึ้นมา 1 คน ที่เหลือก็เป็นผู้สื่อข่าวสาธารณสุข (ผสส.) เขาเลือกผมเพราะเห็นว่าที่ร้านเป็นศูนย์รวมคนและผม เป็นคนพูดกับใครรู้เรื่อง" (แฉ่ม พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

กล่าวโดยสรุป แรงผลักดันในการ เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงของน้ำแฉ่มได้รับมาจากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับครูรินทร์ซึ่งมีความใกล้ชิดในฐานะเครือญาติ การเป็นกรรมการศึกษา และการมีพื้นฐานความคิดที่อยากให้ท้องถิ่น เจริญ รวมทั้งลักษณะเฉพาะบุคคลที่เป็นบุคคลกว้างขวางในชุมชน รู้จักคนมาก เป็นศูนย์รวมของคนในชุมชน ทำให้น้ำแฉ่ม เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงคนหนึ่ง โดยมีบทบาทเด่นทางด้านการศึกษาสัมพันธ์แนวความคิดในระดับกว้าง

3. หมอแค้น

3.1 ประวัติและการศึกษา

หมอแค้น เกิดและเติบโตที่ชุมชนสาคลี ปัจจุบันอายุ 53 ปี แต่งงานเมื่ออายุ 25 ปี และเป็นเพื่อน เขยกับครูรินทร์ เมื่อเรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 แล้ว ได้ศึกษาต่อในระดับชั้นมัธยมศึกษาที่จังหวัดปทุมธานีอยู่ 1 ปี แต่เนื่องจากฐานะทางบ้านในช่วงนั้นไม่ค่อยดี จึงได้ลาออกไปเป็นลูกจ้างร้านขายยาอยู่ 3 ปี และกลับมาบวชพระที่ชุมชนสาคลีเมื่ออายุ 20 ปี ในระหว่างที่บวชนั้นก็ถูกเกณฑ์ทหาร จึงสึกและไปเป็นทหารเสนารักษ์ ในระหว่างที่เป็นทหารก็เรียนวิชาแพทย์แผนโบราณไปด้วย สอบได้ใบประกอบโรคศิลป์เมื่อปี พ.ศ.2500 ต่อจากนั้นก็กลับมาบ้านประกอบอาชีพค้าขายขายเสื้อผ้า ยา และอื่น ๆ และเป็นหมอประจำชุมชนด้วย หมอแค้น เลิกอาชีพหมอตั้งแต่มีงานรับเหมาให้กับโรงเรียนสาคลีวิทยา แต่ยังคงขายยาและให้คำปรึกษากับชาวบ้าน เกี่ยวกับปัญหาในเรื่องโรคภัยไข้เจ็บอยู่

3.2 ฐานะทางเศรษฐกิจ

หมอแค้นมีบุตร 6 คน คนที่ 1 และคนที่ 4 จบการศึกษาและมีงานทำแล้ว คนที่ 2 จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 และค้าขายอยู่ที่บ้าน อีก 3 คน กำลังศึกษาต่อที่กรุงเทพฯ ปัจจุบันหมอแค้นมีที่ดินประมาณ 100 ไร่ โดยแยกกันอยู่หลายแห่ง รายได้หลักของหมอแค้นมาจากการขายของซึ่งขายได้ประมาณวันละ 200 - 500 บาท และหมอแค้นยังให้ชาวบ้านกู้เงินด้วย

กล่าวได้ว่าฐานะทางเศรษฐกิจของหมอแค้นอยู่ในระดับดี จัดได้ว่าเป็นคนมีฐานะดีหรือเป็นคนรวยเมื่อเทียบกับคนอื่น ๆ ในชุมชน

3.3 แรงผลักดันในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง

3.3.1 ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและการ เป็นกรรมการการศึกษา

หมอแค้น เป็นเพื่อน เขยกับครูรินทร์ เช่นเดียวกับน้ำแค้นและอยู่บ้านติดกับครูรินทร์ จากการสังเกตและสัมภาษณ์พบว่า ครูรินทร์กับหมอแค้นมีความสัมพันธ์สนิทแน่นแฟ้นมากจนถึงขั้น "เป็นเพื่อนตายกันได้ ผมมอบชีวิตให้เขาได้ ครูรินทร์ก็เช่นเดียวกัน" (สุรพงษ์ อวยพร, สัมภาษณ์) การได้มีโอกาสใกล้ชิดแลกเปลี่ยนแนวความคิดกับครูรินทร์ก็ทำให้หมอแค้นซึมซับความคิด

ที่ครูรินทร์มีอยู่โดยไม่รู้ตัว ในขณะที่เดียวกันหมอแค้นก็เอื้ออำนวยความสะดวกบางอย่างให้แก่ครูรินทร์ ในฐานะที่ตนเองมีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่า เช่น บุตรของครูรินทร์ 3 คน ซึ่งกำลังเรียนหนังสือ ที่กรุงเทพฯ ได้พักอาศัยที่บ้านของหมอแค้นที่กรุงเทพฯ

ความสัมพันธ์กับครูรินทร์ซึ่งดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่นี้ได้มีส่วนเป็น ปัจจัยหนึ่งที่สำคัญในการดึงให้หมอแค้น เข้าไปมีบทบาทในคณะกรรมการการศึกษาและเป็นบุคคลหลัก ในการผลักดันให้มีการยกวิทยฐานะของโรงเรียนสาคลีวิทยาในปี พ.ศ.2518 ซึ่งมีผลสืบเนื่อง มาถึงการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงคนหนึ่ง เพราะโครงการไร่นาสวนผสมเกิดขึ้นภายใต้โรงเรียน สาคลีวิทยาซึ่งมีครูรินทร์เป็นผู้บริหาร ในปัจจุบันหมอแค้นเป็นประธานคณะกรรมการการศึกษา

3.3.2 พื้นฐานความคิดที่อยากให้ท้องถิ่นเจริญ

ในการยกวิทยฐานะของโรงเรียนสาคลีวิทยาขึ้นเป็นโรงเรียนระดับ มัธยมศึกษาชั้น หมอแค้นได้นำที่ดินของตนเองไปจำนองเป็นจำนวน 50 ไร่ เพื่อซื้อที่ดินมาเป็นของ โรงเรียนซึ่งชี้ให้เห็นว่าหมอแค้นมีความศรัทธาในการสร้างโรงเรียนมาก "งานที่ผมภูมิใจมากที่สุด ในชีวิตคือการทำให้โรงเรียนตั้งขึ้นมาได้สำเร็จ เพราะผมทุ่มสุดตัวสุดใจ" (สุรพงษ์ อวยพร, สัมภาษณ์) เหตุผลที่หมอแค้น "ทุ่มสุดตัวสุดใจ" นี้ นอกจากจะเป็นเพราะเป็น เครือญาติและมีความ ศรัทธาในตัวครูรินทร์แล้ว เป็นเพราะ "ถ้าหากมีโรงเรียนมัธยมมา เด็กได้เรียนสูงขึ้น การค้าขายเงินทองก็จะหมุนเวียนเข้ามาสู่ชุมชน ก็จะทำให้เราดีขึ้น ดึงให้ชุมชนหนาแน่นขึ้น มันก็ มีผลกระทบโยงใยกัน เป็นลูกโซ่" (สุรพงษ์ อวยพร, สัมภาษณ์) บทบาทของหมอแค้นในการเป็น ผู้นำการเปลี่ยนแปลงคนหนึ่งก็มี เหตุผลเช่นเดียวกัน คืออยากให้ท้องถิ่นเจริญขึ้น อันจะทำให้ กิจการค้าขายของตนเองดีขึ้นด้วย ซึ่งนับเป็นการมองมีญูทาระยะยาว ส่วนในระยะสั้นนั้น "เรา ไปแนะนำช่วยเหลือเขา อยากจะให้เขามีกิน อยากจะให้เขาอยู่ได้ มันก็มีผลสนองมาหาเราคือ เขาก็มาช่วยซื้อของเรา" (สุรพงษ์ อวยพร, สัมภาษณ์)

3.3.3 พื้นฐานความคิดในการทำไร่นาสวนผสมที่มีมาก่อนแล้ว

ก่อนที่โรงเรียนจะเริ่มดำเนินโครงการไร่นาสวนผสม ในปี พ.ศ.2522 ทางโรงเรียนได้ขุดคูน้ำและถนนรอบโรงเรียน เพื่อป้องกันน้ำท่วม หมอแค้น เป็นบุคคลสำคัญ ในการเสนอความคิดให้แก่ครูรินทร์ เพราะเห็นว่าโรงเรียนปลูกแต่ไม้ดอกและไม้ประดับ หมอแค้น

เสนอว่าควรปลูก "ไม้แตก" (ไม้ผล) บ้าง โดยเสนอให้ปลูกละมุด เพราะเห็นว่าราคาของละมุดดีพอสมควรและทรงตัวตลอดปี แต่กรมการศึกษาส่วนใหญ่เห็นว่าควรปลูกมะม่วง และหอมแต้มนำปลาซึ่งตนเองเลี้ยงไว้ไปปล่อยในชุมชนขายพันธุ์สืบต่อมา จุดประสงค์ของหอมแต้มนก็คือ จะทำให้โรงเรียนมีรายได้จากการขายไม้ผลและปลา รวมทั้งเป็นอาหารสำหรับบุคคลที่มาเยี่ยมเยียนโรงเรียน ทำให้ไม่ต้องไปรบกวนเงินจากผู้ปกครองหรือคนในชุมชน ซึ่งก็คือการทำให้โรงเรียนสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้มากขึ้น

3.3.4 ฐานะทางเศรษฐกิจที่เอื้ออำนวย

เนื่องจากหอมแต้มนมีฐานะทางเศรษฐกิจที่อยู่ในระดับดีหรือเป็นคนรวยในชุมชน เมื่อบวกกับปัจจัยในข้ออื่น ๆ แล้ว หอมแต้มนจึงเอาฐานะของตนมาเอื้อต่อการดำเนินงานโครงการไร่นาสวนผสมในระดับชุมชน เช่น บริการเรือรถสำหรับการเดินทางและการออกเงินเลี้ยงอาหารแก่สมาชิกในโครงการฯ เป็นบางครั้งด้วย

กล่าวโดยสรุป แรงผลักดันในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงของหอมแต้มนมีที่มาจากความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับครูชินทร์ การเป็นกรรมการศึกษา การมีพื้นฐานทางความคิดที่อยากให้ท้องถิ่นเจริญ การมีพื้นฐานความคิดในการทำไร่นาสวนผสมมาก่อนแล้ว และการมีฐานะทางเศรษฐกิจที่เอื้ออำนวย

4. จุฬพร

4.1 ประวัติและการศึกษา

จุฬพรเกิดและเติบโตที่ชุมชนสาคลี ปัจจุบันอายุ 56 ปี จบการศึกษาในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 แต่งงานเมื่ออายุ 21 ปี โดยเป็นที่เขยของน้ำแฉ่ม แต่งงานได้ 1 ปี ก็ไปเป็นทหารเกณฑ์ ต่อจากนั้นจุฬพรก็มีอาชีพ เป็นลูกจ้างทำถนนและอาชีพช่างไม้อยู่ในกรุงเทพฯ มาโดยตลอด โดยกลับมาบ้านที่ชุมชนสาคลีทุกเดือน เพิ่งกลับมาอยู่ที่ชุมชนสาคลีโดยเลิกอาชีพช่างไม้ที่กรุงเทพฯ เมื่อ 3 ปีมานี้เอง เมื่อจุฬพรกลับมาอยู่ชุมชนสาคลีแล้วได้ซื้อที่ดิน 15 ไร่ เพื่อทำไร่นาสวนผสม

4.2 ฐานะทางเศรษฐกิจ

ก่อนที่ลุงพรจะซื้อที่ดินเพื่อทำไร่นาสวนผสม ลุงพรไม่มีหนี้สิน แต่มีเงินเก็บอยู่ประมาณ 4 หมื่นบาท เมื่อซื้อที่ดินหลังจากที่เริ่มดำเนินโครงการฯ ไปได้ระยะหนึ่ง จำนวน 15 ไร่ และลงทุนขุดที่ดินทำให้เป็นพื้นที่ประมาณ 125,000 บาท ต่อจากนั้นได้สร้างบ้านบนที่นาและสร้างยุ้งข้าวอีก ในปัจจุบันเหลือหนี้สินประมาณ 80,000 บาท โดยเงินที่นำไปใช้หนี้ได้มาจากการขายปลาในฤดูที่ขุดไว้และจากการทำนา

กล่าวได้ว่าฐานะทางเศรษฐกิจของลุงพรอยู่ในระดับปานกลาง เพราะหนี้สินเกิดจากการลงทุนเพื่อหวังผลระยะยาวในการทำไร่นาสวนผสมต่อไป

4.3 แรงผลักดันในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง

4.3.1 ความสัมพันธ์ (และเป็นเครือญาติ) กับครูรินทร์และการเป็นกรรมการ

ศึกษา

ความสัมพันธ์กับครูรินทร์ทำให้ลุงพรได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดและซึมซับวิธีการมองปัญหาชุมชนจากครูรินทร์ไปโดยไม่รู้ตัว เช่นเดียวกับคนอื่น ๆ นอกจากนี้ยังถือได้ว่าลุงพร เป็นญาติของครูรินทร์ด้วย เพราะลุงพร เป็นพี่เขยของน้ำแฉ่ม ในขณะที่น้ำแฉ่ม เป็นเพื่อนเขยของครูรินทร์

แม้ลุงพรจะมีชีวิตการทำงานส่วนใหญ่อยู่ที่กรุงเทพฯ แต่ลุงพรก็ได้มีโอกาสแสดงบทบาทในนามของคณะกรรมการศึกษามาโดยตลอดเพราะกลับบ้านทุกเดือน บทบาทเด่นในการเป็นกรรมการศึกษาของลุงพรอยู่ที่การเป็นพ่อครัวในการจัดงานต่าง ๆ เช่น งานวันเด็กและงานต้อนรับบุคคลภายนอกที่มาเยี่ยมโรงเรียน และลุงพรยังเป็นตัวจักรคนสำคัญในการต่อต้านอาจารย์ใหญ่คนใหม่ที่เอื้อประโยชน์ให้แก่ผู้รับเหมาในการอนุญาตให้ผู้รับเหมาขุดที่ดินของโรงเรียนไปใช้ในการก่อสร้าง ในส่วนของโครงการไร่นาสวนผสม ลุงพรได้เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงคนหนึ่งโดยการลงทุนซื้อที่ดินจำนวน 15 ไร่ เพื่อทำไร่นาสวนผสม เป็นผู้นำทางด้านนักปฏิบัติและขยายแนวคิดของโครงการฯ

4.3.2 พื้นฐานความคิดที่อยากให้ท้องถิ่นเจริญ

พื้นฐานความคิดในข้อนี้ของลุงพรก็เช่นเดียวกับคนอื่น ๆ คือ

ผมเป็นคนไม่เห็นแก่ตัว ถ้าเรารวย ช่างบ้านจน เราอยู่ได้ไหม เดี่ยวพวกก็มาตีหัวเรา ... ผมทำเพื่อท้องถิ่น เพื่อลูกหลานของเรา ถ้ามีอย่างนี้ทุกท้องถิ่นและประเทศชาติไปรอด คนเราจะรักกัน เสียสละส่วนตัวมาเพื่อส่วนรวม มีเงินไม่สำคัญ รวยน้ำใจสำคัญมาก เรามีกินคนเดียวอยู่ได้ไหม เรากินไก่สับกระดูก เขากินไก่ทอดเสื่อ ก็ยังอยู่ได้ แต่ถ้าเรากินเนื้อไก่หมด ซีโครงไก่เราก็กิน แล้วให้เขากินข้าวเปล่า ๆ ไอ้คนนี้อยู่ได้ไหม เราไม่ได้ประโยชน์แก่ตนเอง ได้แก่ส่วนรวม ซึ่งก็ย้อนกลับมามีผลสนองที่ตัวเรา (พร พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

4.3.3 พื้นฐานความคิดในการทำอะไรส่วนผสมที่มีมาก่อนแล้ว

พื้นฐานความคิดในข้อนี้มีมาก่อนที่โรงเรียนจะเริ่มดำเนินโครงการไร่นาสวนผสม ลุงพรมีความคิดในการทำอะไรสวนผสมตั้งแต่ยังเป็นหนุ่ม

...ไร่นาสวนผสมผมไม่รู้ แต่คิดว่าถ้ามีที่นา ผมขุดคูล้อมเลย บนดินก็ปลูกกล้วย มะม่วง ในบ่อก็เลี้ยงปลา ตอนผมไปเป็นทหารเกณฑ์เขาให้เลี้ยงปลาหอบเทศ ก็คิดว่าถ้ามีที่ ดูทำแน่ ๆ ... ตอนเล็ก ๆ ที่ผมไปกรุงเทพฯ เห็นเขาชอยที่เป็นสวน มีท้องร่อง ก็คิดว่า ถ้าทำแบบนี้ ต่อไปลูก ๆ ก็สบาย (พร พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

และเมื่อครั้งที่โรงเรียนเริ่มปลูกไม้ผลและขุดคูน้ำรอบโรงเรียน ลุงพรก็มีส่วนในการเสนอความคิดเห็นต่อคณะกรรมการศึกษา

เราคิดว่าต้องให้เด็กปลูกผลไม้ ฝรั่ง มะเขือ เราลงทุนให้เด็กก่อน แล้วขอทุนคืน กำไรให้เด็ก เด็กจะได้ขยัน เราคุยกับครูรินทร์ แซ่ม แต้ม ปรึกษากันเสร็จแล้วก็เรียกกรรมการศึกษาประชุมกัน เอาเสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ เด็กก็จะได้ทำเป็น เพราะถ้าเรียนเพื่อหวังเข้ารับราชการ เก้าอี้ของมันไม่มีจะนั่งอยู่แล้ว ถ้าเด็กเป็นเกษตรกร ก็ออกไปทำไร่ทำนาได้ (พร พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

4.3.4 การวางอนาคตให้กับตนเอง

แรงผลักดันในข้อนี้หมายถึงการที่ลุงพรทำอะไรสวนผสมในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตของตนเอง

ผมคิดว่าสมัยนี้คนหัวสูงขึ้นเรื่อย ๆ มันพัฒนาขึ้นเรื่อย ๆ คนเยอะมากขึ้น ต่อไปจะไม่มีที่ดินอยู่ คิดว่าถ้ามีก็ต้องขุดไว้ ปลอ่ยปลาไว้กิน ปลุกผักไว้กิน ช้างในตำนาน 4-5 ไร่ ต้องได้ข้าวประมาณ 3 เกวียน ช้างบนปลุกกล้วยบ้าง มะพร้าวบ้าง เอาไว้กิน เหลือกก็ขาย เอาแค่นี้ก็พอ...ผมมีลูกหลายคนทำงานเอกชน ซึ่งมันไม่มั่นคง พอออกมาอยู่บ้านแล้วจะทำอะไรกิน ถ้างานหลวงเราไม่ว่าเพราะออกแล้วมันกินยันตาย ถ้าเรามีที่ทำกิน พอลูกตักงานก็ให้มารวมกันทำได้ (พร พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

กล่าวโดยสรุป แรงผลักดันในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงของลุงพรมีที่มาจากความสัมพันธ์กับครุรินทร์ทั้งในฐานะเพื่อนและเครือญาติ จึงได้รับความคิดจากครุรินทร์ไปในตัว การเป็นกรรมการศึกษาทำให้มีบทบาทในโรงเรียนมาโดยตลอดซึ่งรวมถึงการมีบทบาทในโครงการไร่นาสวนผสมด้วย เมื่อผนวกกับพื้นฐานความคิดที่อยากให้ท้องถิ่นเจริญและการมีพื้นฐานความคิดในการทำไร่นาสวนผสมมาก่อน ทำให้ลุงพรเชื่อมั่นในแนวทางการทำไร่นาสวนผสมเพื่อการพึ่งตนเอง จึงลงทุนทำไร่นาสวนผสมในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตของตนเอง ลุงพรจึงเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงคนหนึ่งที่บทบาทเด่นทางด้านนักปฏิบัติ และการที่ลุงพรมีบุคลิกที่เป็นคนชอบคุย ได้เสียง พูดจาเสียงดัง พูดตรงไปตรงมา ก็ทำให้มีบทบาทในการขยายแนวคิดของโครงการฯ โดยมีผลปฏิบัติจากการทำไร่นาสวนผสมของตนเองรองรับด้วย

5. ครุวิเชียร

5.1 ประวัติและการศึกษา

ครุวิเชียรเกิดและเติบโตที่อำเภอบำเหน็จ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปัจจุบันอายุ 34 ปี แต่งงานเมื่ออายุ 32 ปี

ครุวิเชียรจบชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้นที่อำเภอบำเหน็จ และเข้าศึกษาต่อในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายที่โรงเรียนแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ จากนั้นจึงเข้าศึกษาในแผนกวิชาพลศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จบการศึกษาในระดับปริญญาตรีในปี พ.ศ. 2521 และเข้าทำงานเป็นอาสาสมัครวิจัยในสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์ประยุกต์ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นเวลา 4 เดือน เป็นครูในโรงเรียนอานวยศิลป์ กรุงเทพฯ เป็นเวลาประมาณ 1 ปี และบรรจุเข้ารับราชการครูที่โรงเรียนสาครวิทยาในปี พ.ศ. 2523 ปัจจุบันสอนวิชาพลศึกษา และแนะแนวการศึกษา และเป็นหัวหน้าฝ่ายบริการโรงเรียนสาครวิทยา

ระหว่างที่เรียนในระดับปริญญาตรีตั้งแต่ชั้นปีที่ 1 - 4 ครูวิเชียรต้องทำงานพิเศษ นอกเหนือจากการเรียนคือ เป็นพนักงานเสิร์ฟอาหารและตั้งแผงขายหนังสือ เพื่อหาเงินช่วยเหลือตนเองมาตลอด เพราะฐานะทางเศรษฐกิจของพ่ออยู่ในภาวะที่ไม่ค่อยดี

จากการสืบระบบความสัมพันธ์ในการ เป็นเครือข่ายกับคนในชุมชนนั้น พบว่า ครูวิเชียร เป็น เครือญาติทางปู่และย่ากับสุนทรซึ่งเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงคนหนึ่ง

5.2 ฐานะทางเศรษฐกิจ

กล่าวได้ว่าฐานะทางเศรษฐกิจของครูวิเชียรอยู่ในระดับปานกลาง หนี้สินขณะนี้ มีอยู่ประมาณ 50,000 บาท เป็นหนี้สินที่เกิดจากการกู้เงินเพื่อซื้อที่ดินจำนวน 15 ไร่ เพื่อทำไร่นาสวนผสมและซื้อรถมอเตอร์ไซค์ และเนื่องจากครูวิเชียรยังไม่มีบุตร จึงไม่มีภาระในการเสียค่าใช้จ่ายสำหรับเลี้ยงดูบุตร ภรรยาของครูวิเชียรก็เป็นครูอยู่ในโรงเรียนเดียวกัน มีรายได้จากเงินเดือนรวมกันประมาณเดือนละ 8,000 บาท ซึ่งเงินจำนวนนั้นนอกจากจะถูกหักไปใช้หนี้ และส่งให้พ่อแม่บ้างแล้ว ยังเหลือเก็บเป็นเงินสะสมในครอบครัวบ้าง

5.3 แรงผลักดันในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง

แรงผลักดันในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงของครูวิเชียร มีที่มาจากปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้

5.3.1 การอ่านหนังสือ

ครูวิเชียรเริ่มสนใจอ่านหนังสือทางด้านแนวคิดในการดำรงชีวิตตั้งแต่เมื่อครั้งยังเรียนอยู่ในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 - 5 "เริ่มอ่านหนังสือของท่านพุทธทาสเกี่ยวกับเรื่องเกิดมาทำไม ตายแล้วไปไหน ก็เกิดความสะกิดใจ จากนั้นก็อ่านหนังสือวิเคราะห์การเมือง เช่น เรื่องกระซอกหน้ากาก ซี.ไอ.เอ. รู้สึกสนใจเพราะไม่เคยรู้ข้อมูลมาก่อน" (วิเชียร เทธิบุญศิริ, สัมภาษณ์) หลังจากที่มีจุดเริ่มต้นของความสนใจดังกล่าวแล้ว ต่อมาครูวิเชียรก็ได้ขยายขอบเขตของความคิดโดยการอ่านหนังสือประเภทวิเคราะห์เศรษฐกิจ การเมือง และสังคมมาโดยตลอด

5.3.2 การทำกิจกรรมในมหาวิทยาลัย

ในระหว่างที่เรียนอยู่ในคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ครูวิเชียรได้เข้าร่วมกิจกรรมฝ่ายพัฒนาสังคม กรรมการนิสิต ทำให้ได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับเพื่อนร่วมทำกิจกรรมด้วยกัน และในกระบวนการของการทำกิจกรรม ครูวิเชียรก็ได้พัฒนาความคิดในการมองปัญหาของส่วนรวมให้ชัดเจนยิ่งขึ้นและพัฒนาจิตสำนึกในการรับใช้ประชาชนของตนเองมาตลอด เมื่อมาเป็นครูอยู่ในชุมชนสาครลี จิตสำนึกและอุดมการณ์ในการรับใช้ชุมชนก็แสดงตัวออกในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่เสนอต่อครูรินทร์ให้ทำโครงการไร่นาสวนผสมในระดับบ้านพักเด็กเป็นคนแรก และเป็นผู้จัดตั้งทางความคิดให้แก่กลุ่มวัยรุ่นโดยอาศัยเหล่าและดนตรีเป็นสื่อในการสร้างความสัมพันธ์ ซึ่งสมาชิกของกลุ่มวัยรุ่นส่วนหนึ่งได้พัฒนามาเป็นแกนของกลุ่มนุ้ยโดยมีครูวิเชียรเป็นที่ปรึกษา

5.3.3 การเสวนากับคนหนุ่มสาว (องค์การพัฒนาเอกชน)

ครูวิเชียรได้มีโอกาสเข้าร่วมสัมมนา แลกเปลี่ยนปัญหาและความคิดเห็นกับคนหนุ่มสาวจากองค์กรพัฒนาเอกชนมาโดยตลอด ก็เป็นผลในการพัฒนาจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนด้วย

กล่าวโดยสรุป แรงผลักดันในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงของครูวิเชียรได้รับมาจากการอ่านหนังสือการทำกิจกรรมในมหาวิทยาลัยและการเสวนากับคนหนุ่มสาวในองค์การพัฒนาเอกชนเป็นหลัก ทำให้มีจิตสำนึกและอุดมการณ์ในการที่จะรับใช้ชุมชน ลักษณะของการเติบโตทางความคิดมาจากการอ่านหนังสือและการทำกิจกรรมเช่นนี้ ทำให้ครูวิเชียรมีลักษณะเป็นผู้นำทางความคิดเด่นกว่าคนอื่น ๆ ในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง

6. ครูจรินทร์

6.1 ประวัติและการศึกษา

ครูจรินทร์เกิดและเติบโตที่อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปัจจุบันอายุ 30 ปี แต่งงานเมื่ออายุ 24 ปี พ่อแม่มีอาชีพทำนา จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ที่อำเภอบางบาล จากนั้นเข้าเรียนในระดับชั้นประถมปีที่ 5 - 7 และมัธยมศึกษาตอนต้นที่อำเภอเสนา จบการศึกษา

ในระดับ ปกศ.สูง วิชาเอกสังคมศึกษา วิชาโทเกษตรกรรม ที่วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา และเข้ารับราชการครูที่โรงเรียนสาคลวิทยาในปี พ.ศ.2521 โดยในระยะแรก ทำการสอนหลายวิชา เพราะโรงเรียนอยู่ในระยะที่ขาดครูผู้สอน เมื่อเริ่มดำเนินโครงการไร่ นา สวนผสมในปลายปี พ.ศ.2524 ครูจรินทร์จึงรับผิดชอบวิชาเกษตรกรรมและความคุมเด็กทำการ เกษตร

ในด้านของการเป็น เครือญาติกับคนในชุมชนนี้ ปรากฏว่าครูจรินทร์ เป็นผู้นำ การเปลี่ยนแปลงคน เดียวที่ไม่มีญาติในชุมชนสาคล

6.2 ฐานะทางเศรษฐกิจ

ครูจรินทร์มีบุตร 3 คน คนที่ 1 เพิ่งอายุ 3 ปีกว่า จึงไม่เป็นภาระในการใช้จ่าย มาก ภรรยาของครูจรินทร์เป็นครูในโรงเรียนเดียวกัน ฐานะทางเศรษฐกิจของครูจรินทร์อยู่ใน ระดับปานกลางที่ค่อนข้างดี เพราะได้ซื้อที่ดิน เพื่อทำไร่ นา สวนผสมและมีที่ดินในที่ต่าง ๆ รวมกัน ประมาณ 40 ไร่ ไร่ หนึ่งมีพื้นที่ประมาณ 50,000 บาท เพราะไปซื้อที่นาแห่งใหม่ที่อำเภอ บางบาล

6.3 แรงผลักดัน ในการ เป็นผู้นำการ เปลี่ยนแปลง

แรงผลักดัน ในการ เป็นผู้นำการ เปลี่ยนแปลงของครูจรินทร์มีที่มาจากแหล่งต่าง ๆ ดังนี้

6.3.1 การทำกิจกรรมในวิทยาลัยครู

ในระหว่างที่เรียนในวิทยาลัยครูนั้น ครูจรินทร์ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการ ทำกิจกรรมทางการเมืองบ้าง ครูจรินทร์เป็นประธานชมรมสังคมศึกษา การทำกิจกรรมในขณะ เป็นนักศึกษา เป็นปัจจัยหนึ่งที่สร้างพื้นฐานที่ดีให้แก่ครูจรินทร์ในการที่จะมีจิตใจรับใช้ชุมชน

6.3.2 การเสวนากับผู้ร่วมงาน

บุคคลที่มีอิทธิพลทางความคิดต่อครูจรินทร์ เมื่อมา เป็นครูก็คือครูจรินทร์และ ครูวิเชียร

อาจารย์สุรินทร์ เป็นคนที่สร้างความคิดให้แก่มเยอะ หัดให้ผมเป็นคน เห็นแก่ท้องถิ่น
เมื่อก่อนผมเป็นคนชอบสนุก มักจะพานักเรียน เล่นกีฬาเรื่อย อาจารย์สุรินทร์ก็มาพูดคุย
กับผมว่าอย่าส่ง เสริมแต่ให้เด็กสนุก ให้ส่งเสริมทางการทำมาหากินบ้าง ส่วนการ
พูดคุยกับพี่วีเชียรก็มีส่วนทำให้ผมได้รับความคิดขึ้นมาด้วย (จรินทร์ อรรถจรรยา, สัมภาษณ์)

6.3.3 การเสวนากับคนหนุ่มสาว (องค์กรพัฒนาเอกชน)

องค์กรพัฒนาเอกชนก็ให้ความคิดแก่มเยอะ เช่น กลุ่มศึกษาปัญหาและทิศทางการศึกษาไทย
(ก.ป.ท.) โครงการพัฒนาการศึกษาเพื่อชุมชน (พ.ศ.ช.) พวกนี้มีความคิดที่ชัดเจนกว่า
ทางราชการมาก ผมก็นำมาปรับใช้ให้เหมาะกับผม ไม่ได้เชื่อเขาทุกอย่างเพราะผมไม่ชอบ
ความรุนแรง บางอย่างก็ไม่เหมาะกับชีวิตราชการของผม (จรินทร์ อรรถจรรยา, สัมภาษณ์)

แต่อย่างไรก็ตาม ครูจรินทร์เองก็ยอมรับว่าคนหนุ่มสาวจากองค์กรพัฒนา
เอกชนที่เข้ามาดูงาน สัมมนา และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับครูจรินทร์ รวมทั้งการที่ครูจรินทร์
ได้มีโอกาสไปร่วมสัมมนากับองค์กรพัฒนาเอกชนในที่ต่าง ๆ ได้เป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญในการทำให้
ความคิดในการจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเองของครูจรินทร์ชัดเจนขึ้น

กล่าวโดยสรุป แรงผลักดันในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงของครูจรินทร์ได้รับมาจาก
การมีพื้นฐานทางความคิดในการรับใช้ชุมชนจากการเข้าร่วมกิจกรรมในวิทยาลัยครู การได้รับ
การกระตุ้นความคิดจากการพูดคุยกับครูรินทร์ ครูวีเชียร และคนหนุ่มสาวจากองค์กรพัฒนาเอกชน
เมื่อนำมาผนวกกับทักษะ เฉพาะบุคคลที่มีความสนใจทางด้านเทคนิคการทำเกษตรกรรม ก็ทำให้
ครูจรินทร์เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีบทบาทเด่นในด้านผู้นำทางเทคนิคคือให้คำปรึกษาเกี่ยวกับ
เทคนิคทางการเกษตรและบริการความสะดวกต่าง ๆ ในการทำการเกษตรให้แก่ชาวบ้าน เช่น
จัดหาพันธุ์ไม้ผล ลูกปลา มาบริการในราคาถูก ประสานกับหน่วยงานราชการด้วยกันเกี่ยวกับการ
เกษตรของชาวบ้าน เป็นต้น

7. ทิศขอบ

7.1 ประวัติและการศึกษา

ทิศขอบ เกิดและเติบโตที่ชุมชนสาคลี ปัจจุบันอายุ 31 ปี มีบุตร 3 คน แต่งงาน

เมื่ออายุ 22 ปี

ทิศชอบจบการศึกษาในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 หลังจากนั้นก็ทำน้ายู่ที่บ้าน ในชุมชนเป็นเวลา 3 ปี แล้วไปทำงานหลายอย่างคือ ไปอยู่กับเรื่อนต์ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อยู่ได้ไม่ถึง 3 เดือนก็ลาออกเพราะเมาเรือ เมื่อตอนอายุ 17 ปี ไปเข้ารับการอบรมเพื่อเป็น กระเป๋ารถเมลล์ในกรุงเทพฯ แต่เกรงว่าถูกนักเลงทำร้ายเพราะขณะนั้นกระเป๋ารถเมลล์มีเรื่อง ทะเลาะกับนักเลงบ่อย จึงไปทำงานที่ซ่อมเครื่องยนต์ อยู่ได้ไม่นานก็ลาออกเพราะได้รับค่าจ้าง เพียงวันละ 5 บาท (อาศัยอยู่กับเจ้าของ) ต่อจากนั้น ได้ไปเรียนเกี่ยวกับการซ่อมเครื่องยนต์ ที่โรงเรียน ส.สะพานมอญอีก 9 เดือน แล้วทำงานทำอยู่ระยะหนึ่ง ต่อมาก็ลาออกเพราะ เงินเดือนน้อย

ทิศชอบกลับมาอยู่ที่ชุมชนสาคลีเมื่ออายุประมาณ 20 ปี เดิมตั้งใจจะตั้งร้านซ่อม เครื่องยนต์ในชุมชนโดยพ่อของทิศชอบลงทุนซื้อเครื่องมือให้ แต่ปรากฏว่าขาดทุนเพราะลักษณะ พิเศษของทิศชอบคือไม่เคยคิดเงินใครเป็นค่าซ่อมเลยนอกจากค่าอาทลีย์ เหตุผลในเรื่องนี้ของ ทิศชอบค่อนข้างเข้าใจยากหากมองตามสายตาของคนเมือง

ผมไม่เคยคิดเงินใครเลย รู้สึกว่าเอาไม่ได้ เพราะเราไม่ได้เสียอะไร... ถ้าให้เงิน กันแล้ว มันขาดกัน บุญคุณไม่มี แต่ถ้าไม่เอา มันอยู่ด้วยกันได้นาน ถ้าเอาของมาให้ เช่น ไข่เปิด ก็จะได้รับเพราะเป็นน้ำใจ... เวลาที่เราหว่านข้าว ถ้าเขามาตามให้ไป แก่เครื่อง ผมต้องไป เพราะของเราไม่เสียเท่ากับเขา เพราะหว่านข้าวแพลย์เดียว ก็เสร็จ เว้นสักวันก็ได้ (บุญชอบ พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

ทิศชอบเคยไปรับจ้างซ่อมเครื่องยนต์ร่วมกับพี่ชายของภรรยาโดยแบ่งเงินคนละ ครั้ง ปรากฏว่าพี่ชายของภรรยาไม่มีเงินเหลือเพราะชอบกินเหล้า แต่ทิศชอบมีเงินเหลือ เมื่อ เป็นเช่นนี้ทิศชอบจึงเลิกทำเพราะ "จะทำไปได้อย่างไร ผมจะเหลือเงินคนเดียวได้อย่างไร มันน่าเกลียด ลูกเมียของเขาก็เกิดการเปรียบเทียบ กลัวเขาทะเลาะกัน" (บุญชอบ พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

ในปัจจุบัน ทิศชอบยังเป็นช่างเครื่องยนต์ประจำชุมชนโดยไม่คิดเงินเป็นค่าแรงอยู่ ชาวบ้านมักจะเรียกทิศชอบให้ไปช่วยแก้ไขเครื่องยนต์ เช่น เครื่องสูบน้ำ แต่ถ้าเครื่องยนต์ได้รับความเสียหายมาก เช่น ต้องผ่าเครื่อง ชาวบ้านก็จะนำไปที่อู่ในตัวอำเภอ เพราะเกรงใจทิศชอบ ลักษณะเช่นนี้ เป็นบุคคลิกที่สืบทอดมาตั้งแต่ทิศชอบยังเล็ก ซึ่งชอบช่วยเหลือชาวบ้านเป็นประจำ เช่น "ช่วยรื้อบ้าน ยกข้าวยกของ ชอบช่วยคนอื่น พ่อแม่ก็ค้าเพราะไม่เอางานบ้าน แต่ไม่เกเร แต่เมียนั้น

เขารู้นิสัยมาตั้งแต่ก่อนแต่งงานแล้ว" (บุญชอบ พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์) เป็นบุคคลที่ชาวบ้านสะท้อนทัศนคติว่า "เป็นคนไข้ง่ายขัดคนไม่เป็น" ทำให้ติตชอบ เป็นบุคคลที่กว้างขวางในแง่ของการมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีกับคนในชุมชน

หลังจากติตชอบ เลิกซ่อมเครื่องยนต์ในลักษณะที่เป็นอาชีพแล้ว ติตชอบก็ทำนาอยู่ในชุมชนเรื่อยมา จนกระทั่งปี พ.ศ.2525 ข้าวถูกโรคระบาดมาก เกิดความเสียหายต่อผลผลิต ติตชอบจึงกู้เงินเพื่อไปทำงานที่ประเทศมาเลเซีย แต่ปรากฏว่าถูกหลอก เพราะตามสัญญาจะนำไปเป็นช่างเครื่องยนต์ แต่จริง ๆ แล้วไปเป็นจับกังแม่ของ ทำงานได้เดือนกว่า ๆ จึงกลับมาอยู่ที่ชุมชนสาครลีจนถึงปัจจุบัน

7.2 ฐานะทางเศรษฐกิจ

กล่าวได้ว่าฐานะทางเศรษฐกิจของติตชอบอยู่ในระดับปานกลาง ในปัจจุบันติตชอบทำไร่นาสวนผสมโดยมีที่นา 23 ไร่ และที่ดินบริเวณบ้านซึ่งรวมถึงบริเวณบ่อปลาอีกประมาณ 5 ไร่ เหลือหนี้สินอยู่ประมาณ 29,000 บาท เป็นหนี้สินที่เกิดจากการซื้อที่นาเพิ่มเติมและการไปทำงานที่มาเลเซีย รายรับส่วนใหญ่ได้มาจากการทำนาและการรับจ้าง นอกจากนี้ติตชอบยังเป็นนักดนตรี (แตรวง) ซึ่งมีรายได้อีกประมาณปีละ 10,000 บาท

7.3 แรงผลักดันในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง

แรงผลักดันในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงของติตชอบมีที่มาดังนี้

7.3.1 บุคคลิกเฉพาะตัวของติตชอบ

จากที่กล่าวมาแต่ต้น จะเห็นว่าบุคคลิกเฉพาะตัวของติตชอบที่ชอบช่วยเหลือบุคคลอื่นนับเป็นพื้นฐานที่ดีสำหรับการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง เพราะ เป็นบุคคลที่ชาวบ้านให้ความศรัทธา (Faith) ในการที่ติตชอบช่วยเหลือบุคคลอื่น

จากลักษณะของติตชอบที่ชอบช่วยเหลือบุคคลอื่นนี้ ทำให้ติตชอบได้รับเลือกเป็นรองประธานกลุ่มเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ประธานกลุ่มมูย ผู้ทรงคุณวุฒิของหมู่บ้านในสภาตำบล และบรรคทายกวัดมารวิชัย ทั้ง ๆ ที่จากการสังเกตพบว่าติตชอบไม่มีลักษณะเด่นพอในคุณสมบัติของความ เป็นผู้นำทางด้านความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ (Initiative) ความทะเยอทะยาน

(Ambition) ความกล้าหาญ (Boldness) ความฉลาดรอบรู้ (Intelligence) และเทคนิคในการทำงาน (Technical Mastery) แต่มีคุณสมบัติทางด้านความไม่เห็นแก่ตัว (Selflessness) ความโอบอ้อมอารี (Hospitality) ความซื่อสัตย์ (Honesty) และความอ่อนโยน (Humility) และความมึนอารมณ์ขัน (Sense of Humor) สูงมาก และวัยวุฒิของทิดชอบที่อายุเพียง 31 ปี ก็ยังนับว่าน้อยเมื่อเทียบกับผู้นำชุมชนทั่วไป การที่ทิดชอบได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความมีมนุษยสัมพันธ์ของทิดชอบและลักษณะการเลือกผู้นำของชาวบ้านในชุมชนสาคลี

7.3.2 การเสวนาในกลุ่มวัยรุ่นและกลุ่มผู้ใหญ่

ความคิดในการมองปัญหาสังคมและปัญหาในชุมชนอย่างเป็นระบบโดยเชื่อมโยงกับระบบเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ของทิดชอบได้รับการพัฒนาขึ้นมาจากการเสวนาในกลุ่มวัยรุ่นซึ่งพัฒนาต่อมา เป็นกลุ่มผู้ใหญ่โดยมีครูวิเชียร เป็นผู้กระตุ้นจิตสำนึกในการพึ่งตนเองของชุมชน

กล่าวโดยสรุป แรงผลักดันในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงของทิดชอบมีพื้นฐานมาจากลักษณะเฉพาะของตัวเขาที่ช่วยเหลือคนอื่น และได้รับการกระตุ้นให้เป็นผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลง โดยครูวิเชียรซึ่งเข้าไปพูดคุยในกลุ่มวัยรุ่น ดังที่ทิดชอบกล่าวว่า

เมื่อก่อนนี้ยังมองปัญหาสังคมและชุมชนไม่ออก แต่พื้นฐานมีอยู่แล้วคือความเสียสละ มามองออกเมื่อตอนคุยกันในกลุ่มวัยรุ่น อาจารย์วิเชียรเป็นคนนำคุยว่าปีหนึ่งเราใช้ปุ๋ยเท่าไร ชื่อมาจากไหน เสียเปรียบเขาเท่าไร เราทำนาปีหนึ่ง ๆ ใช้อะไรบ้าง... (บุญชอบ พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

8. สุนทร

8.1 ประวัติและการศึกษา

สุนทร เกิดและเติบโตที่ชุมชนสาคลี ปัจจุบันอายุ 29 ปี ยังไม่มีครอบครัว จบการศึกษาระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ที่โรงเรียนสาคลีวิทยา แล้วช่วยพ่อแม่ทำนา ต่อมาได้ไปเป็นทหารเกณฑ์อยู่ที่สระบุรี 2 ปี แล้วกลับมาอยู่ในชุมชนจนถึงปัจจุบัน

8.2 ฐานะทางเศรษฐกิจ

เนื่องจากสุนทรอาศัยอยู่กับพ่อแม่ ยังเป็นโสดและไม่ได้แยกครอบครัว การพิจารณาฐานะทางเศรษฐกิจของสุนทรจึงขอพิจารณาที่พ่อแม่ของสุนทร เป็นหลัก

ในปัจจุบัน พ่อแม่ของสุนทรมีที่นาประมาณ 15 ไร่ พ่อมีอาชีพเป็นภารโรงในโรงเรียนสาครวิทยาสอน ส่วนแม่มีอาชีพเป็นชาวนา ขณะนี้มีหนี้สินประมาณ 40,000 บาท ซึ่งเป็นหนี้ที่เกิดจากภาวะ "โรคจัญ หนูฆ่า" ในระหว่างปี 2518 - 2523 รายได้หลักของครอบครัวมาจากเงิน เดือนของพ่อและการทำงาน

กล่าวได้ว่าฐานะทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับปานกลางค่อนข้างต่ำ เมื่อเทียบกับผู้นำการเปลี่ยนแปลงคนอื่น ๆ การมีที่นาเป็นของตนเองจำนวน 15 ไร่ ในขณะที่คนในชุมชนไม่มีที่ดินเป็นของตนเองถึงร้อยละ 43.30 และได้รับรายได้ประจำจากเงินเดือน แม้จะมีหนี้สินประมาณ 40,000 บาท ก็ถือว่ามีฐานะทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับปานกลาง

8.3 แรงผลักดันในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง

จากการศึกษาพบว่าแรงผลักดันในการ เป็นผู้นำการ เปลี่ยนแปลงของสุนทรมาจากแหล่งใหญ่ ๆ เพียงแหล่งเดียวคือได้รับจากการพูดคุยในกลุ่มวัยรุ่นโดยมีครูวิเชียร เป็นผู้กระตุ้น และจากพื้นฐานของสุนทรที่ค่อนข้างจะมีลักษณะ เป็นนักคิดมากกว่าคนอื่น ๆ ในกลุ่มวัยรุ่นด้วยกัน ทำให้สุนทรรับความคิดได้เร็ว เมื่อได้มีโอกาสไปดูงานขององค์กรพัฒนาเอกชน เกี่ยวกับการจัดตั้งกลุ่มนุ้ย ก็เกิดแรงผลักดันที่จะนำมาจัดตั้งในท้องถิ่นของตน

ในระยะแรก ๆ ผมไม่มีแนวคิดอะไร เป็นช่วงวัยสนุกสนาน แนวคิดได้มาจากกลุ่มวัยรุ่น เมื่อคุยเข้าก็รู้สึกว่าเป็นเรื่องน่าคุยน่าคิด มีไฟสะสมหลังจากกลับจากการดูงาน เพราะเห็นว่าเข้าจริง ๆ กับปัญหาของหมู่บ้าน มีความเป็นไปได้ในการตั้งกลุ่มนุ้ยเยอะ (สุนทร พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

9. ทิศชีวิต

9.1 ประวัติและการศึกษา

ทิศชีวิตเกิดและเติบโตที่ชุมชนสาครลี เป็นน้องชายของทิศชอบ ปัจจุบันอายุ 30 ปี มีบุตร 2 คน จบการศึกษาในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จากโรงเรียนวัดमारวิชัย แต่งงานเมื่อ

ปี พ.ศ.2521 โดยภรรยาเป็นคนในชุมชนเดียวกัน แต่ไปทำงานที่โรงงานทอผ้าในกรุงเทพฯ เมื่อแต่งงานแล้วก็เป็นที่ 7,000 บาท เพราะไปกู้เงินคนอื่นมาแต่งงาน หลังจากนั้นติดชอบก็ไปอยู่กรุงเทพฯ พยายามหางานก่อสร้างทำแต่ก็ไม่มีใครรับ ในที่สุดก็ได้งานส่งของขึ้นท่าที่ท่าเรือคลองเตย ทำงานได้สักพักหนึ่งภรรยาก็ถูกไล่ออกจากงานเพราะขาดงานหลายวันติดต่อกัน ด้วยเหตุผลส่วนตัว

หลังจากนั้นติดชอบและภรรยาก็กลับมาที่สาครลี "กลับมาก็ไม่มีงานเพราะขาดเงินทุนในการทำการเกษตร แพนก็ไม่ถนัดการเกษตร จึงเค้งคว้าง รั้งจ้างเกี่ยวข้าว ปลูกดินทำทุกอย่างเพราะความจน" (บุญเชิด พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์) ในปลายปี พ.ศ.2522 ติดชอบไปกู้เงินมาซื้อเครื่องมือในการทำนาโดยเช่านา

ในปีแรกข้าวราคา 2,800 บาท ก็พออยู่ได้ ปีต่อมาข้าวราคาดีเพราะของคนอื่นโดนโรคจุกหนูกัดหมด แต่เราไม่โดน ราคาเกี่ยวละ 4,100 บาท ขายได้ 10 เกวียน ทำให้หมดหนี้สิน ซื้ทองให้เมีย 1 บาท คิดว่าปีหน้าต้องรวยแน่ ๆ จึงไปเช่านาเพิ่ม 20 กว่าไร่ เป็น 30 กว่าไร่ (บุญเชิด พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

แต่ปรากฏว่าโดนโรคเพลี้ย หนูกัด ได้ข้าวเพียง 1 เกวียน 50 ถึง ราคาเกี่ยวละ 1,800 บาท โดยลงทุนทั้งหมด 30,000 กว่าบาท จึงปรึกษากับพ่อว่าคงไปไม่รอดกับการทำนา อาจจะอยู่ในที่ที่ไกลจากชุมชนเพื่อลดรายจ่าย พ่อจึงขายที่ 6 งาน ให้ในราคาถูกราคางานละ 1,000 บาท รวมเป็น 6,000 บาท ที่นาของติดเชิดอยู่กลางทุ่งห่างจากต.ลาดสาครลี ประมาณ 2 กิโลเมตร

ติดเชิดและภรรยาเริ่มไปอยู่ในที่ดินดังกล่าวเมื่อปี พ.ศ.2523 โดยปลูกกระด้อมเล็ก ๆ เป็นที่พักอาศัยและเช่านาคนอื่นทำ เริ่มทำไร่นาสวนผสมในปี พ.ศ.2526 จนถึงปัจจุบัน

9.2 ฐานะทางเศรษฐกิจ

ก่อนที่ติดเชิดจะทำไร่นาสวนผสมในปี พ.ศ.2526 นั้น ติดเชิดมีหนี้สินประมาณ 70,000 บาท และสามารถปลดหนี้สินซึ่งรวมทั้งดอกเบี้ยประมาณ 80,000 บาท ได้ในปี พ.ศ. 2530 และซื้อที่นาเป็นของตนเองอีก 8 ไร่ 2 งาน ทำให้เป็นหนี้อีกประมาณ 70,000 บาท

จึงกล่าวได้ว่าฐานะทางเศรษฐกิจของทิดเชิดในระยะแรกอยู่ในระดับยากจน เพราะมีหนี้สินมากและมีที่ดินเป็นของตนเองเพียง 6 งาน ส่วนในปัจจุบันนี้ทิดเชิดสามารถยกฐานะทางเศรษฐกิจของตนเองด้วยวิธีการทำไร่นาสวนผสมจนมีที่ดินของตนเองรวมประมาณ 10 ไร่ หนี้สินที่มีอยู่ใหม่เกิดจากการซื้อที่ดิน จัดได้ว่ามีฐานะทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับปานกลาง

9.3 แรงผลักดันในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง

แรงผลักดันในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงของทิดเชิดมีที่มาดังนี้

9.3.1 พื้นฐานความคิดในการทำไร่นาสวนผสมที่มีมาก่อนแล้ว

พื้นฐานความคิดในการทำไร่นาสวนผสมของทิดเชิดก็คือ "ครั้งแรกที่ผมมาอยู่ใหม่ ๆ มีแต่คันนาใหญ่ก็ปลูกมะละกอ พริก มะม่วง ฯลฯ เดิมมีคูเล็ก ๆ กว้างเมตรเดียว วันหนึ่งก็มีแดงไทยเลื้อยลงมาในคู ผมก็เห็นปลาตะเพียนมากินลูกแดงไทย จึงคิดว่าต้องเอาปลา มาปล่อยไว้ มีคูก็ต้องมีปลา" (บุญเชิด พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์) ต่อมาก็เริ่มขยายคูน้ำเล็ก ๆ ให้เป็นบ่อใหญ่มากขึ้นและนำปลามาปล่อย

พื้นฐานความคิดเช่นนี้นับเป็นพื้นฐานที่ต่อการกระตุ้นให้ทิดเชิดเข้าร่วมเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงโดยมีบทบาทเด่นทางด้าน การปฏิบัติ

9.3.2 การกระตุ้นของครูรินทร์และหมอแต้ม

ในปลายปี พ.ศ. 2525 ครูรินทร์และหมอแต้มก็เข้ามาเยี่ยมและให้คำแนะนำในการทำไร่นาสวนผสม

แกมาเยี่ยม ก็ไม่รู้ว่าจะเอาข่าวมาจากไหน แต่ที่นี่เป็นจุดเดียวที่อยู่กลางทุ่ง มองออกมาจากโรงเรียนก็เห็น คงสนใจว่ามันทำอะไร ... ภูมิใจที่มีคนมาเยี่ยม คือเราอยู่ในสภาพอย่างนั้น คนเขาเหยียบย่ำเราเสียแล้ว ไม่มีใครสนใจ ครูรินทร์ก็มาแนะนำให้ผมทำเพื่อกิน มาพูดโดยยกนิทานเรื่องคางคกให้ฟัง ผมฟังแล้วก็คิดว่า เอ้อ! นี่มันจริงเป็นอะไรสู้เป็นตัวเราเองไม่ได้ คิดขึ้นมาได้ว่าอย่าไปสนใจชาวบ้าน เรื่องการร่ำรวยเราต้องฟังตนเอง จะฟังคนอื่นเขาไม่ได้ แกเข้าใจพูด ยกโน้นมาอ้าง ยกไอนี้มาอ้าง แกก็ให้กำลังใจให้สู้อย่างเดียว (บุญเชิด พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

พร้อมกันนั้น ครูรินทร์และหมอแต้มก็แนะนำให้เลี้ยงปลาโดยบอกว่า ทางกรมประมงต้องการให้ส่งคนในเขตชุมชนไปอบรมเรื่องการเพาะพันธุ์ปลาและเลี้ยงปลาที่ กรุงเทพฯ จำนวน 2 คน โดยติดต่อให้ทิดเชิดไปเข้ารับการอบรมด้วย เมื่อได้รับการอบรม มาแล้ว ทิดเชิดก็มาหัดเพาะพันธุ์ปลาด้วยตนเองจนสำเร็จ และในระหว่างนั้น ผลจากการแนะนำ และให้กำลังใจของครูรินทร์และหมอแต้ม ก็ทำให้ทิดเชิดเกิดความมั่นใจในการทำไร่นาสวนผสม จึงทำการขุดบ่อกว้างประมาณ 5 เมตร ล้อมรอบเนื้อที่ 6 งาน ของตน

เมื่อทิดเชิดทำไร่นาสวนผสมและได้ผลก็เกิดความมั่นใจในการขยาย แนวคิดในการทำไร่นาสวนผสม เพราะมีผลการปฏิบัติของตนเองรองรับ และการที่ทิดเชิดสามารถ ปลูกหน่อลิ้นได้ภายในเวลา 5 ปี ก็ทำให้ทิดเชิด เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่สมาชิกในกลุ่มผู้นำการ เปลี่ยนแปลงมักนำไปยกเป็นตัวอย่างรูปธรรมของคนที่ทำไร่นาสวนผสมแล้วได้ผล

9.3.3 การเสวนาในกลุ่มวัยรุ่นและกลุ่มผู้เฒ่า

ทิดเชิดก็เช่นเดียวกับทิดชอบและสุนทรคือได้รับความคิดในการมองปัญหา สังคม เศรษฐกิจ และการเมือง มาจากการเข้าร่วมเสวนาในกลุ่มวัยรุ่นซึ่งมีครูวิเชียร เป็นผู้ชี้แนะ ทางความคิด ในปัจจุบัน ทิดเชิดเป็นแกนคนหนึ่งของกลุ่มผู้เฒ่า

กล่าวโดยสรุป ทิดเชิด เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงคนหนึ่งที่มีบทบาทเด่น ในด้านนักปฏิบัติ ได้รับแรงผลักดันในการ เป็นผู้นำการ เปลี่ยนแปลงพื้นฐานความคิดในการทำไร่นา สวนผสมของตนเองที่มีมาก่อนแล้ว เมื่อได้รับการกระตุ้นจากครูรินทร์และหมอแต้ม ก็ทำให้ทิดเชิด สามารถทำไร่นาสวนผสมอย่างเป็นระบบมากขึ้น การ เป็นสมาชิกในกลุ่มวัยรุ่นก็ทำให้ทิดเชิด เข้าใจ กลไกของระบบสังคมมากขึ้นและเป็นปัจจัยหนึ่งในการผลักดันให้ เป็นผู้นำการ เปลี่ยนแปลง

สรุป

จากการศึกษาภูมิหลังของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง สรุปได้ดังนี้

1. ประวัติและการศึกษา

ผู้นำการ เปลี่ยนแปลงส่วนใหญ่เกิดและเติบโตที่ชุมชนสาคลี มีเพียงครูวิเชียรและครูจรินทร์ เกิดและเติบโตนอกชุมชน แต่ก็อยู่ในจังหวัด เดียวกันคือ ครูวิเชียร เกิดและเติบโตที่อำเภอป่าโมก

ส่วนครูจรรยาเกิดและเติบโตที่อำเภอบางบาล ลักษณะเช่นนี้ทำให้ไม่รู้สึกรู้สีกแปลกแยกกับคนในชุมชน รู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ส่วนครูวิเชียรและครูจรรยาที่นั่น ก็กล่าวได้ว่าในปัจจุบันได้เป็นสมาชิกของชุมชนแล้ว เพราะทำการสอนในโรงเรียนสาธิตวิทยาโดยพักอาศัยอยู่ในชุมชนมาเป็นเวลาถึง 7 - 9 ปี และต่างก็ซื้อที่ดินในชุมชนเป็นของตนเองโดยตั้งใจว่าจะตั้งถิ่นฐานในชุมชน

ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในส่วนที่เป็นครูจบการศึกษาในระดับ ปกศ.สูง และปริญญาตรี ในส่วนที่เป็นชาวบ้านส่วนใหญ่จบการศึกษาในระดับ ป.4 โดยระดับการศึกษาที่สูงกว่าและสถานภาพของการเป็นครูจึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในส่วนที่เป็นครู เป็นผู้นำทางด้านความคิดและความรู้ทางเทคนิคแก่สมาชิกในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงด้วยกัน โดยมีสมาชิกคนอื่น ๆ แสดงบทบาทเสริมในด้านอื่น ๆ ตามลักษณะเด่นของตน

2. ฐานะทางเศรษฐกิจ

ผู้นำการเปลี่ยนแปลงส่วนใหญ่มีฐานะทาง เศรษฐกิจอยู่ในระดับปานกลางและมีหนี้สินอันเกิดจากการซื้อที่นา มีเพียงรายเดียวที่จัดว่าอยู่ในระดับดีหรือเป็นคนรวยในชุมชน คือ กรณีของหมอแต้มซึ่งได้นำเอาปัจจัยในข้อนี้ของตนไปเอื้ออำนวยต่อการดำเนินงานโครงการไร่นาสวนผสมบางอย่าง เช่น การบริการรถเดินทางและการเลี้ยงอาหาร

3. แรงผลักดันในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง

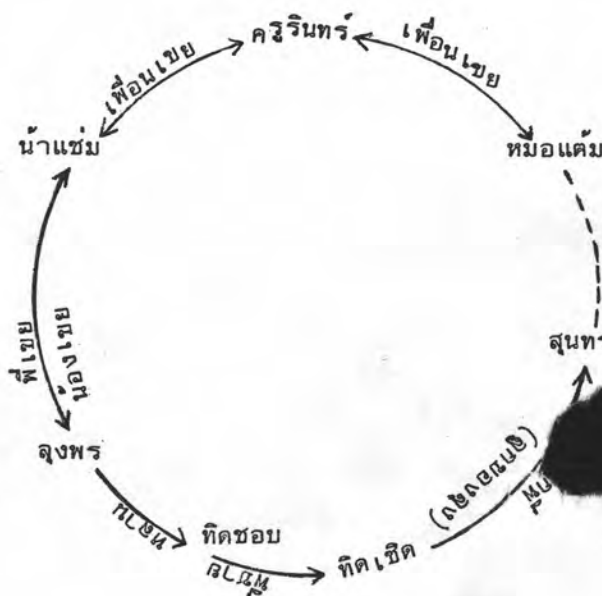
จากการศึกษาพบว่าสมาชิกในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้รับแรงผลักดันในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงจากแหล่งความคิดและปัจจัยต่าง ๆ กันดังนี้

3.1 ระบบเครือญาติ

ในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงจำนวน 9 คน ต่างเป็นเครือญาติกันถึง 8 คน ยกเว้นครูจรรยาซึ่งไม่ได้เป็นเครือญาติกับคนในชุมชน สรุปรูปเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

แผนภูมิที่ ๑

แสดงระบบ เครือญาติในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง

จากการศึกษาพบว่าความสัมพันธ์ข้างเครือญาตินี้ทำให้ครูรินทร์สามารถถ่ายทอดจิตสำนึกในการจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเองโดยอาศัยการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับน้ำแฉ่ม หมอแค้น และจุงพร จนกลายเป็นสมาชิกของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง แต่ไม่พบการถ่ายทอดจิตสำนึกโดยอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาตินี้ในส่วนของทิดชอบ ทิดเชิด และสุนทร ซึ่งเป็นแกนกลุ่มนุ้ย เพราะในส่วนหลังนี้ไม่มีใครมีลักษณะเป็นผู้นำทางความคิดเด่นกว่าคนอื่น ๆ จนถึงระดับที่สามารถนำทางความคิดได้ ต้องอาศัยการกระตุ้นจากครูวิเชียร

3.2 การเป็นคณะกรรมการศึกษา

ผลสืบเนื่องจากความสัมพันธ์ทางเครือญาติก็คือหมอแค้น น้ำแฉ่ม และจุงพร ได้เข้าไปมีบทบาทในคณะกรรมการศึกษาซึ่งช่วยเหลือและมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมของทางโรงเรียนมาตลอด โครงการไร่นาสวนผสมก็ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมในโรงเรียน

3.3 การอ่านหนังสือ

ปัจจัยในข้อนี้พบเพียงครูรินทร์และครูวิเชียร ผลจากการอ่านหนังสือทำให้ได้มีโอกาสพัฒนาความคิดในการมองปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ของตนเอง ได้อย่างเป็นระบบมากกว่าคนอื่น ๆ ทำให้ครูรินทร์และครูวิเชียรมีลักษณะการเป็นผู้นำทางความคิดที่เด่นกว่าคนอื่น ๆ ในกลุ่ม

3.4 การเสวนากับคนหนุ่มสาว (องค์กรพัฒนาเอกชน)

ปัจจัยในข้อนี้พบในส่วนของครูรินทร์ ครูวิเชียร และครูจรินทร์ โดยเฉพาะครูรินทร์และครูจรินทร์นั้น ยอมรับว่าความคิดในการมองปัญหาต่าง ๆ เริ่มชัดเจนขึ้นเมื่อได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดหรือ เข้าร่วมสัมมนากับคนหนุ่มสาวจากองค์กรพัฒนาเอกชน ส่วนครูวิเชียรนั้นมีความชัดเจนในการมองปัญหาอยู่ในระดับหนึ่งก่อนแล้ว การได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็นก็ทำให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

3.5 พื้นฐานความคิดเดิมของตน

พื้นฐานความคิดในข้อนี้ได้แก่ ความต้องการให้ท้องถิ่นของตนเจริญขึ้น การมีความคิดในการทำไร่นาสวนผสมมาก่อนแล้ว ความต้องการในการช่วยเหลือชุมชน เป็นต้น ซึ่งแต่ละคนมีจุดเน้นที่แตกต่างกันไป เมื่อนำไปผนวกกับปัจจัยในข้ออื่น ๆ ก็ทำให้ง่ายต่อการกระตุ้นให้เกิดบทบาทในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง

3.6 การทำกิจกรรมในสถานศึกษา

ปัจจัยข้อนี้พบในส่วนของครูวิเชียรและครูจรินทร์ซึ่งเข้าร่วมกิจกรรมเกี่ยวกับการพัฒนาสังคม ทำให้มีโอกาสพัฒนาจิตสำนึกของตนในการช่วยเหลือชุมชนไปด้วย

3.7 การเสวนาในกลุ่มวัยรุ่นและกลุ่มผู้ใหญ่

ปัจจัยข้อนี้พบอย่างชัดเจนในส่วนของทิดชอบ ทิดเชิด และสุนทร ซึ่งเคยเป็นสมาชิกกลุ่มวัยรุ่น และพัฒนาเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงโดยมีครูวิเชียร เป็นผู้ชี้แนะทางความคิด

3.8 แรงผลักดันอื่น ๆ

แรงผลักดันอื่น ๆ นี้เป็นเรื่องเฉพาะบุคคล เช่น การที่ครูรินทร์มีพื้นฐานความคิดมาจากหลวงปู่ ฐานะทางเศรษฐกิจที่เอื้ออำนวยของหมอแถม ความเป็นบุคคลกว้างขวางของน้ำแฉ่ม และบุคคลิกเฉพาะตัวของทิดชอบ เป็นต้น

ตอนที่ 5 บทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างจิตสำนึก เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน

ในการวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ให้ความหมายของจิตสำนึกว่า "หมายถึงสภาวะทางจิตที่บุคคลในชุมชนเกิดความตระหนักหรือสำนึกที่จะพัฒนาตนเองและชุมชนให้ไปสู่สภาพที่สามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้น

จากการศึกษาพบว่ากลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้อาศัยหลักการ "ขยายความคิด ปลุกจิตสำนึก" มาใช้ในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน ซึ่งหมายถึง

ขยายความคิด หมายถึง เราเริ่มต้นคุยจากสิ่งที่เขาคิดอยู่ก่อน แล้วค่อย ๆ ขยายโยงมาถึงสภาพปัญหาต่าง ๆ ให้เขาเห็นว่าปัญหานั้นมีต้นตอมาจากอะไร โดยเราเป็นผู้เสนอ เช่น เขาบอกว่า ครู! แย่เลย ยิ่งทำก็ยิ่งมีหนี้สินมาก เราก็บอกว่า เออ ๆ แล้วมันเกิดหนี้สินขึ้นมาได้อย่างไรละ ก็ค่อย ๆ คุยกัน แล้วพิจารณาว่าเขามีแนวคิดอย่างไร เพื่อจะได้รู้เขา จะได้ว่าอะไรจะเอาอะไรไปเสนอกับเขา เพื่อจะได้ให้เขาโยงไปถึงการมองเห็นปัญหาที่เขาประสบอยู่ ส่วนปลุกจิตสำนึกก็หมายถึง ปลุกให้เขารู้ว่าความจริงแล้วเขามีศักยภาพที่จะแก้ปัญหาได้ แต่เขามัวไปพึ่งคนอื่น ไม่พึ่งตนเอง ไม่เชื่อมั่นในตนเอง ซึ่งสิ่งเหล่านี้ไม่ได้มาจากเขา แต่มาจากระบบที่เป็นอยู่ครอบงำความคิดของเขา (สุรินทร์ กิจนิตยชีวะ, สัมภาษณ์)

ขยายความคิด คือ สมมุติว่าชาวบ้านรู้อะไรอยู่ระดับหนึ่ง ถ้าเรารู้กว้างกว่าเขาก็เสริมความคิดของเขาให้ชัดขึ้น ต้องใช้ความรู้ทางวิชาการเข้าช่วย ส่วนปลุกจิตสำนึกหมายถึง ปกติแล้วชาวบ้านจะเคยชินกับสภาพความเป็นอยู่ทำให้เกิดสภาวะจำยอม เราก็ปลุกให้เขาตื่นขึ้นจากความหลับไหล เช่น ใช้เพลงบางเพลงเป็นสื่อ (วิเชียร เจริญศิริ, สัมภาษณ์)

สรุปแล้ว "ขยายความคิด" มีความหมายเป็น 2 นัย นัยหนึ่งหมายถึงวิธีการที่จะทำให้รู้จักพื้นฐานความคิดของชาวบ้าน อีกนัยหนึ่งหมายถึงการทำให้ชาวบ้านเข้าใจสภาพปัญหาต่าง ๆ ได้ชัดเจนขึ้น และ "ปลุกจิตสำนึก" หมายถึงการทำให้ชาวบ้านตระหนักในศักยภาพของคนที่แก้ปัญหาที่ตนเองและชุมชนประสบอยู่

ในการเสนอผลการวิเคราะห์นี้ ผู้วิจัยได้เสนอ เรียงตามลำดับหัวข้อดังต่อไปนี้

1. การสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง
2. รูปแบบการจัดสรรบทบาทของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างจิตสำนึก

เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน

3. บทบาทของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง ในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเอง
ของชุมชนด้วยกลวิธีต่าง ๆ

4. โอกาสหรือวาระที่กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงใช้ในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการ
พึ่งตนเองของชุมชน

5. สรุป

1. การสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง

เพื่อให้ได้ภาพที่ชัดเจน ผู้วิจัยจะขอเสนอกระบวนการสร้างจิตสำนึกเพื่อการ
พึ่งตนเองของชุมชนในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงด้วยกันก่อนว่ามีลำดับความเป็นมาอย่างไร เพราะในกลุ่ม
ของผู้นำการเปลี่ยนแปลง เองก็มีระดับของการมองปัญหาที่แตกต่างกัน อันส่งผลให้มีจิตสำนึกในการ
พึ่งตนเองที่แตกต่างกัน และเข้าร่วมเป็นกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงในระยะเวลาที่แตกต่างกัน

จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลในตอนต้นที่ 3 และตอนที่ 4 ทำให้สามารถสรุปกระบวนการ
สร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้ดังนี้

1.1 แรกเริ่มทีเดียว ผู้นำการเปลี่ยนแปลงคนแรกที่เสนอให้มีโครงการไร่นา
สวนผสม (ในระดับบ้านพักเด็ก) คือ ครูวิเชียร ได้นำความคิดที่จะให้เด็กที่อยู่บ้านไกลมาพักที่
โรงเรียนและทำไร่นาสวนผสมไปด้วยไปปรึกษากับครูรินทร์ซึ่งเป็นอาจารย์ใหญ่ "ผมกับอาจารย์ใหญ่
ดูเชิงกันมานานแล้ว ผมเห็นว่าอาจารย์ใหญ่มีทัศนคติในทางก้าวหน้า ก็คิดว่าคงรับความคิดนี้ได้
จึงนำไปปรึกษากับอาจารย์ใหญ่และจรินทร์ซึ่งเป็นครูเกษตรด้วย" (วิเชียร เจริญศิริชัย, สัมภาษณ์)
โดยที่ครูจรินทร์เองก็ถูกกระตุ้นจิตสำนึกจากครูรินทร์ให้หันมาสนใจต่อการสอนเด็กในเรื่องที่
เกี่ยวกับการทำมาหากินของชาวบ้านในท้องถิ่นและถูกกระตุ้นจากครูวิเชียรทั้งในด้านแนวคิดของ
โครงการไร่นาสวนผสมและการมองปัญหาสังคมในระดับกว้าง

ส่วนครูรินทร์ซึ่งถูกกระตุ้นจิตสำนึกทั้งจากครูวิเชียรและครูจรินทร์นั้น

ตั้งแต่วิเชียรและจรินทร์มาพูดเกี่ยวกับการทำไร่นาสวนผสม ก็ทำให้ผมสะกิดใจขึ้นมา เช่น
จรินทร์บอกว่าเกษตรครบวงจร ไร่นาสวนผสม เกษตรผสมผสาน เกษตรอินทรีย์ ผมก็คิดว่า
เอ๊ะ! อะไรของมันวะ เราไม่เคยได้ยิน เราเคยได้ยินแต่ว่าจะเลี้ยงหมูก็เลี้ยงหมูอย่างเดียว
จะทำนาก็ทำนออย่างเดียว ไม่เห็นจะต้องผสมผสานอะไรกัน...ผมเริ่มซัดขึ้น ทางเทคนิค
ได้มาจากจรินทร์ ส่วนการมองปัญหาในระบบได้มาจากวิเชียรและคนหนุ่มสาวที่มาแลกเปลี่ยน
บ่อย ๆ (สุรินทร์ กิจนิตยชีวี, สัมภาษณ์)

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าเมื่อเริ่มโครงการฯ ในระยะแรก ผู้ที่มีบทบาททางด้าน
 ภูมิความคิดและปลูกจิตสำนึกในการพึ่งตนเองของชุมชนโดยใช้โครงการไร่นาสวนผสม เป็นสื่อก็คือ
 ครูวิเชียร ซึ่งได้ "ทำความคิด" กับครูรินทร์ซึ่งเป็นอาจารย์ใหญ่และครูจรินทร์จนสามารถเริ่ม
 ดำเนินโครงการฯ ได้ โดยที่ครูรินทร์บอกว่า "ให้เขาลองทำในโรงเรียนก่อน อย่าเพิ่งไปพูดกับ
 ชาวบ้าน" (สุรินทร์ กิจนิตย์ชีว์, สัมภาษณ์) แต่จุดมุ่งหมายของโครงการฯ ในระยะยาวคือ
 "เป็นช่องทางให้โรงเรียนขยายโครงการฯ ถึงประชาชนได้ในอนาคต... เพื่อให้โรงเรียนเป็น
 ศูนย์กลางในการพัฒนาอาชีพ การบริการ และรับใช้ชุมชนอย่างแท้จริง" (โรงเรียนสาขาสีวิทยา
 ก 2524 : 2,5) ส่วนครูจรินทร์ซึ่งเป็นครูเกษียณ "ในขณะนั้นยังไม่คิดถึงเรื่องการขยายแนวคิด
 ลงสู่ชุมชน" (จรินทร์ อรรถจรรยา, สัมภาษณ์) กล่าวคือ มีระดับความเข้าใจต่อกิจกรรมการทำ
 ไร่นาสวนผสมว่าอยู่ในฐานะที่เป็น เครื่องมือในการสร้างผลผลิตให้แก่เด็กในบ้านพักเด็กเท่านั้น

1.2 เมื่อเริ่มดำเนินการโครงการในระดับบ้านพักเด็กในต้นปี พ.ศ.2525 และ
 เริ่มเห็นผลในกลาง-ปลายปีเดียวกัน กรรมการศึกษาบางคนที่มีบทบาทหลักในการมีส่วนร่วมกับ
 กิจกรรมของโรงเรียนตลอดมาและเห็นด้วยกับโครงการไร่นาสวนผสมมาแต่แรก ก็เริ่มรับบทบาท
 เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการขยายแนวคิดเกี่ยวกับการทำไร่นาสวนผสมออกไปยังคนในชุมชนด้วย

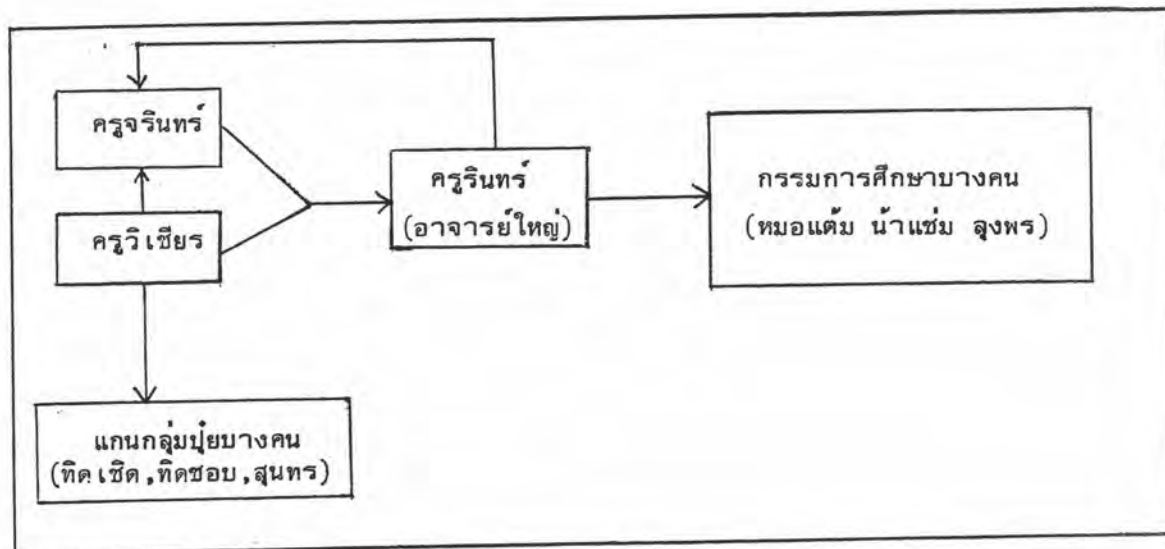
1.3 พร้อมกันนั้น ครูวิเชียรซึ่งคลุกคลีอยู่กับกลุ่มวัยรุ่นในชุมชนมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2523
 ก็ได้สร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองและสอดแทรกแนวคิดในการทำไร่นาสวนผสมเข้าไปในกลุ่มฯ
 จนกระทั่งกลุ่มวัยรุ่นได้แปรเปลี่ยนเป็นกลุ่มนุ้ยในปี พ.ศ.2528 และสมาชิกบางคนในกลุ่มทำไร่นา
 สวนผสมอย่างได้ผลคือกรณีของทิดเชิด แกนของกลุ่มนุ้ยบางคนคือ ทิดเชิด ทิดชอบ และสุนทร
 ก็รับบทบาทเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่นั้นมา

1.4 ส่วนปัจจัยหรือแรงผลักดันอื่น ๆ ในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงของแต่ละคน
 นอกเหนือจากการกระตุ้นจิตสำนึกในระหว่างสมาชิกภายในกลุ่มฯ นั้น ได้กล่าวไว้แล้วในตอนที่ 4

จากที่กล่าวมา สรุปกระบวนการสร้างจิตสำนึกในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง
 เป็นแผนภูมิได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 10

แสดงกระบวนการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง

หมายเหตุ

ลูกศร (→) แสดงทิศทางของการสร้างจิตสำนึกจากบุคคลหนึ่ง ไปยังอีกบุคคลหนึ่ง หรือกลุ่มหนึ่ง

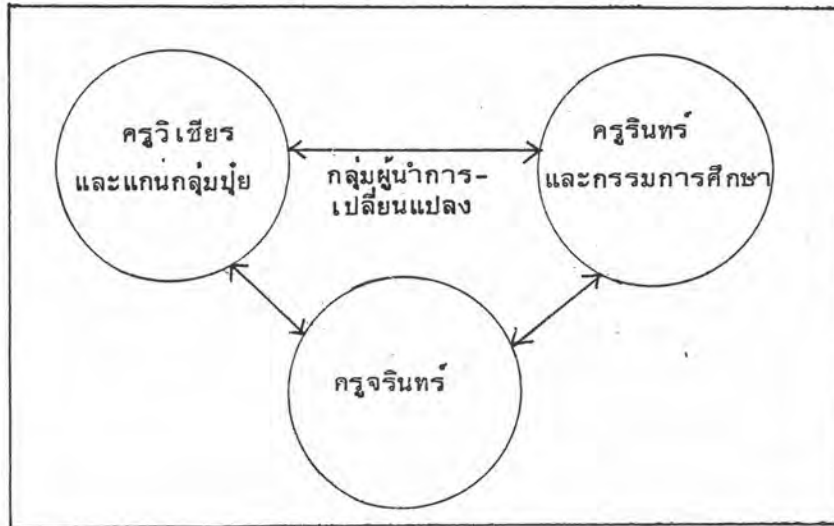
จากการศึกษาพบว่า กระบวนการสร้างจิตสำนึกฯ นี้มีความสัมพันธ์กับการเป็นลักษณะ กลุ่มย่อยในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงมีลักษณะเป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ ที่มารวมกันคือ

1. ครูวิเชียรและแกนกลุ่มย่อยบางคน คือ ทิดเชิด ทิดชอบ และสุนทร ซึ่งครูวิเชียรได้มีบทบาทสำคัญในการจัดตั้งทางความคิดกับสมาชิกในกลุ่มฯ เหล่านี้
2. ครูริรินทร์และกรรมการศึกษาบางคน คือ หมอแต้ม น้ำแฉ่ม และลุงพร ซึ่งมีบทบาทหลักในการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของทางโรงเรียนตลอดมา และเป็นญาติเกี่ยวดองกันโดยตรงกับครูริรินทร์
3. ครูจิรินทร์เป็นครูเกษตกร มีลักษณะเป็นนักเทคนิคให้แก่กลุ่มทั้งสองในเรื่องการทำไร่นาสวนผสม

สรุปองค์ประกอบของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงตามความสัมพันธ์ของสมาชิกในกลุ่มฯ เป็นแผนภูมิได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 11

แสดงองค์ประกอบของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงตามความสัมพันธ์ของสมาชิกในกลุ่มมา

สมาชิกของกลุ่มย่อยทั้งสามนี้มีความสัมพันธ์อย่างไม่เป็นทางการภายในกลุ่มของตนเองเป็นหลัก มิได้มีลักษณะการรวมตัว เป็นกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงทั้งหมด ซึ่งจะมีผลต่อการจัดสรรบทบาทของสมาชิกในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงต่อไป

2. รูปแบบการจัดสรรบทบาทของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง ในการสร้างจิตสำนึก เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน

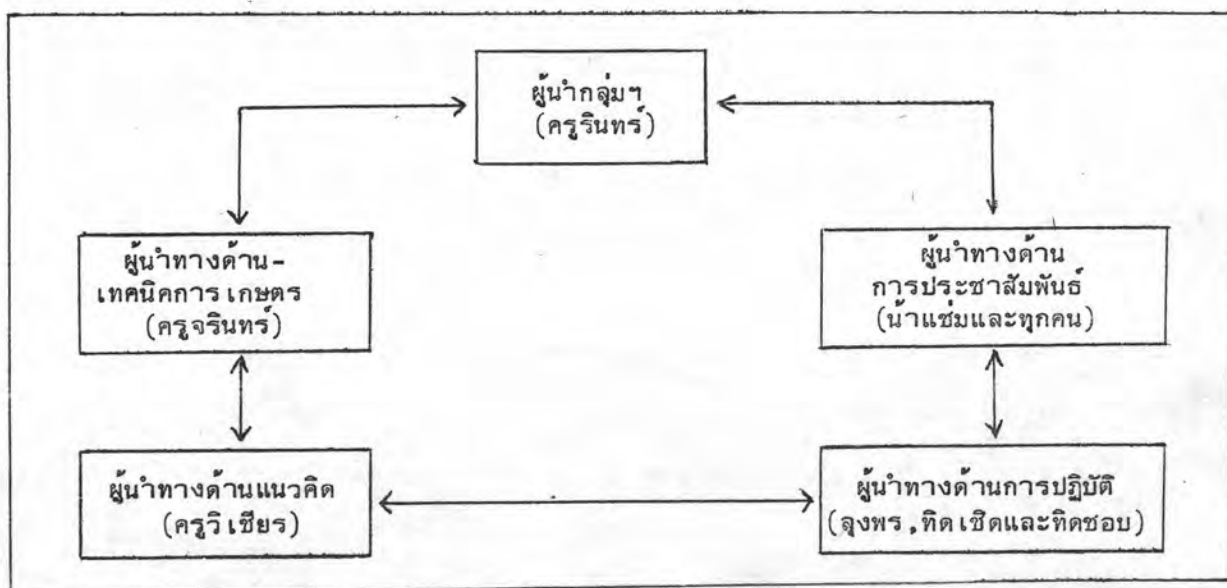
จากการศึกษาพบว่ากลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงมิได้มีการรวมตัวกัน เป็นองค์กรเดียวกัน อย่างเป็นทางการแต่อย่างใด ไม่มีลักษณะของการประชุมกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงเพื่อกำหนดบทบาท ติดตาม และประเมินผลการดำเนินงานร่วมกันแต่อย่างใด แต่มีลักษณะการดำเนินงานที่เป็นไปตามธรรมชาติอันถูกกำหนดขึ้นจากสถานภาพส่วนตัวและลักษณะความชำนาญเฉพาะตัว มีการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการระหว่างสมาชิกในกลุ่มมา หากจะมีการประชุมกลุ่มมา ก็เป็นไปในลักษณะของกลุ่มย่อยตามความสัมพันธ์ของสมาชิกในกลุ่มมา มากกว่า และจากการสังเกตพบว่ากลุ่มย่อยที่มีการพูดคุยกันอย่างไม่เป็นทางการอย่างต่อเนื่องมีเฉพาะกลุ่มที่ 1 คือ ครูวิเชียรและสมาชิกในส่วนที่เป็นแกนกลุ่มปฎิ นอกนั้นเป็นลักษณะ "ต่างคนต่างทำ" คือเพียงรับรู้ร่วมกันว่าตนเป็นสมาชิกในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงและทำหน้าที่ของตนไปเท่าที่โอกาสจะอำนวย และในช่วงที่ครูรินทร์ยังเป็นอาจารย์ใหญ่ก็มีการพูดคุยกันในสมาชิกส่วนที่เป็นครู แต่ในปัจจุบันเหลือ

เพียงการประชุมพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ เฉพาะในส่วนของแกนกลุ่มนุ้ยและครูวิ เขียรดังที่กล่าวมา เป็นหลัก

เพื่อให้เห็นบทบาทการทำงานของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงมากขึ้น ผู้วิจัยได้สรุปเป็นแผนภูมิแสดงการจัดสรรบทบาทอย่างไม่เป็นทางการของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแม้สมาชิกในกลุ่มฯ ทุกคนจะทำหน้าที่ในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน แต่สมาชิกแต่ละคนจะมีบทบาทเด่นในแต่ละด้านดังนี้

แผนภูมิที่ 12

แสดงรูปแบบการจัดสรรบทบาทอย่างไม่เป็นทางการของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง ในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน

จากแผนภูมิ อธิบายได้ดังนี้

2.1 บทบาททางด้านผู้นำกลุ่มฯ

บทบาทนี้นับ เป็นบทบาทสำคัญที่กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงจำเป็นต้องมี เป็นองค์ประกอบที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะจะมีผลอย่างมากต่อการยอมรับของคนในชุมชน รวมทั้งการยอมรับจากราชการและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ผู้ที่รับทำหน้าที่ในบทบาทนี้คือครูรินทร์ซึ่ง เคยเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนสาครสิวิทยาตั้งแต่แรกตั้งมาจนถึงต้นปี พ.ศ.2529 ความยอมรับของคนในชุมชนที่มีต่อ

ครูจินทรนั้น พิจารณาได้จากเหตุการณ์เมื่อคราวถูกสั่งย้ายจากผู้บังคับบัญชาซึ่งได้มีชาวบ้านทำเรื่องร้องเรียนต่อทางราชการให้ย้ายกลับมารวมทั้งความร่วมมือของคณะกรรมการศึกษาที่มีต่อโรงเรียนดังที่ได้กล่าวรายละเอียดแล้วในตอนต้น นอกจากนี้ "เวลาฝั้วเมียทะเลาะกัน ตกลงกันไม่ได้ ก็ไปให้ครูจินทรช่วย ครูจินทรนี้เห็นใจชาวบ้านที่สุด คนรักแก่มาก แก่ทำตามที่เขาสั่งทุกอย่าง แต่หลวงไม่ชอบ" (พร พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

ภาวะการ เป็นผู้นำที่ชาวบ้านให้ความยอมรับต่อครูจินทรนี้ ย่อม เป็นปัจจัยเอื้ออำนวยอย่างมากต่อการสร้างจิตสำนึกในการพึ่งตนเองของชุมชนแก่คน ในชุมชน บทบาทของครูจินทรจึงเป็นบทบาทในระดับกว้าง กล่าวคือ สร้างจิตสำนึกในการพึ่งตนเองโดยอาศัยโครงการโรงเรียนนาสวนผสม เป็นสื่อให้แก่คนในชุมชนทั่วไป รวมทั้งติดต่อประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งราชการและเอกชน เปรียบเสมือนเป็นหลักหรือเป็น "ร่ม" ให้โครงการฯ สามารถดำเนินไปได้ เช่น การพูดคุยกับชาวบ้านทั่วไป การเป็นบุคคลหลักที่หน่วยงานต่าง ๆ จะเข้ามาติดต่อกับโครงการฯ และการติดต่อขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานต่าง ๆ เป็นต้น

2.2 บทบาททางด้านนักเทคนิคการเกษตร

ครูจินทรรับบทบาทนี้เป็นหลักตั้งแต่ เริ่มทำโรงเรียนนาสวนผสมในระดับบ้านพัก เด็กเป็นต้นมา โดยเป็นครูเกษตรในระดับโรงเรียน ส่วนในระดับชุมชนก็จะให้คำแนะนำหรือความรู้ทางเกษตรแก่คนในชุมชนและบริการบางอย่างแก่คนที่ต้องการด้วย เช่น

ลุงคนนี้ขาดยาฆ่าแมลง ขาดปลา ขาดต้นไม้ หมกก็ทามาให้ ให้ฟรีบ้าง ขายราคาถูกบ้าง บางคนก็ให้ผมไปรักษาวัวให้ บางคนมาตามผมให้ไปช่วยวางแปลนว่าจะปลูกอะไรดีในที่ของเขา หมกก็บอกว่าผมมาเป็นส่วน เสริมแนวคิดให้เท่านั้นนะ ผิดพลาดอะไรมาโทษผมไม่ได้นะ เขาก็บอกว่าผมมั่นใจในตัวครู บางครั้งหมกก็พาเด็กไปปลูกต้นไม้ให้เขาเลย (จรินทร์ อรรถจรรยา, สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ ครูจินทรยังเป็นผู้ประสานงานกับหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องทางด้านเกษตร เช่น เกษตรอำเภอบึงสามพัน ประมงอำเภอบึงสามพัน ศูนย์ศิลปาชีพพิเศษบางไทร เป็นต้น

2.3 บทบาททางการเป็นผู้นำทางความคิดในกลุ่มฯ

ครูวิเชียร เป็นผู้ที่รับบทบาทนี้ ทำหน้าที่ในการรณรงค์แนวคิดในระดับลึก หมายถึงการมองปัญหาที่เกี่ยวข้องเนื่องกับประเด็นการพึ่งตนเองอย่างเป็นระบบ ทั้งที่เป็นปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกชุมชน

ในกลุ่มนี้ ส่วนมากอาจารย์วิเชียรจะเป็นคนนำคุย คุยลึกไปถึงปัญหาสังคมต่าง ๆ แยกเน้นหนักเรื่องภายนอก เพราะแสร้งเรื่องภายนอกมาก แกร็กมาปรึกษาว่าภายนอกเป็นอย่างไร ทางบ้านเราเป็นอย่างไร จะต่อสู้กันไหวไหม แกร็กมาปรึกษาหาทางป้องกัน อิทธิพลจากภายนอก มากกระตุ้นพวกเราว่าจะทำอย่างไรดี (บุญเชิด พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

จากการสังเกตพบว่า ครูวิเชียรคนที่ทำงานการปลูกจิตสำนึกในระดับกลุ่ม เช่น บ้านพักเด็ก และกลุ่มนุ้ย ซึ่งเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ที่เน้นทางด้านแนวคิดมากกว่างานในระดับกว้าง งานที่ทำในระดับกว้างก็คือ เป็นผู้ประสานงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนต่าง ๆ ซึ่งให้ทุนรวมทั้งหน่วยงานที่จะมาดูงานและร่วมสัมมนาเกี่ยวกับโครงการฯ

2.4 บทบาททางด้านการปฏิบัติ

ผู้ที่รับบทบาทนี้คือ ทิตเชิด ซึ่งเริ่มทำไร่นาสวนผสมมาพร้อม ๆ กับโรงเรียน และเริ่มเห็นผลในปัจจุบัน นอกจากนี้ก็มีทิตชอบและลุงพรซึ่งเริ่มทำไร่นาสวนผสมตั้งแต่ปี พ.ศ. 2526 และ 2527 ตามลำดับ บุคคลและกลุ่มบุคคลที่มาดูงานมักจะไปดูกรณีของทิตเชิดและทิตชอบเป็นหลัก ส่วนที่ดินของลุงพรนั้นอยู่ไกลจากชุมชน ผู้รับผิดชอบโครงการฯ จึงไม่ได้จัดให้คนไปดูงาน

2.5 บทบาททางด้านการประชาสัมพันธ์

ความจริงสมาชิกในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงทำหน้าที่นี้อยู่ทุกคน แต่ผู้ที่ได้รับการยอมรับจากสมาชิกในกลุ่มฯ ว่าทำหน้าที่แนะนำโครงการไร่นาสวนผสมได้กว้างขวางกว่าคนอื่นก็คือน้ำแฉ่ม "นายแฉ่มจะร่วมคิดร่วมประชุมกับทางโรงเรียน แล้วก็รับลูกโดยการเป็นโฆษก" (สุรินทร์ กิจนิตย์ชีว์, สัมภาษณ์) เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะน้ำแฉ่มเป็นช่างตัดผมประจำหมู่บ้าน เวลาใครมาตัดผมก็จะชวนลูกค้าคุยเรื่องการทำมาหากินไปด้วย และหน้าบ้านของน้ำแฉ่มยังเป็นที่ประชุมพบปะกันของคนในชุมชนอีกด้วย นอกจากนี้ น้ำแฉ่มยังเป็นผู้สื่อข่าวสารานุกรมซึ่งยึดหลัก "แก้ข่าวร้าย กระจายข่าวดี ชีวีบริการ ประสานงานสารานุกรม บำบัดทุกข์ประชาชน" อีกด้วย น้ำแฉ่มถือว่าการขยายแนวคิดในเรื่องการทำไร่นาสวนผสมจึงเท่ากับ เป็นการกระจายข่าวดีไปในตัวบวกกับนิสัยส่วนตัวที่ชอบคุยกับคนอื่น จึงทำหน้าที่นี้ได้ดี

ผมเป็นคนชอบคุยกับคน ผมอยู่เฉย ๆ ไม่ได้ นักเลงก็คุยได้ (เคยเป็นนายบ่อนไก่)
นักดนตรีก็คุยได้ (เป็นนักดนตรี) นักกีฬาก็คุยได้ (เป็นนักตะกร้อ) คนทำมาหากินก็คุยได้

(เป็นช่างตัดผม) แต่พูดในสิ่งที่สร้างสรรค์สิ่งที่ดี อยากให้ทุกคนมีอันจะกิน ถ้าเรารวย ข้างบ้านจน เราอยู่ไม่ได้หรอก เมื่อไม่มีกิน มันก็มาลักเรา ถ้ามีแต่คนจน ใครจะมา นิ่งคุยกับเรา ใครจะมาเตะตะกร้อด้วย ...นอกจากคุยในร้านตัดผมแล้ว ผมสนิทกับใคร ก็คุย ไม่มีใครหมั่นไส้ เพราะเราไม่ได้บอกให้เขาเปลี่ยนอย่างพรวดพราด ถ้าไปบอกกับ ชาวบ้านว่า แกท่านานี่จนตายนะ ให้ชูดบ่อล่อม ลงทุนสัก 3-4 หมื่นบาทสิ เขาก็เกลียด ไม่พอใจ จึงต้องค่อย ๆ ซึมไปที่ละนิด ไม่บอกให้เขาทำไร่นาสวนผสมอย่างชวชาบ แต่ให้ค่อย ๆ เริ่มทำ (แซม พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าสมาชิกในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงแต่ละคนจะมีบทบาท เน้นหนักไปในแต่ละด้าน ตามความถนัดและลักษณะเฉพาะของบุคคล ไม่มีการจัดสรรบทบาทใน ลักษณะของการจัดองค์กรให้เห็นอย่างชัดเจน มีลักษณะเป็นโครงสร้างผู้นำอย่างไม่เป็นทางการ (Informal Leadership Structure) ซึ่งเป็นผู้นำที่เกิดจากการสังสรรค์ของชาวบ้าน อย่างไม่เป็นทางการมาเป็นเวลาช้านาน ลักษณะของกลุ่มฯ ก็เป็นแบบปฐมภูมิ (Primary Group) มีการติดต่อสัมพันธ์แบบตัวต่อตัวในระหว่างสมาชิกของกลุ่มฯ และผลที่ดีคือได้มีการพัฒนาของกลุ่ม แบบไม่เป็นทางการเกิดขึ้น (จิรพรรณ กาญจนะจิตรา 2523 : 137)

การที่กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงไม่มีการจัดสรรบทบาทในการดำเนินงานให้ชัดเจน และการที่กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงมีลักษณะ เป็นกลุ่มย่อยที่มารวมกันอย่างไม่เป็นทางการโดยขาด การรวมตัวในลักษณะที่เป็นกลุ่มฯ ทั้งหมด เมื่อผนวกลักษณะของกลุ่มฯ ทั้ง 2 ประการนี้เข้าด้วยกัน แล้ว ย่อมเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้กลุ่มฯ ขาดประสิทธิภาพในการดำเนินงานต่อการสร้างผลกระทบ ในแนวทางการพึ่งตนเองให้เกิดขึ้นในชุมชน เพราะขาดการกำหนดทิศทางและการผลักดันงาน ร่วมกันอย่างมีเอกภาพ

3. บทบาทของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของ ชุมชนด้วยกลวิธีต่าง ๆ

จากการศึกษาพบว่ากลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้ใช้กลวิธีต่าง ๆ ในการสร้างจิตสำนึก เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนซึ่งผู้วิจัยรวบรวมมาได้ทั้งหมดดังนี้

3.1 การทำให้ดู (สาธิต)

การทำให้ดูเป็นตัวอย่างหรือการสาธิตนี้ แยกออกได้เป็น 2 ประการคือ

3.1.1 โครงการไร่นาสวนผสมของโรงเรียน ซึ่งเริ่มทำมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 และพัฒนามาจนถึงปัจจุบัน ใช้พื้นที่บริเวณหลังโรงเรียนประมาณ 10 ไร่ เป็นแหล่งเกษตรกรรม เพื่อสาธิตการทำไร่นาสวนผสมอย่างเต็มรูปแบบให้ชาวบ้านได้ดูเป็นตัวอย่าง

3.1.2 รูปแบบการทำไร่นาสวนผสมของสมาชิกในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงและของชาวบ้าน ได้แก่ กรณีของทิศเขต ทิศชอบ และลุงพร ซึ่งได้เปลี่ยนแปลงพื้นที่การเกษตรของตนจากที่เคยทำนาอย่างเดี่ยวมาเป็นการทำไร่นาสวนผสม เพราะเชื่อมั่นในแนวทางนี้ว่าสามารถแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจได้ดีกว่าการทำนาอย่างเดี่ยว เป็นการทำไร่นาสวนผสมในชีวิตจริงที่ไม่เต็มรูปแบบเหมือนกับโครงการไร่นาสวนผสมในโรงเรียน ต้องประยุกต์กิจกรรมทางการเกษตรตามลักษณะของพื้นที่ ความสามารถและความสนใจ เฉพาะตน เรียกได้ว่าเป็นการทำไร่นาสวนผสมในระดับชาวบ้านเพื่อแก้ปัญหาในชีวิตจริง รวมทั้งการทำไร่นาสวนผสมของชาวบ้านคนอื่นที่มีได้เป็นสมาชิกในกลุ่มฯ ด้วย

กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงจะอาศัยพื้นฐานของรูปธรรม เกี่ยวกับการทำไร่นาสวนผสมจากทั้งสองแหล่งนี้มาใช้เป็นฐานในการกระตุ้นให้คนในชุมชนทำไร่นาสวนผสมเพื่อการพึ่งตนเองต่อไป

3.2 การกระตุ้นให้คิด

กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้ใช้กลวิธีการกระตุ้นให้คิดในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อสร้างจิตสำนึกในการพึ่งตนเองของชุมชนดังนี้

3.2.1 การใช้นิทาน

สมาชิกของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มักใช้การเล่านิทานเป็นเครื่องมือในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนคือ ครูรินทร์ นิทาน เรื่อง เด่น ๆ ที่มักเล่าเป็นประจำคือ

(1) นิทานเรื่อง "คางคก"

มีคางคกตัวหนึ่งอยู่ใต้ถุนศาลาวัด วันหนึ่งเห็นจิ้งจกไต่ฝากระดานโดยเอาหลังลงได้ ก็นึกว่าจิ้งจกเก่ง อยากจะเป็นจิ้งจกบ้าง

เมื่อจิ้งจกเดินไต่เสาลงมา แมวก็อ้วงไล่ตะครุบ จิ้งจกหนี คางคกเห็นดังนั้นก็นึกในใจว่า
แมวเก่งกว่าจิ้งจก อยากจะเป็นแมวบ้าง

มีหมาตัวหนึ่งวิ่งมาไล่กัดแมว แมวหนี คางคกก็อยากจะเป็นหมาบ้าง

ฝรั่งคนหนึ่งเดินเข้ามาในวัด หมาวิ่งออกไปเห่า ฝรั่งจึงเอาไม้ไล่ตี หมาวิ่งหนี คางคก
คิดว่าฝรั่งเก่งกว่าหมา ขอเป็นฝรั่งบ้าง

ฝรั่งคนนั้น เดินไปนั่งกินอาหาร มีแมลงวันบินมาตอมอาหาร ฝรั่งเอามือปิดเท่าไรก็ไม่ไป
ฝรั่งเลยเดินหนีแมลงวันเสียเอง คางคกก็นึกในใจว่าแมลงวันเก่งกว่าฝรั่ง อยากเป็น
แมลงวันบ้าง

เพื่อชมแมลงวันตัวนั้นบินมาเกาะที่หัวของตน คางคกก็ใช้ลิ้นควัดลงท้องด้วยสัญชาตญาณ
ก็เลยเกิดความรู้สึกว่า แท้จริงแล้ว คางคกเก่งที่สุด ดีที่สุด ขอเป็นคางคกอย่างเดิมดีกว่า

ผู้นำการเปลี่ยนแปลงจะเล่านิทานเรื่องนี้แทรกในระหว่างการพูดคุย
กับชาวบ้านที่รู้สึกด้อยหรือน้อยเนื้อต่ำใจในวิถีชีวิตของตนเอง เพื่อให้เกิดความรู้สึกเชื่อมั่นใน
ตนเองและรักในอาชีพเกษตรกร เป็นนิทานที่เล่าบ่อยที่สุด

(2) นิทานเรื่อง "หมากับเงา"

มีหมาตัวหนึ่งคาบก้อนเนื้อ เดินไปบนสะพาน เมื่อเดินไปถึงกลางสะพานก็เห็นเงาของ
ตัวเองในน้ำซึ่งคาบก้อนเนื้อที่ใหญ่กว่า ก็นึกอยากได้ก้อนเนื้อนั้น จึงคายเนื้อก้อนเดิม
ลงน้ำเสีย ในที่สุดก็ต้องสูญเสียเนื้อก้อนนั้นไป

ผู้นำการเปลี่ยนแปลงจะเล่านิทานเรื่องนี้เพื่อเปรียบเทียบให้ชาวบ้าน
เห็นว่า แต่ก่อนคนในชุมชนเคยทำอะไรใดนาเพื่อกินเพื่อใช้ แต่เพราะความโลภ อยากรวย ทำให้
ต้องเดินตามระบบทุนนิยม ในที่สุดก็ต้องประสบกับปัญหาความยากจนและสูญเสียเนื้อที่ทำกินไป
พร้อมกันนั้น ผู้นำการเปลี่ยนแปลงจะพูดคุยถึงปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกันไป

(๓) นิทานเรื่อง "อิกากับหมาจิ้งจอก"

อิกาตัวหนึ่งคาบเนื้อ เกาะอยู่บนกิ่งไม้ หมาจิ้งจอกหัวโหดตัวหนึ่ง เดินผ่านมาและ เผลอขึ้นไป
เห็นอิกา ก็อยากจะได้เนื้อก้อนนั้น จึงพูดขึ้นว่า "โอ! อิกา ปีกของท่านเป็นมันดำสนิท
ข้างสวยงามอะไร เช่นนั้น เสียงของท่านก็ดังจะไพเราะมากทีเดียว ท่านมีความงามพร้อมทั้ง
ร่างกายและเสียง"

เมื่ออิกาไต้ยีน เช่นนั้น ก็นึกกระหึ่มใจและบอกว่า "เดี่ยวจะร้อง เพลงให้ฟังสักเพลง"
พร้อมกันนั้นก็อ้าปาก ก้อนเนื้อก็ร่วงลงมา หมายจึงจอกจึงคาบก้อนเนื้อไปกินเสีย

ผู้นำการเปลี่ยนแปลงจะเล่านิทานเรื่องนี้ให้ชาวบ้านฟังเพื่อสะท้อน
ให้เห็นถึงลักษณะการจัดงานที่ทรูหราฟุ่มเฟือย เพราะหลงแต่เกียรติที่เลื่อนลอย ทำให้ต้องสูญเสีย
สิ่งต่าง ๆ ไปโดยไม่จำเป็น

(4) นิทานเรื่อง "อึ่งอ่าง"

มีวัวตัวหนึ่งเดินไปเหยียบลูกอึ่งอ่างตายไป 3 ตัว เหลือ 1 ตัว เมื่อแม่อึ่งอ่างกลับมา
ลูกก็บอกแม่ว่า "แม่จำแม่ วันนี้มีอึ่งอ่างตัวหนึ่งใหญ่เหลือเกิน มันเดินมาเหยียบลูกของแม่
ตายไป 3 ตัว เหลือแต่หนูตัวเดียว" แม่ก็โกรธและถามว่า "มันใหญ่ขนาดไหน เขียว"
ลูกก็บอกว่า "โอโฮ! ใหญ่กว่าตัวแม่เยอะ" แม่อึ่งอ่างจึงพองตัวและถามลูกว่า "ใหญ่
เท่านี้ได้มัย" ลูกก็บอกว่ายัง ทำเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ จนท้ายที่สุดแม่อึ่งอ่างก็ท้องแตกตาย

ผู้นำการเปลี่ยนแปลงจะเล่านิทานเรื่องนี้ให้ชาวบ้านฟังเพื่อชี้ให้เห็นว่า
การที่ชาวบ้านทำตัวฟุ้งเฟ้อ เช่น เห็นคนอื่นมีโทรทัศน์สี ตนเองก็อยากมีบ้าง เห็นเขามีเครื่อง
วิทยุ เตอร์โบ ก็อยากมีบ้าง โดยที่ตนเองยังไม่พร้อมนั้น รั้งแต่จะเป็นสิ่งที่บั่นทอนฐานะของ
ตนเองเท่านั้นเองเดียวกับเรื่อง "อิกากับหมายจึงจอก"

นิทานเหล่านี้มิได้ถูกเล่าอย่างโดด ๆ หากใช้ประกอบกับการพูดคุยกับชาวบ้านและ
กลวิธีอื่น ๆ ควบคู่กันไป

3.2.2 การใช้เพลงประกอบดนตรี

นอกจากการใช้นิทานเป็นเครื่องมือในการปลุกจิตสำนึกแล้ว สมาชิกของ
กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงบางคนยังใช้เพลงประกอบดนตรี (ขอ - ครูรินทร์, กิตาร์ - ครูวิเชียร)
อีกด้วย เพลงเด่น ๆ คือ

(1) เพลง "งานพัฒนา"

ขอเวลาสามนาที จะบอกคนดีเรื่องงานพัฒนา (ฮัม) ไซ้เป็นงานหนัก หากมีใจรัก
มาร่วมกันดีกว่า เมืองไทยเรานี้จะมีราคา จงมาพัฒนา มาเถิดร่วมกัน หากมันยึดมั่นใน
การพัฒนา ๆ และปวงประชาร่วมกันสร้างสรรค์ ดินแดนไทยก็จะเป็นสวรรค์

แม้คนไทยนี้ทำเมิน กลับไปเพลินเรื่องการพนัน (ฮัม) ใช้วันเวลาเสาร์อาทิตย์นั้น
ไปเล่นไพ่ ระวังเถิดหนอจะรอความวอดวาย ไทยนี้จะสลายได้ง่ายนัก หากไม่รู้จัก
เรื่องงานพัฒนา ถ้ามีเวลาช่วยกันเถิดหนอ เร็ว ๆ ไว ๆ อย่าได้รีรอ

จุดประสงค์ของการใช้เพลงนี้คือ เพื่อกระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึก
ในการพัฒนาทั่ว ๆ ไป

(2) เพลง "กลิ่นโคลนสาบควาย"

อย่าดูหมิ่นชาวนาเหมือนดังตาสี เอาพินนาเป็นที่พำนักพักพิงร่างกาย
ชีวิตเอ๋ยไม่เคยสลายฝ่าเปลวแดดแผดร้อนแทบตาย ไล่ควายไถนาป่าคอน
เหงื่อรินหยดหลังลงรดแผ่นดินไทย จนมิวคำเกรียมไหม้แดดเผามิได้ถูธรณ
เพิงพักกายมีควายเคียงนอน กลิ่นโคลนสาบควายเคล้าโซ้ยอ่อนยามนอนหลับแล้วไฟฝัน
กลิ่นโคลนสาบควายเคล้ากายหนุ่มสาวแห่งชาวบ้านนา ไม่ลอยเลิศฟ้าเหมือนชาวสวรรค์
หอมกลิ่นน้ำปรงพุ่งอยู่ทุกวันกลิ่นกระแจะจัน หอมเอ๋ยมิพรรณนั้นต่างชาวนา
อย่าดูถูกชาวนาเห็นว่าอับเฉา มือถือเคียวซันเข้าเกี่ยวข้าวเลี้ยงเราผ่านมา
ชีวิตคนนั้นมีราคาต่างกันแต่ชีวิตชาวนา บุชากลิ่นโคลนสาบควาย

จุดประสงค์ของการใช้เพลงนี้คือ เพื่อกระตุ้นให้ชาวบ้านไม่รู้สึกต่ำต้อย
น้อยหน้าในวิถีชีวิตของตนเอง เกิดความภาคภูมิใจในตนเอง

(3) เพลง "ตากับยาย"

เรื่องจริงใช่อิงนิยาย ตากับยายอยู่ชายป่า ทำไร่และไถนาตามประสาอยู่อย่างไทย
ตายายไม่มีลูก แกปลูกเรือนหลังไม้ใหญ่ ชายป่านั้นมีไม้ แกเลื้อยมาทำฝากระดาน

ปลูกข้าวพอได้ข้าว ถั่วฝักยาวเลื้อยบนร้าน ดอกขบวชะอวบบาน สุขสบายสองยายตา
อยู่มาไม่ช้านานเกิดเหตุการณ์จรรคมดา รยยนต์พาคคนมาตัดต้นไม้เข้าในเมือง

ป่าเหี้ยนเตียนโล่งหมด ไปจนจรดเขาหัวเหลือง แดดร้อนราวไฟเรือง ลูกกลมใหม่
ไร่นาแล้ว ผนตกชก ๆ ไหล น้ำป่าไหลในทุกแห่ง นาล่มแล้วนาแล้ง น้ำนองหน้า
สองตายาย

ตายายต้องย้ายถิ่น หมดแผ่นดินสิ้นสลาย ยายตาตะเกียกตะกายกระเดียดกระบาย
กระหายกระบุง ใครเลี้ยงใครบำรุง ใครทำลายตายายเรา

จุดประสงค์ของการใช้เพลงนี้คือ เพื่อกระตุ้นให้ชาวบ้านรู้ว่าการที่
ชาวบ้านไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนได้อย่างมีความสุข เพราะตกอยู่ภายใต้การครอบงำ
ของระบบทุนนิยม ป่าไม้ก็ เปรียบเสมือนกับทรัพยากรในชุมชนที่ถูกสูบออกไปหล่อเลี้ยงสังคมเมือง

(4) เพลง "ชาวนาฮาเฮ"

เฮฮามาเถิดมาเริงเล่น เย็น ๆ น้ำใจชาวนา คนซอกข์สุขอุรา ชิมรัวเริงรำ
ตะเข้คว่ำขลุ่ยพลัน กลองก็โยนโทนก็ยัน ดูกระชั้นชวนให้รำ ดนตรีสนุกสุขล้ำ
ขอเชิญคนงามเมื่อย่าช้ำอยู่ไย โฟเราะเสนาะสไตไซ ขอเชิญขวัญใจเป็นมิ่งขวัญชาวนา

เมืองกรุงมีแต่คนกลิ้งกลอก บางกอกน้ำเน่าเจ้าพระยา รถยนต์พันพิษออกมา
แหงนมองนภามีแต่ฟ้ามีแต่ควัน ของก็แพงย้อแยงกัน เฝ้าแข่งขันกันจุ่นวาย สารพัด
จะอันตราย ล้วนฝูงผีพรายเวียนวายกันเคลื่อนกรุง กลางคืนก็มีแต่ยุ่ง เหม็นแท้
เมืองกรุง เจ้าอย่ามุ่งไปอยู่เลย

บ้านเรามีทุ่งนาฟ้ากว้าง กองฟางหอมฟุ้งสุขจริงเหวย หัวใจก็เปิดก็เผย มิเคย
คิดคดทรยศกบฏใคร เงินไม่มีไม่เป็นไร ไม่ต้องใช้สุขอุรา เราก็มักนุ่งบ้านนา
น้ำพริกแมงดาปลาร้าอร่อยใจ เย็นลงร่วมวงเฮฮา ประสาเราชาวนา ครองฟ้า
ประเทศไทย

จุดประสงค์ของการใช้เพลงนี้คือ เพื่อกระตุ้นให้คนในชุมชนเห็นว่า
ชนบทคือ แหล่งที่ดีที่สุดสำหรับเขา ให้เกิดความภาคภูมิใจในวิถีชีวิตของตน

(5) เพลง "คนทำทาง"

ประวัติศาสตร์อาจมีในหลายด้าน
คนที่แบกหามลุยน้ำลุยโคลนคนที่สรรค์สร้าง
ด้วยเลือดด้วยเนื้อของคนทำทาง

จากป่าเปลี่ยวเที่ยวไปในทุกถิ่น
หนาวเหน็บเจ็บใจภัยร้ายเพียงใดไม่เคยไหวหวั่น
ทุกอย่างทำให้เขาเหมือนเงาเรื่องราว

แต่คนที่ทำงานไม่เคยจะเอ่ยออกนาม
จากป่าเป็นเมืองรุ่ง เรื่องงามเพียงเวียงวัง
ถางทางตั้งต้นให้คนต่อไป

ดังโบกโบยบินพื้นดินเป็นถิ่นอาศัย
จุดหน้าฝ่าฟันก้าวไปให้คนเดินตาม
ฝังนามฝังร่างอยู่กลางแผ่นดิน

จุดประสงค์ของการใช้เพลงนี้คือ ให้กำลังใจกับคนที่ทำงานไประยะหนึ่ง
แล้วเกิดความท้อใจ ลังเล รู้สึกโดดเดี่ยวในตนเอง เช่น ตนเองทำเพื่อกินเป็นหลัก แต่คน
ส่วนใหญ่ทำเพื่อขาย ญาติพี่น้องและคนรอบข้างก็ค่อว่าอย่างไม่เข้าใจ ก็เริ่มท้อ เป็นต้น

(6) เพลงอื่น ๆ

นอกจากเพลงดังกล่าวแล้ว ยังมีเพลงอื่น ๆ ที่ครูวิเชียรมักนำมาเป็น
เครื่องมือในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนคือ เพลงเพื่อชีวิตของวงดนตรีต่าง ๆ
เช่น วงแฮมเมอร์ วงน้ำค้าง วงคาราวาน และวงคาราบาว เป็นต้น

3.2.3 การสนทนาพูดคุย

บทบาทในด้านการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนโดยใช้กลวิธีการกระตุ้นให้คิดด้วยการสนทนาพูดคุยนี้ มักจะเป็นบทบาทของครูรินทร์ซึ่งมีความถนัดมากกว่าสมาชิกกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงคนอื่น ๆ ตัวอย่างของกลวิธีการกระตุ้นให้คิด โดยใช้การสนทนาพูดคุยเป็นสื่อ เช่น

(1) ตัวอย่างที่ 1

"ลุงกำลังเอาลูกแหงหวยนะ" ครูรินทร์พูดกับชาวบ้านในวันหนึ่ง

"เอ๊ะ! ก็ให้มันเรียนหนังสือ ทำไมครูถึงบอกว่าผมเอามันแหงหวยละ"

"ก็หวยการศึกษาไง" จากนั้นครูรินทร์ก็จะอธิบายถึงการที่มุ่งให้เด็กศึกษาต่อในระดับการศึกษาที่สูงขึ้นนั้น ถ้าเด็กได้ทำงานเอกชนหรือราชการก็เรียกว่าลูกหวย ถ้าเข้าไม่ได้ก็เรียกว่าแหงหวย และเปรียบเทียบให้เห็นว่าระบบการศึกษาในปัจจุบันก็คือการแหงหวยนั่นเอง

"ถ้าลูกก็ตีไป แต่มีโอกาสแหงหวย 98 เปอร์เซ็นต์นะ" แล้วครูรินทร์ก็อธิบายต่อถึงโอกาสที่เด็กจะได้เข้าทำงานซึ่งน้อยมาก

"ถ้าแหงหวย เด็กก็จะเป็นไอ้ร้อยเสียคนไหม แกจะเป็นตาหุยหุยแพไหม ระวังนะ" ครูรินทร์พูด

"แล้วจะให้ผมทำยังไงล่ะ" ชาวบ้านถาม

ครูรินทร์ก็จะชี้ทางออกว่า "ก็ให้มันไปเพาะปลาสิ เดี่ยวก็ได้เงินใช้ เรียนไปด้วยเพาะปลาไปด้วย หัดทาบกิ่งมะม่วงด้วยก็ได้ เดี่ยวอาจารย์จรินทร์ก็สอนให้"

(2) ตัวอย่างที่ 2

ในการพูดคุยกับชาวบ้าน ครูรินทร์จะเป็นฝ่ายกระตุ้นให้ชาวบ้านคิดเกี่ยวกับปัญหาความยากจนที่ตนประสบอยู่ว่า "แปลกนะพวกเรา ชาวบ้านชาวเมืองเขาไม่ได้ทำนา แต่เขามีข้าวสารขาย เราชาวนาทำนาแต่กลับยากจน ต้องซื้อข้าวสารกิน ... เราทำมาแล้วทำเอาไปกิน"

"ทำคืออะไร" ชาวบ้านถาม

"ก็ผลประโยชน์ของเรามันไปตกอยู่ที่ใครเล่า" ครูรินทร์ถาม

จากนั้นก็เป็นการพูดคุยเพื่อให้ชาวบ้านเห็นปัญหาของความยากจน และเน้นให้ชาวบ้าน
มุ่งผลิตเพื่อกินมากกว่าเพื่อขาย

(๓) ตัวอย่างที่ ๓

ครั้งหนึ่งทางโรงเรียนแจกพันดูปลาให้นักเรียนเอาไปเลี้ยงที่บ้าน มีชาวบ้านคนหนึ่ง
เดินมาหาครูรินทร์ที่โรงเรียนและบอกว่า "ครูเอาลูกปลาให้ลูกผมไปเลี้ยงแล้วผมจะทำอย่างไร
เพราะไม่มีบ่อที่จะเลี้ยง ไม่มีเงินจ้างคนขุด"

ครูรินทร์จึงถามว่า "มาโรงเรียนนี้มาอย่างไร"

"ก็เดินมา" ชาวบ้านตอบ

"ถึงไหม"

"ถึง"

ครูรินทร์จึงบอกว่า "แกเดินมาที่ละก้าว ๆ ก็ถึงโรงเรียนใช่ไหม"

"ใช่" ชาวบ้านตอบ

"เดินที่ละก้าว ขุดดินทีละก้อน ทุกก้อนคือความสำเร็จ" ครูรินทร์สรุปให้ชาวบ้านคิด

(4) ตัวอย่างที่ 4

ตัวอย่างนี้เป็นการใช้วิธีการโกหกเพื่อเป็นอุบายเพื่อให้ชาวบ้านละเลิกสิ่งที่ไม่เป็น
ประโยชน์ต่อชีวิต เช่น ยาทันใจ ยาแก้ปวดต่าง ๆ

ครั้งหนึ่งที่ตำบลสามคุ่ม มีชาวบ้านเข้ามาถามครูรินทร์ว่า "โอ้โฮ! ครู อายุเท่าไรนี่"

"ทำไมล่ะ" ครูรินทร์ถามกลับ

"ก็แต่ก่อนเคยเห็นเป็นเด็กอยู่ ตอนนี้หัวหงอกหมดเลย"

"นี่แหละ เพราะกินยาทันใจ" ครูรินทร์ตอบ เพราะรู้ว่าชาวบ้านคนนี้ชอบกินยาทันใจมาก

เพื่อจะได้มีแรงทำงานได้

"กินยาทันใจทำให้หัวหงอกด้วยหรือ" ชาวบ้านแสดงความสงสัย

"ไม่ใช่หัวหงอกอย่างเดียว ปวดท้องด้วยนะ"

"ทำไมถึงปวดล่ะ"

"ก็มัน เป็นแผลในกระเพาะนะซี"

"รู้ได้อย่างไร"

"ก็ตอนที่ปวดท้อง เลือดออกข้างใน ซึ่ออกมาสีดำเลย"

ชาวบ้านหันไปพูดกับเพื่อน ๆ ว่า "เฮ้ย! ไอ้ท่า เหมือนกูเลย"

3.3 การให้ความรู้

สมาชิกของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้ใช้กลวิธีการให้ความรู้แก่ชาวบ้านในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อสร้างจิตสำนึกในการพึ่งตนเองของชุมชน ซึ่งมีทั้งความรู้ที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างสังคมและความรู้ทางเทคนิคในการทำไร่นาสวนผสมด้วยรูปแบบต่าง ๆ ดังนี้

3.3.1 การสนทนาพูดคุยทั่วไป

กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงจะใช้วิธีการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับชาวบ้านถึงสาเหตุต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดความยากจนและไม่สามารถพึ่งตนเองได้ เช่นชี้ให้เห็นปัญหาว่าแต่ก่อนคนในชุมชนเคยทำนาครั้งเดียว แต่สามารถอยู่ได้โดยไม่ต้องเดือดร้อนหรือเป็นหนี้ เป็นสินเหมือนปัจจุบัน แต่ปัจจุบันทำนา 2 ครั้ง กลับยากจน เป็นเพราะอะไร ซึ่งคำตอบจะออกมาในลักษณะที่เป็น เพราะทรัพยากรภายในชุมชนถูกดูดออกไปสู่ภายนอกชุมชน และการที่เน้นผลิตเพื่อขายก็ทำให้ชาวบ้านตกอยู่ในกระแสของระบบทุนนิยมที่ตนเองเสียเปรียบเพราะไม่สามารถควบคุมกลไกตลาดหรือกำหนดราคาต่อรองได้ และชี้ให้เห็นว่าการที่ชาวบ้านต้องประสบปัญหาความยากจนนั้น เป็นเพราะชาวบ้านซ้ำเติมตนเองด้วยการไม่ยอมแก้ไขปัญหาให้ตรงกับสาเหตุและหลงเชื่อในคำโฆษณาที่มาในรูปแบบต่าง ๆ ให้ชาวบ้านฟุ่มเฟือยด้วยหรือเปล่า พร้อมกันนั้นก็ชี้ให้เห็นถึงทางออกของปัญหาด้วยการทำไร่นาสวนผสมเพื่อลดรายจ่ายของครอบครัวและสามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้น รวมทั้งการตั้งกลุ่มขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจของคนในชุมชน เช่น ในเรื่องของกลุ่มปุ๋ยก็จะพูดคุยเกี่ยวกับเรื่องราคาของปุ๋ยที่ต้องผ่านพ่อค้าคนกลางหลายทอด หากซื้อเป็นรายบุคคลและเป็นกลุ่ม อย่างไหนจะประหยัดเงินตราของชุมชนได้มากกว่ากัน เหล่านี้เป็นต้น

3.3.2 การสนทนาพูดคุยโดยมีผลการปฏิบัติรองรับ

สมาชิกของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่ทำไร่นาสวนผสมและเห็นว่า ได้ผลดีกว่าการทำนาเพียงอย่างเดียว ก็จะนำผลการปฏิบัตินั้นมาพูดคุยไปด้วย เพื่อชักจูงให้ชาวบ้าน

หันมาทำตาม ดังเช่นกรณีของทิด เชิดซึ่งเป็นสมาชิกคนหนึ่งในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงและเริ่มทำไร่นาสวนผสมในปี พ.ศ.2525 และสามารถปลดหนี้สินซึ่งรวมทั้งดอกเบี้ยประมาณ 80,000 บาท ได้หมดในปี 2530 นี้เอง มักจะพูดคุยกับชาวบ้านโดยการคิดตัวเลขค่าใช้จ่ายในการทำงานให้ชาวบ้านเห็นว่าตนเองเสียเปรียบอย่างไร พร้อมกับเสนอทางออกให้ทำไร่นาสวนผสมโดยอาศัยผลการปฏิบัติของตนรองรับว่าสามารถนำไปปฏิบัติได้และเห็นผลได้จริง ดังสถานการณ์ที่ได้จากการสัมภาษณ์ดังนี้

ผมบวกตัวเลขค่าใช้จ่ายในการทำงานให้เขาดูว่าปีหนึ่งจะได้อะไรขึ้นมาบ้าง เช่น ลงทุนเท่าไร ขายเท่าไร ค่าแรงของแกมีมีย เขาก็เห็นว่าจริง ๆ แล้วไม่เหลือเลย และบอกว่า เออ! จริงของมึง ปีนี้กูยังไม่ได้ใช้หนี้เลย หนี้ใหม่ก็ไม่ได้ใช้ หนี้เก่าก็ไม่ต้องพูดกัน หนี้สินก็พอกขึ้นโตขึ้นเรื่อย ๆ ทำนาได้ผลจริงแต่ไม่พอค่ากิน

เขาก็ถามว่า แล้วมึงละเป็นยังไง ผมก็บอกว่าผมทำนาเหลือเงินหมด เขาก็สงสัยว่าเอ! เหลือได้ยังไงวะ ก็มึงทำเหมือนกู กูไม่เหลือมึงจะเหลือได้ยังไง ก็บรรยายให้เขาฟังว่า ไปเชื่อน้ำมันเขามา เชื้อนุ้ยเขามา กับข้าวและของกินก็ไปซื้อเขามาหมด เชื้อเขามาหมด สมมติว่าเชื้อเขามา 200 บาท รวมค่าดอกก็เป็น 500 บาท เพราะ 4 - 5 เดือน กว่าจะได้เกี่ยวข้าว แกก็เป็นหนี้ล้นพ้น พอได้เงินจากการขายข้าวมาและใช้หนี้เขาถึงแก่จะขายข้าวได้กำไรก็เรื่องค่ากิน อย่างของหมนี้ ค่ากับข้าว ค่าน้ำมัน ค่านุ้ย ไม่ต้องไปเอามาจากใคร ก็เอามาจากปลาในบ่อบ้าง ขายกล้วยบ้าง ส่วนของแกตั้งความหวังไว้ที่นาทุกอย่าง เขาก็บอกว่า เออจริง ๆ เว้นอย่างเดียวที่กูไม่ซื้อคือน้ำ อย่างอื่นกูซื้อหมด มีหนึ่งกูได้แต่ข้าวอย่างเดียว ถ้ากูไม่มีเงินก็เชื้อเขาโดยบอกว่าเกี่ยวข้าวแล้วจะให้

ผมก็เลยแนะนำให้เขาเลี้ยงปลา บอกเขาว่าแกไม่ต้องสนใจเรื่องอื่น ขอให้แกมีกินลูกเดียวเพราะแกต้องกินทุกวัน แกเห็นไหมว่าไอ้เรื่องกินนี่มันหนัก ถ้าแกมีปลา มีผลไม้มียักสวนครัว ก็ทุนค่ากับข้าวไปเยอะ ค่ากับข้าววันละ 20 - 30 บาท ปีหนึ่งเป็นเงินเท่าไร เมื่อเรามีของกิน มีอะไรก็กินอย่างนั้น พยายามไม่จ่ายเงินออกไปข้างนอก ทำนาได้เงินมาก็เหลือหมด ถึงข้าวจะเกี่ยววันละ 900 บาท ก็ไม่ขาดทุน เขาก็เห็นด้วย...

เราไปคุยให้คนอื่นฟังว่าแกทำอย่างไรดีไปไม่ไหวหรอก ไปไม่รอดแล้ว แกไปดูของข้าบบ้าง มีปลา มีกล้วย มีอะไรกิน ทุนรายจ่ายไปเยอะ ถึงปลูกข้าวไม่ได้ผลก็เอาพวกนี้ทดแทนได้ จับปลาขายบ้าง ขายกล้วยบ้าง ถ้าแกทำอย่างไรดีก็แจ้ง ผมก็พานปลาให้เขาดูว่าตัวขนาดนี้เลี้ยงปีเดียว ไม่ลงทุนอะไรเลย มันคุ้มค่าไหม ถึงอย่างน้อยแกขุดบ่อไว้แต่ไม่มีปลามาเลี้ยง แกก็ยังได้ปลาธรรมชาติเต็มบ่อ และยังได้กล้วยได้อะไรต่าง ๆ บนคันบ่อด้วย...

ผมเน้นหนักให้เขาทำเพื่อกินเป็นจุดใหญ่ในการคุยกับชาวบ้าน บอกเขาว่าแกมีแค่พริก มะเขือ มะนาว ก็พอแล้วสำหรับครอบครัว ตัดรายจ่ายไปได้เยอะ มีกล้วยก็กินแทน ของหวานได้ แต่ถ้าอยากกินอะไรก็ไปซื้อ ทำนาเท่าไรก็ไม่พอ เท่ากับว่าแก่ทำนาให้ เขาหมด พอมันมีมาก แกก็คิดมาก กินไม่ได้นอนไม่หลับ แต่อย่างข้านี่สบาย มีคแล้ว 6 โมงก็นอน ตื่นเข้ามาตี 4 ชุดคืนสักพักก็อาบน้ำกินข้าว แล้วทำงานต่อ กลางวันนอน อีกสักตื่นก็ได้ ทำงานแบบสบาย ๆ (บุญเชิด พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

นอกจากทิดเชิดแล้ว สมาชิกของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงคนอื่นที่ทำไร่นาสวนผสม เช่น จุงพร ก็ใช้วิธีการพูดคุยทำนองเดียวกับทิดเชิด คือ แนะนำชาวบ้านให้ทำไร่นาสวนผสม โดยมีผลการปฏิบัติของตนเองรองรับ เช่น

เราทำเพื่ออยู่ เหลือกก็ขายไอ้พวกที่ไม่เชื่อไม่ทำ เราบอกว่า เฮ้ย! ชื่อผักลิ กล้วยมีงู กูๆ นี่ใงูทำไร่นาสวนผสม คนที่ไปเห็นเราทำ มันก็บอกว่า เออ! กูคิดไม่ถึง บางคน บอกว่า ไอ้พร! ถ้าชาวบ้านทำกันทั้งหมด มีงจะขายให้ใคร ก็บอกว่ามีงอย่าเพิ่งไปคิด ทำขาย สมมติว่ามีมีนา 15 ไร่ ก็ให้ชุดล้อมที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมแล้วปล่อยปลาในคู ปลูกข้าว สัก 5 ไร่ ก็จะได้สัก 4 เกวียน มันคันคูก็มีต้นไม้ ไม่ต้องซื้อแม่ค้า ปลาไม่มีกิน เหลือกขาย พรรคพวก มันก็สบายแก่ครอบครัวแล้ว...

การทำไร่นาสวนผสมนี้ เมื่อคิดแล้วปรากฏว่าทำน้อยแต่ได้มากกว่า เช่น สมมติมีนา 15 ไร่ ถ้าทำนาอย่างเดียวอย่างทุกวันนี้ แม่ค้ามาก็คอยเงินในนา อะไรมาก็คอยในนา รอเงินจากการขายข้าวอย่างเดียว ถ้าข้าวดีก็ช่วยได้บ้าง ถ้าไม่ดีก็เป็นหนี้คือ ถ้าชุด ล้อมเหลือเป็นที่นา 10 ไร่ เป็นคูและคันดินสัก 5 ไร่ แล้วปลูกมะม่วง มะพร้าว พืชยืนต้น-ล้มลุก ผักสวนครัว เลี้ยงปลาไว้กิน ก็อยู่ได้ ถ้าทำนามาก ๆ เวลาวิดน้ำ เข้าไป น้ำก็แห้ง หญ้าขึ้น เพราะกักน้ำไม่ได้ แต่ถ้าทำน้อย ๆ เวลาวิดน้ำเข้าไปก็กัก น้ำได้ ดังนั้น ทำนา 8 - 10 ไร่ จะได้ข้าว 7 - 8 เกวียนแน่ ๆ แต่ถ้าทำ 15 ไร่ ได้ข้าวไม่เกิน 5 เกวียน...

มีอยู่คนหนึ่งเป็นผู้หญิง หัวทึบ มีที่ 5 ไร่ เราก็บอกว่าย่าดูตามนะ อย่าหวังรวย เราทำเพื่ออยู่ เอาครอบครัวของเรารอดก่อน เราเอาอีรุษขายซื้อขนมขาย (พร พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

3.3.3 การให้ความรู้ทางเทคนิคและการบริการ

ควบคู่กับการสร้างจิตสำนึกในการพึ่งตนเองของชุมชนโดยอาศัยกลวิธี ในรูปแบบต่าง ๆ แล้ว กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงก็จะให้ข้อเสนอแนะหรือความรู้ทางเทคนิคในการ ทำไร่นาสวนผสมและแนะนำแหล่งบริการหรืออาจจะบริการด้วยตนเองด้วย เช่น แนะนำพันธุ์ไม้ผล

รูปแบบการทำไร่นาสวนผสมในพื้นที่ของชาวบ้าน เป็นต้น สมาชิกทุกคนทำหน้าที่นี้ แต่ผู้ที่มีบทบาทโดยตรงและมีความรู้ทางเทคนิคเฉพาะด้านก็คือ ครูจรินทร์ เช่น เมื่อชาวบ้านต้องการเทคนิคในการเพาะปลา การเพาะลูกไร สัตว์เป็นโรค ฯลฯ ครูจรินทร์ก็จะเป็นผู้ที่รับบทบาทนี้ เป็นที่รับรู้ของคนในชุมชนว่าครูจรินทร์มีความเชี่ยวชาญทางด้านนี้มากกว่าสมาชิกคนอื่น ๆ ในกลุ่มฯ นอกจากครูจรินทร์แล้ว สมาชิกในกลุ่มฯ คนอื่น ๆ คือ ทิดเชิด ทิดชอบ และสุนทร ก็สามารถเพาะปลาและให้คำแนะนำในเรื่องการเลี้ยงปลาได้

ส่วนแหล่งบริการนี้ แหล่งบริการที่สำคัญคือโรงเรียน ซึ่งบริการพันธุ์ไม้ผลต่าง ๆ เช่น มะม่วงพันธุ์ต่าง ๆ ชมพู่ กระท้อน โดยการตอน ทาบกิ่ง ค่อยอด เป็นต้น และขายพันธุ์ปลาในราคาที่ถูกกว่าท้องตลาด นอกจากโรงเรียนซึ่งครูจรินทร์รับผิดชอบแล้ว ก็ยังมีทิดเชิด ทิดชอบ และสุนทร ซึ่งสามารถเพาะปลาขายได้ หากมีคนสั่งซื้อปลามาก ๆ ครูจรินทร์ก็อาจกระจายไปให้คนอื่น ๆ ในกลุ่มฯ หรืออาจช่วยดำเนินการติดต่อประสานงานกับแหล่งบริการอื่น ๆ ภายนอกชุมชนด้วย

นับว่าการให้ความรู้ทางเทคนิคและการบริการนี้เป็นสิ่งจำเป็น เพราะเมื่อกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงสามารถสร้างจิตสำนึกในการพึ่งตนเองของชุมชนโดยอาศัยโครงการไร่นาสวนผสมเป็นสื่อจนชาวบ้านสนใจที่จะนำมาปฏิบัติแล้ว ก็จำเป็นต้องเสนอแหล่งบริการให้เป็นทางออกแก่ชาวบ้านด้วย เช่น "เราบอกว่าการปลูกมะม่วงนี่ดีจริงเลย ทั้งเขียวสวย หนองแซง ฟ้าลั่น ขายได้กิโลละ 30 บาท ชาวบ้านก็บอกว่า เออ! ที่ไหนมีพันธุ์เพาะบ้าน ก็บอกว่าที่โรงเรียนใจเขามีตอนขาย" (แซม พันธุ์เหิง, สัมภาษณ์)

3.3.4 การฉายสไลด์

การฉายสไลด์เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของกลวิธีในการให้ความรู้แก่ชาวบ้าน เพื่อสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนที่กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงนำมาใช้ เนื้อหาในการฉายสไลด์คือการเสนอแนวคิดในการทำไร่นาสวนผสมให้แก่ชาวบ้าน ภาพที่นำมาฉายคือภาพการดำเนินงานเกี่ยวกับโครงการไร่นาสวนผสมในระดับโรงเรียน เริ่มนำสไลด์มาฉายในช่วงปี พ.ศ. 2526 - 2527 แต่ไม่ต่อเนื่อง ไม่มีกำหนดการที่แน่นอน แล้วแต่ความสะดวกของผู้นำการเปลี่ยนแปลงและความเหมาะสมของสถานการณ์ ในช่วงแรกฉายประมาณเดือนละ 2 ครั้ง แต่หลังจากปลายปี 2527 ก็เริ่มห่างไป เพราะเริ่มมีคนมาดูงานที่โรงเรียนมากขึ้น ทำให้ไม่มีเวลาเพียงพอ และอีกเหตุหนึ่งคงเป็นเพราะสไลด์เป็นสื่อที่ฉายได้เพียงครั้งเดียว คนดูก็เบื่อแล้ว

ในระหว่างการฉายสไลด์ ก็จะมีการพูดคุย อธิบาย เกี่ยวกับการทำไร่นาสวนผสม เช่น ก่อนจะฉาย ครูจรินทร์ก็จะเป็นคนนำคุยว่า "พวกเราทำอย่างไรมา... เดี่ยวผมมีสิ่งที่น่าสนใจมาให้ดู เขาไม่ได้ทำอย่างไรมา... เขาทำอย่างอื่นด้วยนะ..." ในระหว่างการฉายสไลด์ ครูจรินทร์ก็จะพูดเกี่ยวกับเทคนิคการทำไร่นาสวนผสม ส่วนครูวิเชียร ก็จะพูดเกี่ยวกับแนวคิดในการมองปัญหาสังคมต่าง ๆ ครูจรินทร์จะคอยเสริมหรือเป็น "ตัวต่อล้อม" เป็นต้น

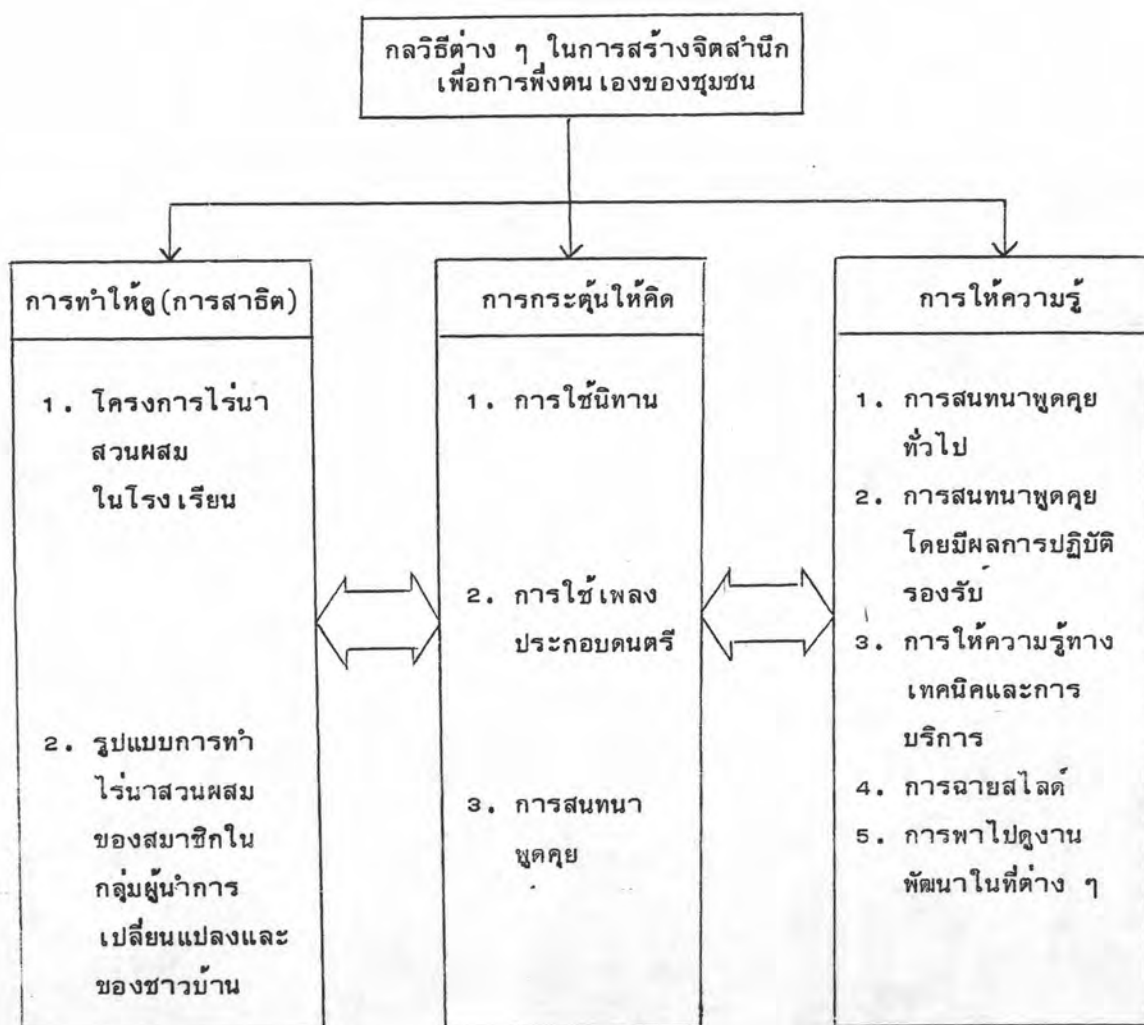
3.3.5 การพาไปดูงานพัฒนาในที่ต่าง ๆ

การพาไปดูงานพัฒนาในที่ต่าง ๆ ก็เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของกลวิธีในการให้ความรู้แก่ชาวบ้าน เพื่อสร้างจิตสำนึกในการพึ่งตนเองของชุมชน ทำให้ได้เห็นรูปแบบการพัฒนาหมู่บ้านในพื้นที่อื่น ๆ ที่แตกต่างจากของตน และนำมาประยุกต์ใช้หรือเกิดความตื่นตัวในการพัฒนามากขึ้น เท่าที่ผ่านมา กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงเคยจัดให้ชาวบ้านและสมาชิกในกลุ่มฯ ไปดูงาน 2 ครั้ง คือ ไปที่ศูนย์เกษตรกรรมเบ็ดเสร็จ อ.หนองขาหย่าง จ.อุทัยธานี โครงการดอกไม้บาน จ.สระบุรี โครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่คอนคาอ อ.วัดสิงห์ จ.ชัยนาท และอีกครั้งหนึ่งคือไปดูการเลี้ยงกุ้ง เลี้ยงปลา ที่ จ.สุพรรณบุรี นอกจากนี้ ก็มีสมาชิกในกลุ่มบางคนและชาวบ้านบางคน เข้าร่วมกับโครงการพัฒนาเกษตรกรรมเบ็ดเสร็จตามพระราชดำริ (ศูนย์ศิลปาชีพพิเศษบางไทร) ซึ่งทางศูนย์ได้จัดให้มีการอบรมและพาไปดูงานพัฒนาตามี่ต่าง ๆ

จากที่กล่าวมาเกี่ยวกับกลวิธีต่าง ๆ ของผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่นำมาใช้ในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน สรุปได้ด้วยแผนภูมิดังนี้

แผนภูมิที่ 13

แสดงบทบาทของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างจิตสำนึก
เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนด้วยกลวิธีต่าง ๆ

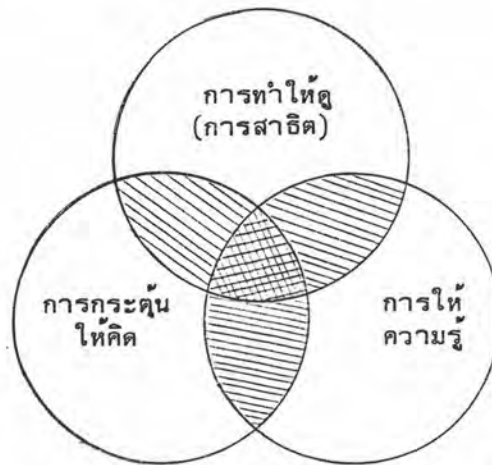
จากแผนภูมิ จะเห็นว่ามียุทธศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างกลวิธีต่าง ๆ ที่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงนำมาใช้ ซึ่งหมายความว่ากลวิธีต่าง ๆ ในสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนนี้ล้วนสัมพันธ์กัน การทำให้ดูหรือการสาธิตก็เท่ากับกระตุ้นให้คิดและให้ความรู้ไปในตัวด้วยการให้ความรู้ก็สัมพันธ์กับการกระตุ้นให้คิดและการทำให้ดูหรือการสาธิตด้วย เป็นต้น และรายละเอียดของกลวิธีต่าง ๆ นั้นก็อาจใช้ควบคู่กันไป เช่น เมื่อใช้นิทานหรือเพลงเป็นสื่อในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน ก็ต้องใช้ควบคู่กับการสนทนาพูดคุย มีบางรูปแบบ

ที่อาจใช้อย่างใด ๆ เช่น การสนทนาพูดคุยทั่วไปหรือมีผลปฏิบัติรองรับ แต่รูปแบบนี้ก็จะมีสัมพันธ์กับการให้ความรู้ การกระตุ้นให้คิด และการทำให้ดูหรือการสาธิตด้วย ดังนี้เป็นต้น ความสัมพันธ์ของกลวิธีต่าง ๆ แสดงได้ด้วยแผนภูมิดังนี้

แผนภูมิที่ 14

แสดงความสัมพันธ์ของกลวิธีต่าง ๆ

ในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน

แสดงความสัมพันธ์ระหว่าง 2 กลวิธี

แสดงความสัมพันธ์ระหว่าง 3 กลวิธี

กลวิธีในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนดังที่กล่าวมาข้างต้น กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงจะใช้ตามความเหมาะสมของโอกาสและความถนัดเฉพาะตัวของสมาชิกแต่ละคน ไม่มีการกำหนดล่วงหน้าว่าจะใช้กลวิธีใด เมื่อไร ความถี่เท่าไร จากการศึกษาพบว่า

(1) กลวิธีที่ถูกนำมาใช้น้อยที่สุดคือ กลวิธีการให้ความรู้ด้วยรูปแบบการฉายสไลด์ และการพาไปดูงานพัฒนาในพื้นที่ต่าง ๆ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้ใช้รูปแบบการฉายสไลด์ในระยะแรกของการดำเนินงาน ในปัจจุบันแทบไม่ได้ใช้รูปแบบนี้เลย ในระหว่างช่วงระยะเวลาที่ผู้วิจัยเข้าไปศึกษาในชุมชน ไม่ปรากฏว่ามีการฉายสไลด์ให้ชาวบ้านดูเลย ส่วนการพาไปดูงานพัฒนาในพื้นที่ต่าง ๆ นั้น ผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้เคยกระทำเพียง 2 ครั้ง และไม่มีแผนการล่วงหน้าในการนี้อีก

(2) กลวิธีที่ถูกนำมาใช้เฉพาะบุคคลคือ

- กลวิธีการกระตุ้นให้คิดด้วยรูปแบบการใช้นิทาน การใช้เพลงประกอบดนตรีและการสนทนาพูดคุย ผู้ที่ใช้กลวิธีนี้เป็นหลักทั้ง 3 รูปแบบคือ ครูรินทร์ ส่วนครูวิเชียรใช้รูปแบบการใช้เพลงประกอบดนตรี

- กลวิธีการให้ความรู้ด้วยรูปแบบการสนทนาพูดคุย โดยมีผลการปฏิบัติรองรับ ผู้ที่ใช้กลวิธีนี้เป็นหลักคือ ทิด เชิด ทิดชอบ และลุงพร

- กลวิธีการให้ความรู้ด้วยรูปแบบการให้ความรู้ทางเทคนิคและการบริการ ผู้ที่ใช้กลวิธีนี้เป็นหลักคือ ครูจรินทร์

(3) กลวิธีที่ถูกนำมาใช้มากที่สุดคือ กลวิธีการให้ความรู้โดยการสนทนาพูดคุยทั่วไป ผู้นำการเปลี่ยนแปลงทุกคนใช้กลวิธีนี้เป็นหลัก

(4) กลวิธีพื้นฐานที่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงนำมาใช้ร่วมกับกลวิธีอื่น ๆ คือ กลวิธีการสาธิตหรือการทำให้อู

จากการศึกษาพบว่าไม่อาจสรุป เป็นการเฉพาะได้ว่ากลวิธีใดมีประสิทธิภาพต่อการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนได้มากที่สุดและรองลงมา เพราะผู้นำการเปลี่ยนแปลงใช้กลวิธีเหล่านี้ในลักษณะที่เป็นพลวัต (Dynamic) กล่าวคือ ใช้กลวิธีต่าง ๆ ตามความเหมาะสมของสถานการณ์และขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะตัวของผู้นำการเปลี่ยนแปลง โดยที่กลวิธีเหล่านี้ต่างมีความสัมพันธ์กันดังกล่าวนอกจากการเกิดจิตสำนึกในการพึ่งตนเองของบุคคลในชุมชนย่อม เกิดขึ้นจากหลายปัจจัยที่นำมาประกอบกัน การใช้กลวิธีเหล่านี้มีสถานการณ์ เป็นเพียงปัจจัยหนึ่งในบรรดาหลายปัจจัยเท่านั้น

4. โอกาสหรือวาระที่กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงใช้ในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน

โอกาสหรือวาระในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนที่กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงนำมาใช้นั้น มีทั้งโอกาสหรือวาระที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ดังนี้

(1) โอกาสหรือวาระที่เป็นทางการ ได้แก่

- การประชุมครูซึ่งจะประชุมเดือนละ 1 ครั้ง ในสมัยที่ครูรินทร์เป็นอาจารย์ใหญ่ จะมีการพูดคุยเกี่ยวกับงานพัฒนาชุมชนประมาณครึ่งชั่วโมง (ประชุมประมาณ 2 ชั่วโมงครึ่ง) เช่นถามว่า "เรามองการศึกษาเวลานี้เป็นอย่างไร ถ้าเรามีลูกเราจะเอามาเรียนโรงเรียนนี้ไหม หรือจะไปเรียนโรงเรียนอื่น ถ้าไปเรียนที่อื่นเป็นเพราะอะไร เรียนโรงเรียนนี้เป็นเพราะอะไร" ซึ่งเท่ากับเป็นการปลูกให้ครูมาทบทวนบทบาทของตนเอง เพราะเวลานี้ครูไม่มีความเชื่อมั่นในตนเองในการประชุมคณะกรรมการศึกษาก็เช่นเดียวกัน (สุรินทร์ กิจนิตย์ชวี, สัมภาษณ์)

แต่ในปัจจุบัน หลังจากครูชินทร์ถูกย้ายแล้ว ก็ไม่มีการประชุม เช่นนี้อีก

- การประชุมกลุ่มนุ้ยซึ่งจะประชุมทุกวันที่ 15 ของเดือน ในระหว่างการประชุม ก็จะมีการถามถึงทุกข์สุขหรือความเป็นอยู่ของคนในกลุ่ม สมาชิกของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง ก็จะนำเสนอเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ ที่ชาวบ้านประสบอยู่ เช่น ปัญหาเรื่องการเสียเปรียบ พ่อค้าคนกลาง ปัญหาเรื่องผลผลิตในการทำนา พร้อมกับร่วมกันหาทางแก้ไขและแทรกแนวคิด ในการทำไร่นาสวนผสมเข้าไปในที่ประชุม จากการศึกษาภาคสนามพบว่าแกนของกลุ่มนุ้ยซึ่งเป็น สมาชิกในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงจะมีการประชุม เพื่อกำหนดประเด็นการประชุมในกลุ่มใหญ่ ล่วงหน้าก่อน

- สมาชิกในกลุ่มฯ ที่เป็นครูจะใช้การพูดคุยกับ เด็กในชั้น เรียนของตน ในระหว่างทำการสอนด้วย

(2) โอกาสหรือวาระที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ การพูดคุยกันตามปกติ ประสานรู้จักกัน และการจับกลุ่มคุยกันแบบไม่เป็นทางการตามลักษณะของชุมชนชนบททั่วไป

จะ เห็นว่ากลุ่มผู้นำการ เปลี่ยนแปลงใช้โอกาสหรือวาระที่ไม่เป็นทางการในการสร้าง จิตสำนึก เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนมากที่สุด โอกาสหรือวาระที่เป็นทางการนั้นกระทำเพียง เฉพาะการประชุมกลุ่มนุ้ยซึ่งมีเพียงเดือนละ 1 ครั้งเท่านั้น

สรุป

จากการศึกษาบทบาทของผู้นำการ เปลี่ยนแปลงในการสร้างจิตสำนึก เพื่อการพึ่งตนเอง ของชุมชน สรุปได้ว่า

1. การก่อตั้งขึ้น เป็นกลุ่มผู้นำการ เปลี่ยนแปลง เริ่มต้นจากครูผู้หนึ่งได้สร้างจิตสำนึก เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนให้กับครูที่สอนวิชา เกษตรกรรมและอาจารย์ใหญ่โดยใช้โครงการ ไร่นาสวนผสมในระดับบ้านพักเด็ก เป็นสื่อที่จะ เสนอ เป็นรูปแบบ ในการพึ่งตนเองของชุมชนจน อาจารย์ใหญ่ยอมรับ จากนั้นสมาชิกของกลุ่มผู้นำการ เปลี่ยนแปลงก็ขยายมายังคณะกรรมการการศึกษา บางคน ซึ่งมีบทบาทในการมีส่วนร่วมดำเนินกิจกรรมของทางโรงเรียนอย่างต่อเนื่องตลอดมา และมีสายสัมพันธ์ทาง เครือญาติกับอาจารย์ใหญ่ ในขณะที่เดียวกันก็ขยายมายังแกนของกลุ่มนุ้ย บางคนทีครูผู้หนึ่งซึ่งเป็นผู้นำการ เปลี่ยนแปลงคนแรก เข้าไปจัดตั้งทางความคิด จน เป็นกลุ่มผู้นำ การ เปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน

2. องค์ประกอบของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงแยกออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ ตามความสัมพันธ์ของสมาชิกในกลุ่มฯ คือ อาจารย์ใหญ่และคณะกรรมการศึกษาบางส่วน ครูคนหนึ่งที่เป็นคนจัดตั้งทางความคิดในกลุ่มนุ้ยและแกนกลุ่มนุ้ยบางส่วน โดยมีครู เกษตรอยู่ระหว่างกลาง โดยที่แต่ละส่วน เหล่านี้มีได้มีการรวมตัว เป็นองค์กรของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงทั้งหมดทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เพียงแต่มีความสัมพันธ์ภายในส่วนของตนและระหว่างส่วนอย่างไม่เป็นทางการเท่านั้น ทำให้ไม่มีลักษณะเป็นองค์กรจัดตั้งที่มีประสิทธิภาพในการดำเนินงาน

3. บทบาทของสมาชิกในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน เป็นบทบาทที่มีได้ถูกกำหนดหรือจัดสรรขึ้นอย่างเป็นทางการ หากแต่เป็นบทบาทอย่างไม่เป็นทางการตามลักษณะเด่นเฉพาะตัวของสมาชิกในกลุ่มฯ แต่ละคนซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ขาดประสิทธิภาพในการดำเนินงานเพราะขาดการกำหนดทิศทางและการผลักดันงานให้สามารถดำเนินงานไปอย่างมีเอกภาพ บทบาทเหล่านี้แบ่งออกเป็น 5 บทบาท คือ บทบาททางการเป็นผู้นำกลุ่มฯ บทบาททางด้านนักเทคนิคการเกษตร บทบาททางการเป็นผู้นำทางความคิดในกลุ่มฯ บทบาททางการปฏิบัติ และบทบาททางการประชาสัมพันธ์

4. กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้ใช้กลวิธีต่าง ๆ ในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนให้แก่คนในชุมชน แบ่งออกได้เป็น 3 กลวิธีคือ กลวิธีการทำให้ดู (การสาธิต) ประกอบด้วยรูปแบบโครงการไร่นาสวนผสมในโรงเรียน และรูปแบบการทำไร่นาของสมาชิกในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงและของชาวบ้าน กลวิธีการกระตุ้นให้คิด ประกอบด้วยการใช้นิทาน การใช้เพลงประกอบดนตรี และการสนทนาพูดคุย และกลวิธีการให้ความรู้ ประกอบด้วย การสนทนาพูดคุยทั่วไป การสนทนาพูดคุยโดยมีผลการปฏิบัติรองรับ การให้ความรู้ทางเทคนิคและการบริการ การฉายสไลด์ และการพาไปดูงานพัฒนาในพื้นที่ต่าง ๆ

กลวิธีต่าง ๆ เหล่านี้ต่างมีความสัมพันธ์กันและสมาชิกในกลุ่มฯ จะใช้ตามความถนัดของแต่ละคน ไม่มีการกำหนดหรือวางแผนล่วงหน้าว่าจะใช้กลวิธีใด เมื่อไร ความถี่เท่าไร จากการศึกษาพบว่า กลวิธีที่ถูกใช้น้อยที่สุดคือกลวิธีการให้ความรู้ด้วยรูปแบบการฉายสไลด์และการพาไปดูงานพัฒนาในที่ต่าง ๆ กลวิธีที่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงทุกคนใช้เป็นหลักคือกลวิธีการ

ให้ความรู้โดยการสนทนาพูดคุยทั่วไป กลวิธีพื้นฐานที่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงนำมาใช้ร่วมกับกลวิธีอื่น ๆ คือ กลวิธีการสาธิตหรือการทำให้ดู ส่วนกลวิธีอื่น ๆ ถูกใช้ตามความถนัดเฉพาะของแต่ละบุคคล กลวิธีเหล่านี้ถูกใช้ในลักษณะที่เป็นพลวัต (Dynamic) ในตัวเอง

5. ส่วนใหญ่กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงใช้โอกาสหรือวาระอย่างไม่เป็นทางการในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน การใช้โอกาสหรือวาระที่เป็นทางการนั้น ในปัจจุบันเหลือเพียงเฉพาะการประชุมกลุ่มนุ้ยเดือนละ 1 ครั้งเท่านั้น

6. หลังจากที่ครุรินทร์ (อาจารย์ใหญ่) ถูกย้ายไปตั้งแต่ต้นปี พ.ศ.2529 แม้ว่าบทบาททางด้านการเป็นผู้นำกลุ่มฯ (รวมทั้งผู้นำโครงการไร่นาสวนผสม) จะยังอยู่ในความรู้สึกของสมาชิกกลุ่มและชาวบ้านทั่วไป แต่ก็ เป็นเพียงบทบาทในความรู้สึกเท่านั้น ส่วนในสภาพความเป็นจริงของการปฏิบัติ ในปัจจุบันบทบาททางด้านนี้แทบหมดลงแล้วเพราะมีเวลาอยู่ในชุมชนน้อยมาก จึงเท่ากับส่งผลให้ 1) บทบาทในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนซึ่งครุรินทร์มีบทบาทในการใช้กลวิธีการกระตุ้นให้คิดด้วยการใช้นิทาน การสนทนาพูดคุย และการใช้เพลงประกอบดนตรี (ขอ) ลดลงด้วย ซึ่งหมายถึงบทบาทในความเป็นจริงของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนก็ลดลงด้วย 2) กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงซึ่งมีลักษณะเป็นกลุ่มหลวม ๆ เพราะไม่มีการรวมตัวกันเป็นองค์กรเดียวกันทั้งอย่างไม่เป็นทางการและเป็นทางการ ก็มีลักษณะหลวมตัวมากยิ่งขึ้นเพราะขาดผู้นำกลุ่มฯ ที่เป็นที่ยอมรับของสมาชิกในกลุ่มฯ และชาวบ้านทั่วไป

ตอนที่ 6 บทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการจัดองค์กรประชาชนเพื่อหนุนช่วยการพึ่งตนเองของชุมชนโดยอาศัยยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมของประชาชน

การจัดองค์กรเป็นการจัดสร้างระบบความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจหน้าที่ ภารกิจบุคคล และทรัพยากรการบริหารอื่น ๆ ให้สามารถดำเนินงานบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ได้ วิลเลียม เจ. เมลาเนย์ (Melarney 1968 : 38) อธิบายว่าการจัดองค์กรคือการวางระเบียบให้กิจกรรมต่าง ๆ ขององค์กรสมดุลกันโดยกำหนดว่าใครมีหน้าที่ทำอะไร มีอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบเพียงใด ทั้งนี้เพื่อให้การดำเนินงานขององค์กรบรรลุตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

ในความหมายทางด้านการพัฒนาชุมชน การจัดองค์กร เป็นขั้นตอนหนึ่งในการดำเนินการจัดระเบียบชุมชน (Community Organization) ซึ่งในขั้นตอนนี้ นักพัฒนาจะต้องช่วยเหลือสนับสนุนและกระตุ้นเตือนให้ประชาชนเกิดความรู้สึกว่าพวกเขา มีความสามารถที่จะแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนได้ถ้ารวมพลังทำงานกันเป็นกลุ่ม (พัลน์ สุจำนงค์ และคนอื่น ๆ 2524 : 46) ส่วน อุ๋นตา นพคุณ (2518 : 32) ให้ความหมายของการจัดระเบียบชุมชนว่า หมายถึงการรวมกลุ่มคนหรือการจัดองค์กร เพื่อรองรับการทำงานของชุมชน โดยกล่าวว่า

ในงานพัฒนาชุมชน นอกจากการทำงานโดยวิธีให้การศึกษาแก่ชุมชนแล้ว นักพัฒนายังมีหน้าที่สำคัญที่จะรวมกลุ่มคนหรือจัดระเบียบชุมชน ทั้งนี้เพราะการพัฒนาชุมชนมีความเชื่อว่าการทำงานกับกลุ่มย่อมจะให้ประโยชน์มากกว่า โดยเฉพาะในสังคมชนบทแล้ว การจัดกลุ่มหรือการจัดระเบียบชุมชนในการปฏิบัติงานจะทำให้สมาชิกหรือราษฎรแต่ละคนในกลุ่มยอมรับแนวความคิดหรือวิทยาการใหม่ ๆ มากกว่าการทำงานหรือให้ความรู้ใหม่ ๆ เป็นรายบุคคล

สำหรับในการวิจัยนี้ การจัดองค์กรหมายถึงการจัดตั้งกลุ่มประชาชนหรือองค์กรประชาชนขึ้นมารับการดำเนินงานโครงการไร่นาสวนผสมในระดับชุมชน ประเด็นที่ผู้วิจัยต้องการศึกษาคือผู้นำการเปลี่ยนแปลงมีบทบาทอย่างไรในการจัดองค์กรประชาชน เพื่อหนุนช่วยการพึ่งตนเองของชุมชนโดยอาศัยยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งจากการศึกษาพบว่าผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้จัดตั้งองค์กรประชาชนขึ้นมารับการดำเนินงานโครงการไร่นาสวนผสมในระดับชุมชน 2 องค์กรคือ กลุ่มเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ และโครงการส่งเสริมเกษตรกรสาครลี (กลุ่มน้ย)

ในการเสนอผลการวิเคราะห์นี้ เพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจนเกี่ยวกับบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลง ผู้วิจัยได้เสนอผลการวิเคราะห์เรียงตามลำดับหัวข้อในแต่ละองค์กรหรือกลุ่มดังนี้

1. ความเป็นมาและวัตถุประสงค์ของกลุ่มฯ
2. การดำเนินงานของกลุ่มฯ
3. การพัฒนาของกลุ่มฯ
4. ยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมของประชาชน
5. สรุป

ในการวิเคราะห์ยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมของประชาชน ผู้วิจัยได้แบ่งขั้นตอนในการมีส่วนร่วมออกเป็น 3 ขั้นตอนคือ ขั้นตอนการคิดค้นและตัดสินใจแก้ปัญหา ขั้นตอนการดำเนินงาน และขั้นตอนการประเมินผล

1. กลุ่มเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ

1.1 ความเป็นมาและวัตถุประสงค์ของกลุ่ม

สืบเนื่องจากโครงการพัฒนาเกษตรกรรมเบ็ดเสร็จตามพระราชดำริ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ศูนย์ศิลปาชีพพิเศษบางไทร) ได้เข้าไปมีบทบาทในการพัฒนาพื้นที่นาร้างให้ชาวนาหันกลับมาทำนาในเขตอำเภอบางไทร และอำเภอสนามาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 เมื่อชาวนาหันกลับมาทำนาได้ประมาณ 2 ปี ชาวนาก็เริ่มละทิ้งไร่นาอีกโดยหันไปประกอบอาชีพรับจ้างและขายแรงงานแทน เพราะต้องประสบกับปัญหาเดิมคือการที่ชาวนาไม่สามารถเป็นผู้กำหนดราคาข้าวได้

ในต้นปี พ.ศ. 2527 เจ้าหน้าที่จากสถาบันประมงน้ำจืด กรมประมง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งเข้ามามีบทบาทเป็นส่วนหนึ่งในศูนย์ศิลปาชีพพิเศษบางไทร ได้เสนอให้มีการส่งเสริมการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ เพื่อเป็นทางออกอย่างหนึ่งของเกษตรกร นอกจากการทำนาอย่างเดียว และได้ติดต่อให้ครูรินทร์ เป็นแกนนำในการรวมตัวของชาวบ้าน เพื่อจัดตั้งกลุ่มเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำขึ้น ในชุมชนสาละและชุมชนข้างเคียง

วัตถุประสงค์ของกรมประมงในการจัดตั้งกลุ่มฯ ก็คือ "เขาบอกว่าเราจะทำกันให้ครบวงจร ตั้งแต่การเพาะพันธุ์ ขยายพันธุ์ และขายสู่ตลาด ถ้าขายไม่ได้ก็เลี้ยงไว้พอโตก็ขายสู่ตลาด และจะร่วมกันเป็นกลุ่มฯ (สุรินทร์ กิจนิตย์ชีว์, สัมภาษณ์) "ทางประมงเสนอให้มีการรวมกลุ่ม ต้องมีสมาชิกไม่น้อยกว่า 30 คน เพื่อจะได้โควตาในการขายลูกปลาให้แก่สถาบันประมงน้ำจืดฯ" (บุญชอบ พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์) กล่าวคือต้องการให้สมาชิกกลุ่มฯ มุ่งเลี้ยงปลาเพื่อขายโดยเป็นอีกอาชีพหนึ่งควบคู่กับการทำนาด้วย และเนื่องจากชาวบ้านไม่มีอาชีพเพาะพันธุ์ปลามาก่อน จึงไม่มีบ่อสำหรับการเลี้ยงปลา สมาชิกในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่เข้าไปมีบทบาทร่วมกับศูนย์ฯ จึงเสนอให้ศูนย์ฯ จัดหารถแทรกเตอร์สำหรับบ่อไว้บริการชาวบ้าน โดยให้ชาวบ้านออกค่าน้ำมันรถเอง ซึ่งศูนย์ฯ ได้ตอบตกลงและขอความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมาร่วมดำเนินการฯ

ในการชักชวนชาวบ้านให้เข้ามารวมกลุ่มเพื่อจัดตั้งกลุ่มเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำนั้น ลักษณะการรับรู้ของชาวบ้านในวัตถุประสงค์ของกลุ่มฯ ก็คือ "ตอนที่ผมไปหาสมาชิกก็บอกกับชาวบ้านว่าให้ไปประชุมร่วมกับทางประมงฯ ทางการจะให้รถมาขุดดิน ใครต้องการรถให้ลงชื่อไว้" (บุญชอบ พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์) หรือ "ไปประชุมสิ เขาจะมีรถมาขุดดินให้ มีเงินทุนมาให้" (สุนทร พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์) เพราะหากชักชวนให้ชาวบ้านไปประชุมเพื่อจัดตั้งกลุ่มเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำโดยจะได้รับโควตาในการขายปลาให้แก่สถาบันประมงฯ จะไม่มีใครไปร่วมด้วยหรือไปร่วมประชุมน้อย เนื่องจากชาวบ้านไม่มีอาชีพเพาะพันธุ์ปลามาก่อน

จะเห็นได้ว่าระหว่างความรับรู้ของชาวบ้านที่ไปร่วมประชุมกับวัตถุประสงค์ของหน่วยงานราชการในการจัดตั้งกลุ่มนั้นแตกต่างกัน ซึ่งจะมีผลต่อการดำเนินงานต่อไป

เมื่อชาวบ้านไปร่วมประชุมในครั้งแรก ประมงอำเภอเสนาฯ ก็เสนอให้เอารายชื่อของบุคคลที่ไปร่วมประชุม เป็นสมาชิกกลุ่มเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ โดยที่ผู้เข้าร่วมประชุมส่วนใหญ่มิได้รับรู้ในวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของกลุ่มฯ ร่วมกัน จากจุดนี้เองกลุ่มเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำก็ได้รับการจัดตั้งขึ้นในต้นปี พ.ศ. 2527 มีสมาชิกที่เป็นเกษตรกรจากตำบลบางนมโค ตำบลสามตุ่ม ตำบลบ้านหลวง และในละแวกใกล้เคียงจำนวน 49 คน โดยมีครูจากโรงเรียนสาธิตวิทยา (ครูรินทร์ และครูจรินทร์) โรงเรียนวัดमारวิชัย โรงเรียนจุฬาราชบุรีวิทยา เป็นที่ปรึกษาและประสานงานกับหน่วยงานของรัฐคือศูนย์ศิลปาชีพพิเศษบางไทรซึ่งให้ความช่วยเหลือในด้านเงินทุนและประสานกับหน่วยงานอื่น ๆ ของรัฐให้มาร่วมงานกับศูนย์ฯ เช่น สำนักงาน รพช. จังหวัดสุพรรณบุรี ได้ส่งรถแทรกเตอร์มาช่วยขุดบ่อเลี้ยงปลา เกษตรอำเภอ ประมงอำเภอ ประมงจังหวัด และสถาบันประมงน้ำจืดของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้ให้ความสนับสนุนด้านการเพาะพันธุ์ปลา และให้คำปรึกษาทางด้านเทคนิคต่าง ๆ

ผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้จัดให้กลุ่มนี้อยู่ในโครงสร้างของโครงการไร่นาสวนผสมในระดับชุมชนด้วย เพราะผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่เข้าไปมีบทบาทได้สอดคล้องแนวคิดเกี่ยวกับการทำไร่นาสวนผสมให้แก่สมาชิกกลุ่มอยู่ตลอดเวลา เช่น "เราบอกว่าอย่าไปเลี้ยงปลาอย่างเดียว เพราะเป็นการเสี่ยงที่จะอาศัยปลาอย่างเดียว บนคันก็ให้ปลูกไม้ผล เช่น มะม่วงด้วย โรงเรียนคอนขายให้กิ่งละ 15 บาทเท่านั้น" (สุรินทร์ กิจนิตย์ชีว์, สัมภาษณ์)

1.2 การดำเนินงานของกลุ่มฯ

ลักษณะการดำเนินงานของกลุ่มฯ จะเป็นไปตามแรงผลักดันของระบบราชการ สมาชิกไม่มีอิสระในการคิดค้นและตัดสินใจดำเนินการด้วยตนเอง ต้องตกอยู่ภายใต้กรอบกำกับของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง เช่น เมื่อมีรายชื่อจัดตั้งเป็นกลุ่มฯ จากการประชุมในครั้งแรกแล้ว ต่อมาประมงอำเภอก็บอกให้ไปจดทะเบียนเพื่อเป็นกลุ่มฯ ที่ถูกต้องตามกฎหมาย เมื่อมีการจดทะเบียนแล้วก็ให้เรียกเก็บค่าหุ้นจากสมาชิกคนละ 100 บาท ค่าธรรมเนียม 20 บาท รวมเป็น 120 บาท ในการเก็บค่าหุ้นและค่าธรรมเนียมนี้ "ผมไปเดินเก็บกับชาวบ้านที่เป็นสมาชิก ไม่มีใครให้ เหตุที่เขาไม่ให้ก็เพราะเขาบอกว่าเขาไม่ได้อะไรจากการเสียค่าหุ้น ปลายก็ได้เลี้ยง" (บุญชอบ พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์) เพราะค่าหุ้นนี้หมายถึงการที่สมาชิกมีสิทธิจะได้รับโควตาในการส่งลูกปลาไปขายให้แก่สถาบันประมงฯ ในที่สุดก็เก็บค่าหุ้นและค่าธรรมเนียมจากสมาชิกได้เพียง 6 คน จากสมาชิกทั้งหมดประมาณ 50 คน และต่อจากนั้นสหกรณ์การเกษตรก็เริ่มเข้ามามีบทบาทในการควบคุมบัญชีผู้ถือหุ้น เป็นต้น สภาวะเช่นนี้ก่อให้เกิดความรู้สึกริดอิดแก่สมาชิกซึ่งเป็นคณะทำงาน "เราถูกบีบคั้นด้วยเรื่องของระเบียบการ สหกรณ์ฯ เริ่มเข้ามายุ่ง เราอึดอัดน่าดู แต่ก็จำยอม ทางราชการก็จะให้เป็นไปตามเงื่อนไขที่เขาต้องการ พร้อมกันนั้นเขาก็อาศัยเราเป็นผลงานของเขา สมาชิกบางส่วนก็เริ่มถอนตัวออกมาจากกลุ่มฯ (สุรินทร์ กิจนิตย์ชีว์, สัมภาษณ์)

ในด้านผู้ได้รับผลประโยชน์จากการได้รับโควตาในการส่งลูกปลาไปขายนั้นมีสมาชิกเพียงประมาณ 6 รายได้ที่ได้รับประโยชน์ โดยมีผู้ส่งไปขายรายใหญ่เพียง 1 ราย คือ ผู้ใหญ่พร นอกนั้นเป็นรายย่อยที่มีลูกปลาไม่มากนัก และในการส่งลูกปลาไปขายก็มักมีการขัดแย้งกันในเรื่องผลประโยชน์ในระหว่างสมาชิก กล่าวคือ

พอเอาลูกปลาไปส่งที่กรมประมง ผลประโยชน์ก็เริ่มเข้ามาในกลุ่มฯ คือการที่เขาจะกำหนดโควตาให้เรา เราจะต้องให้ประโยชน์แก่เขา (กลุ่มฯ ต้องจ่ายเงินให้แก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนกับการได้รับโควตา) และเรื่องคุณภาพของคนของเรา คือเรื่องปลาเป็นเรื่องใหม่ การผลิตลูกปลาจึงกระท่อนกระถ่น ได้ลูกปลาไม่ได้มาตรฐาน การส่งไปขายครั้งหนึ่งต้องแบ่งโควตาที่ได้รับมาให้แก่สมาชิก ลูกปลาก็คนละขนาด ก็เกิดการต่อว่าต่อขานกันในกลุ่มสมาชิก เริ่มไม่เข้าใจกัน คนที่เป็นหน้าไฟคือผู้ใหญ่พร ซึ่งเป็นผู้ส่งรายใหญ่และรับภาระในการส่งลูกปลาก็ต้องเสียค่าใช้จ่ายก็ชักไม่ไหว บางครั้งลูกปลาดายกลางทาง ก็ต้องตัดรายได้ของเจ้าของ ก็เกิดขัดกันเรื่องผลประโยชน์ (สุรินทร์ กิจนิตย์ชีว์, สัมภาษณ์)

หรือ "ผู้ใหญ่พรแกไปส่งลูกปลาที่กรุงเทพฯ ลูกปลาของบางคนไม่ได้ขนาดตามที่เขาต้องการ แกก็มาบอกสมาชิก สมาชิกก็บอกว่าลูกปลาของมึงไม่มีปัญหา แต่ของคนอื่นมีปัญหาอยู่เรื่อย ก็เริ่มไม่เข้าใจกัน" (บุญชอบ พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์) และในระยะหลังสมาชิกที่เคยเลี้ยงปลาแต่ไม่ประสบความสำเร็จก็เลิกการเลี้ยงปลา เหลือเพียงผู้ใหญ่วรรายเดียวเท่านั้นที่ใช้ชื่อกลุ่มในการได้รับโควตาจากสถาบันประมงฯ

สำหรับสมาชิกส่วนใหญ่ซึ่งมุ่งหวังในการได้รับประโยชน์จากทางราชการในเรื่องรถสำหรับขุดดินนั้น หลังจากที่ไปร่วมประชุม 2 - 3 ครั้ง แต่ไม่เห็นความคืบหน้าก็เริ่มไม่ไปประชุม "สมมติเราคุยกันว่าฤดูแล้งนี้จะได้รถ แต่พอไม่ได้ ก็เริ่มห่างกันไป ไม่มาประชุม" (บุญชอบ พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์) ศูนย์ฯ ได้ส่งรถมาขุดดินให้ในปลายปี พ.ศ.2527 แต่บริการให้แก่สมาชิกได้เฉพาะบางพื้นที่เท่านั้น โดยที่ในเขตพื้นที่ที่ทำการศึกษา (หมู่ 1 ต.สามดุ่ม และหมู่ 10 ต.บางนมโค) ไม่ได้รับบริการเลย เพราะ "คนขับรถก็เป็นคนในระบบราชการ เขาก็ทำตามเวลาราชการ ทำ ๆ หยุด ๆ เรียกว่าไม่สามารถทำตามที่เจ้าของที่ดินปรารถนา ต้องมีการอัดฉีด (จ่ายเงินพิเศษ) กันบ้าง และแต่ละคนก็ต้องการทำมาก ๆ พอทำได้สักพัก ฝนก็ตกน้ำท่วม ทำต่อไปไม่ได้" (สุรินทร์ กิจนิตยชีวะ, สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ เนื่องจากชุมชนสาขาลิขิตคลองชนมจีนล้อมรับ และสมาชิกอยู่คนละพื้นที่ การที่รถแทรกเตอร์จะข้ามไปข้ามมาระหว่างคลองฯ ก็จะต้องเสียค่าเช่าไปะครั้งละ 3,000 บาท ซึ่งชาวบ้านไม่ยอมลงทุน จึงบริการได้เฉพาะบางพื้นที่และบริการให้แก่สมาชิกเพียงไม่กี่รายเท่านั้น และจากการที่ประโยชน์ที่จะได้รับมีจำกัดนี้ จึงมักเกิดข้อขัดแย้งในระหว่างสมาชิก เช่น ถกเถียงกันว่าจะให้รถแทรกเตอร์ขุดบ่อหรือคูของใครก่อน หรือทางราชการถอนตัวออกไปแล้วแต่ยังให้บริการสมาชิกไม่ทั่วถึง เป็นต้น

1.3 การพัฒนาของกลุ่มฯ

เนื่องจากกลุ่มนี้ เป็นกลุ่มที่รวมตัวขึ้นมาเพื่อรับผลประโยชน์บางอย่างจากหน่วยงานราชการ โดยเฉพาะการได้รับบริการรถแทรกเตอร์สำหรับขุดคูรอบนา ความเข้าใจของสมาชิกส่วนใหญ่มิได้ตรงกับจุดประสงค์ของหน่วยงานราชการที่ต้องการส่งเสริมการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ มีสมาชิกส่วนน้อยเท่านั้นที่เพาะเลี้ยงปลาและได้รับโควตาในการรับซื้อลูกปลาจากสถาบัน

ประมงฯ ประกอบลักษณะการสั่งงานแบบระบบราชการทั่วไปที่ทำให้ชาวบ้านเบื่อหน่าย ดังนั้น เมื่อการดำเนินงานผ่านไประยะเวลาหนึ่งและสมาชิกส่วนใหญ่เห็นว่าไม่ได้รับประโยชน์จากกลุ่มฯ หรือวัตถุประสงค์ของกลุ่มฯ ไม่ตรงกับความต้องการของคนหรือแม้กระทั่งได้รับประโยชน์แล้วก็ตาม ก็ส่งผลให้การรวมตัวของกลุ่มฯ เริ่มแตกสลายในเวลาต่อมา จนในปัจจุบันแทบจะอยู่ในภาวะที่ เรียกว่า "ล้ม" ไปแล้ว ดังคำกล่าวของประธานกลุ่มฯ ว่า

กลุ่มนี้รวมตัวกันเข้มแข็งดีมากเมื่อปี 2527 เมื่อโครงการพระราชดำริมาใกล้ทำนาร้าง เพราะชาวบ้านตื่นในแง่ที่มีผู้หลักผู้ใหญ่มาช่วย ชาวบ้านมองข้าราชการเหมือนพระเจ้า ที่มาโปรดเรา เดียวนี้ก็ยังเป็นพระเจ้า ผู้การฯ นี่เหมือนเทพเจ้าเลย (พันเอกมณัส คล้ายมณี - ผู้อำนวยการศูนย์ศิลปาชีพพิเศษบางไทร) ... เป็นคณะกรรมการทำรายได้ ลักสลังก็ไม่เคยมี ชาวบ้านบางคนที่ไม่เข้าใจก็บอกว่าถ้าแก่ไม่ได้อะไร คงไม่เดินมา ประชุมให้กระโปงสีกันทรอก มาแข็งตรงที่ว่าคณะกรรมการทำงานกันด้วยความเสียสละ มันอยู่ไม่ได้ เพราะเสียสละทั้งแรงกายและแรงเงิน เดียวนี้การตื่นตัวมันแข็งไปแล้ว เพราะไม่ได้ตื่นแบบอาจารย์สุรินทร์ แต่มันตื่นแบบสั่งการ ถึงจะมีระบบเสนอบ้าง ก็ยังไม่แข็งประชาธิปไตยเท่าที่ควร ทำให้ชาวบ้านเบื่อ บางครั้งก็เป็นไปในรูปของการทำงาน เอาหน้ารอด ... ตอนนี้อยังไม่สลาย แต่ก็อยู่ในลักษณะคลุมเครือ ไม่มีการเรียกประชุม แต่ถ้าเรียกประชุม เขาก็มาเหมือนกัน แต่มากะพร่องกระแพร่ง ไม่คึกคักเหมือนเมื่อก่อน (อวยพร ศรีขันธุ์, สัมภาษณ์)

ส่วนความเห็นของสุรินทร์ซึ่งเป็นสมาชิกกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่เข้าไป มีบทบาทสำคัญในกลุ่มฯ นั้น เห็นว่า "ปัจจุบันอยู่ในภาวะที่คุมกันไม่ติด โดยเฉพาะทางด้านแนวคิด" (สุรินทร์ กิจนิตยชีวี, สัมภาษณ์)

กล่าวโดยสรุปได้ว่า กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่ได้รับการจัดตั้งขึ้นมาจากการกำหนด ของหน่วยงานราชการในต้นปี พ.ศ.2527 ความรับรู้ของชาวบ้านที่มาร่วมกลุ่มก็เพื่อรับ ผลประโยชน์จากการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำซึ่งเป็นสมาชิกส่วนน้อย กลุ่มเริ่มสลายตัวในระยะต่อ ๆ มา เมื่อสมาชิกเห็นว่าไม่ได้รับประโยชน์จากการเข้าร่วมกลุ่ม ในต้นปี พ.ศ.2528 การสลายตัวของกลุ่มก็เริ่มเห็นชัด (เป็นระยะเวลาประมาณการ เพราะกลุ่มนี้เริ่มสลายตัวมาตั้งแต่หลังจาก การประชุมครั้งแรก ๆ ต่อมาก็เริ่มมีสมาชิกมาประชุมน้อยลง ๆ) เพราะไม่มีการประชุมเพื่อ กำหนดงานและดำเนินงานร่วมกันหรือมีน้อยมาก จนในปัจจุบันไม่มีการประชุมร่วมกันเลย และ หากถือตามข้อกำหนดที่ว่า "คนที่ไม่ได้เสียค่าหุ้น ถือว่าไม่ได้เป็นสมาชิก" (บุญชอบ พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์) กลุ่มฯ นี้ก็จะมีสมาชิกในระยะแรกเพียง 6 คน เท่านั้น และต่อมาถอนหุ้นออกไป

2 คน เหลือสมาชิกที่แท้จริงเพียง 4 คน แต่ก็เป็นที่น่าแปลกใจที่รายชื่อที่ไม่ได้มีการประชุมกัน แต่ทางราชการยังถือว่าเป็นสถานภาพของกลุ่มนี้ยังคงดำรงอยู่ "เมื่อประมาณต้นปี พ.ศ. 2530 ทางประมงบอกว่าจะเรียกประชุมใหญ่ ผมก็ไม่รู้ว่าจะหาสมาชิกจากที่ไหนมาประชุม จนบัดนี้ก็ยังไม่ได้ประชุม" (บุญชอบ พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

1.4 ยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมของประชาชน

1.4.1 ขั้นตอนการคิดค้นและตัดสินใจแก้ปัญหา

จากการที่กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องมีบทบาทหลักในการจัดตั้งขึ้น ดังนั้น การคิดค้นและตัดสินใจแก้ปัญหาจึงถูกกำหนดจากหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง เช่น การแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงาน การเก็บค่าหุ้น การจดทะเบียนกลุ่มฯ การทำบัญชีรายรับรายจ่าย การส่งคนไปอบรมเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ฯลฯ ล้วนถูกกำหนดมาจากหน่วยงานราชการ ประชาชนมิได้มีส่วนร่วมแต่อย่างใด แม้ประชาชนจะมีส่วนร่วมในการคิดค้นบางอย่างโดยเฉพาะการเสนอขอรับประโยชน์จากทางราชการ แต่ก็ต้องอยู่ในกรอบของดุลยพินิจและการตัดสินใจของหน่วยงานราชการ และงานบางอย่างเป็นงานที่ถูกสั่งการโดยตรงจากหน่วยงานราชการ เช่น เมื่อประมาณกลางเดือนสิงหาคม 2530 มีการจัดนิทรรศการแสดงผลงานของโครงการพัฒนาเกษตรกรรมเบ็ดเสร็จตามพระราชดำริ (ศูนย์ศิลปาชีพพิเศษ) ทั่วประเทศที่สนามกีฬากองทัพบก กรุงเทพฯ ในการนี้ ผู้อำนวยการศูนย์ศิลปาชีพพิเศษบางไทร (พัน เอกมณีสคล้ายมณี) ได้เรียกประชุมผู้นำชาวบ้านและหน่วยงานราชการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อนำผลงานต่าง ๆ ไปแสดงนิทรรศการในงานฯ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ที่ผู้วิจัยศึกษาคือกลุ่มเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ (ซึ่งสถานภาพของกลุ่มฯ ได้สลายไปแล้ว เหลือเพียงเฉพาะประธานกลุ่มฯ ที่รับมอบนโยบายมาดำเนินการคนเดียว) และโครงการไร่นาสวนผสมในระดับโรงเรียนสาธิตวิทยาลัยก็อยู่ในภาวะที่ต้องรับมอบ "การสั่งงาน" นี้มาดำเนินการ และจากจุดนี้เองที่ทำให้การทำงานบางครั้งมีลักษณะ "ชายผ้าเอาหน้ารอด"

จากสภาพดังกล่าวนี้ จะส่งผลต่อไปถึงขั้นการดำเนินการและการประเมินผล

1.4.2 ขั้นตอนการดำเนินการ

ประชาชนมีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้ แต่อยู่ภายใต้กรอบกำหนดของหน่วยงานราชการดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

1.4.3 ขั้นตอนการประเมินผล

จากการศึกษาพบว่าไม่มีขั้นตอนนี้อยู่ในการดำเนินงานของกลุ่มฯ คือ มิได้มีการประชุมกลุ่มฯ เพื่อประเมินผล สรุป ติดตามงาน เกี่ยวกับความก้าวหน้า ปัญหา อุปสรรค หรือความสำเร็จและความล้มเหลวของการดำเนินงานแต่อย่างใด หากจะมีบ้างก็อยู่ในลักษณะของการกำกับและติดตามงานจากหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ประชาชนมิได้มีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้ และหากมองในแง่ภาพรวมของกลุ่มฯ ที่ทำงานร่วมกับหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ซึ่งต้องประเมินผลร่วมกันแล้ว ไม่พบว่ามีการประเมินผลในลักษณะนี้

1.5 สรุป

จากการศึกษาบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการจัดตั้งกลุ่ม เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำพบว่ากลุ่ม เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำเป็นกลุ่มที่ได้รับการจัดตั้งขึ้นมาโดยหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง คือกรมประมง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และศูนย์ศิลปาชีพพิเศษบางไทร ผู้นำการเปลี่ยนแปลงมิได้เป็นผู้จัดตั้งโดยตรง แต่เข้าไปร่วมในฐานะที่เป็นผู้นำชุมชนหรือผู้นำท้องถิ่นซึ่งถูกหน่วยงานราชการดังกล่าวติดต่อให้เข้าไปมีบทบาทในการจัดตั้งกลุ่มฯ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงจึงมีสถานภาพเป็นเพียงส่วนหนึ่งในบรรดาผู้นำกลุ่มฯ ทั้งหลาย และการเคลื่อนไหวของผู้นำการเปลี่ยนแปลงมิได้เคลื่อนตัวไปทั้งกลุ่ม หากมีสมาชิกของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงเพียง 3 คน คือ ครูรินทร์ ครูจรินทร์ และทิศอบ ที่เข้าไปมีบทบาทเป็นส่วนหนึ่งของผู้นำกลุ่ม เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ สมาชิกของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงคนอื่น ๆ มีบทบาทเป็นผู้ตาม

ประเด็นที่สำคัญที่ควรวิเคราะห์คือ ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้คนรวมกลุ่มกันก็คือ บุคคลในกลุ่มจะต้องมีความสนใจร่วมกัน (Common Interest) (รุ่นดา นพคุณ 2520 : 128) แต่จากการศึกษาพบว่าวัตถุประสงค์ของหน่วยงานราชการกับของชาวบ้านแตกต่างกัน กล่าวคือกรมประมงและศูนย์ศิลปาชีพพิเศษบางไทรเป็นหน่วยงานที่มีบทบาทในการส่งเสริมอาชีพของชาวบ้านในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ส่งเสริมการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ (ปลาและกุ้ง) ส่งเสริมการปลูกถั่วเหลือง จัดหาแหล่งเงินทุนสำหรับให้ชาวบ้านกู้ยืม เป็นต้น โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะให้ชาวบ้านทำการผลิตเพื่อขายเป็นหลัก ตามนโยบายในการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติที่หน่วยงานของตนรับมอบมาดำเนินการ มิได้มีจุดมุ่งหมายที่จะให้ชาวบ้านทำการผลิตเพื่อการพึ่งตนเองโดยลดภาวะการพึ่งตลาดภายนอกให้น้อยที่สุดแต่อย่างใด และหน่วยงานราชการเหล่านี้ได้เข้ามามีบทบาทที่สัมพันธ์โดยตรงกับผู้นำการเปลี่ยนแปลงโดยเฉพาะผู้นำการ

เปลี่ยนแปลงที่เป็นข้าราชการด้วยกัน กล่าวคือ ต้องการให้ผู้นำการเปลี่ยนแปลง เข้าไปร่วมมีบทบาทในการพัฒนาตามแนวทางของหน่วยงานของตนด้วย ในส่วนของผู้นำการเปลี่ยนแปลงเอง ก็ต้องการดึงทรัพยากรจากหน่วยงานราชการเหล่านี้มาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่โครงการไร่นาสวนผสมในระดับชุมชนที่ตนดำเนินการอยู่ ส่วนชาวบ้านนั้น เข้ามารวมกลุ่มเพราะมุ่งหวังผลประโยชน์ที่จะได้รับจากหน่วยงานราชการดังกล่าวคือการบริการรถสำหรับหูดินเป็นสำคัญ

เมื่อผู้นำการเปลี่ยนแปลง เข้าไปร่วมมีบทบาทในการพัฒนาตามแนวทางของหน่วยงานราชการแล้ว นัยหนึ่งนั้น ผู้นำการเปลี่ยนแปลงต้องการใช้ประโยชน์จากหน่วยงานราชการโดยการพยายามดึงทรัพยากรดังกล่าว แต่อีกนัยหนึ่ง ผู้นำการเปลี่ยนแปลงก็ต้องยอมตกเป็นเครื่องมือในการพัฒนาตามแนวทางการของหน่วยงานราชการไปในตัว ยิ่งหากเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีสถานภาพเป็นข้าราชการด้วยแล้ว ก็ยากที่จะปฏิเสธหรือหลีกเลี่ยงบทบาทนี้ได้ ดังเช่นบทบาทของครุรินทร์ซึ่งเป็นผู้บริหารโรงเรียนและถูกหน่วยงานราชการคือศูนย์ศิลปาชีพพิเศษบางไทรและกรมประมงดึงให้ไปมีบทบาทร่วมในกลุ่มเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำนั้น ครุรินทร์อยู่ในฐานะผู้ประสานประโยชน์ระหว่างหน่วยงานราชการคือศูนย์ศิลปาชีพพิเศษบางไทรและกรมประมงซึ่งต้องการให้ชาวบ้านเพาะพันธุ์ปลา เพื่อขายกับชาวบ้านซึ่งต้องการรถแทรกเตอร์สำหรับหูดครอบนา (ไม่ใช่เพื่อหูดบ่อเลี้ยงปลาโดยตรง) ในขณะที่แนวคิดของโครงการฯ เองต้องการให้ชาวบ้านเลี้ยงปลาและปลูกไม้ผลรอบบ่อ เพื่อนำมาบริโภคเป็นหลัก

โดยบทบาทที่ผมเป็นอาจารย์ใหญ่และถูกผู้การฯ ดึงเข้าไป ผมจำเป็นต้องเข้าไปเล่นปฏิเสธไม่ได้ และเราก็ต้องการอะไรบางอย่างจากเขา พุดง่าย ๆ ว่าเราจะแสวงจุดร่วม สงวนจุดต่าง จุดต่างก็คือเขาต้องการให้เลี้ยงเพื่อขาย เราก็เห็น ... ผมมองอีกมุมหนึ่ง ประมงมองอีกมุมหนึ่ง ชาวบ้านอาจจะมองอีกมุมหนึ่ง ผมจะพยายามใช้ประโยชน์จากโครงการพระราชดำริเพื่อเป้าหมายของเรา อะไรที่เอื้อให้เขาได้เราก็ทำให้เขา เพื่อให้เราจะได้ในส่วนของเรา เขาก็ต้องการให้ผมเป็นหัวหน้าเพื่อให้เป็นผลงานของเขา ทำไมผมจะไม่รู้ ผมรู้ แต่โดยบทบาทที่ผมเป็นอยู่ ผมต้องมองกว้างกว่าวิเชียร (ครุวิเชียร ซึ่งเป็นสมาชิกคนหนึ่งในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงไม่ได้ เข้ามาร่วมมีบทบาทในกลุ่มเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ หรือเฝ้าดูอยู่ห่าง ๆ ไม่มีบทบาทโดยตรง เพราะไม่แน่ใจในจุดประสงค์ของกลุ่มฯว่าจะสอดคล้องกับแนวคิดในการพึ่งตนเองเพียงใด) ที่เสียก็ยอมเสีย แล้วมาบวกลบคูณหารกันว่าจะอะไรจะได้เสียมากกว่ากัน เมื่อเห็นว่าได้มากกว่าก็เข้าร่วมด้วย (สุรินทร์ กิจนิตย์ชีว์, สัมภาษณ์)

สภาวะดังกล่าวนี้จึง เป็นสภาวะของความพยายามช่วงชิงการนำในกลุ่มฯ ระหว่างหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องกับผู้นำการเปลี่ยนแปลง แต่ปรากฏว่าไม่สามารถช่วงชิงได้ เพราะโดยพื้นฐานของการจัดตั้งกลุ่มแล้ว สมาชิกฯ ไม่ได้รับการจัดตั้งทางความคิดเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนมาก่อนแต่อย่างใด บทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงกระทำได้เพียงการ เสริมแนวคิดในการทำไร่นาสวนผสมในส่วนของการปลูกไม้ผลรอบบ่อปลาเข้าไปเท่านั้น ดังการสรุปประสบการณ์ของครูรินทร์ซึ่งกล่าวว่า

เราพูดว่าให้ทำเพื่อกิน เพื่อใช้เป็นหลัก บางคนก็เชื่อ แต่พอเราห่างออกไปหน่อย เจ้าหน้าที่ของรัฐมาบอกว่าให้เลี้ยงกุ้งสี รวย เขาก็เปลี่ยนทิศทาง... ทางกรมประมง ต้องการให้เลี้ยงเพื่อขาย เราสู้ไม่ได้เพราะชาวบ้านก็ชอบอยู่แล้วและภาคกลางก็ตกอยู่ในระบบการค้ามานาน จุดที่เห็นชัดคือผม เสนอกับทางศูนย์ฯ ว่ารถที่จะเอามาให้ชาวบ้านควรมี 2 ลักษณะ คือ รถแทรกเตอร์เกรด (สำหรับขุดบ่อเลี้ยงปลา) และรถแม็คโค (สำหรับขุดดินรอบคันนาเพื่อยกคันนาให้สูงขึ้นและเกิดคูรอบนา ชาวบ้านจะได้เลี้ยงปลาในคู พอน้ำท่วมมา ปลาก็จะเข้าไปอาศัยในนา เป็นวิธีการเลี้ยงปลาในนาข้าวซึ่งชาวบ้านต้องการการบริการรถทางด้านนี้) แต่ไม่เคยได้รถแม็คโคเลยเพราะผิดวัตถุประสงค์ของเขา เขาไม่เอามา (สุรินทร์ กิจนิตย์ชีว์, สัมภาษณ์)

ในการวิเคราะห์ยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมของประชาชน พบว่า ในขั้นตอนการคิดค้นและตัดสินใจแก้ปัญหาและขั้นตอนการดำเนินการ ประชาชนมีส่วนร่วม ในฐานะผู้ถูกกระทำการที่ถูกชี้แนะมาจากหน่วยงานราชการ มิได้มีอิสรภาพทางการนำด้วยตนเอง ส่วนในขั้นตอนการประเมินผลนั้น ประชาชนมิได้มีส่วนร่วมแต่อย่างใด

2. โครงการสงเคราะห์เกษตรกรสาธิต (กลุ่มปุ๋ย)

2.1 ความเป็นมาและวัตถุประสงค์ของกลุ่มฯ

กลุ่มปุ๋ยเป็นกลุ่มที่พัฒนามาจากกลุ่ม "การเมืองในวงเหล้า" ที่มีสมาชิกเป็นวัยรุ่นในชุมชนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2523 โดยมีครูวิเชียรเป็นผู้จัดตั้งทางความคิด กล่าวคือ

ช่วงนั้นผม เพิ่งมาอยู่ วันหนึ่งผมไปอาบน้ำที่ท่าหน้า ได้ยินกลุ่มวัยรุ่นกำลังคุยกันเกี่ยวกับเรื่องการเมือง ผมก็ชอบ เพราะมีเวทีที่จะเปิด เรามาอยู่ใหม่ ๆ ไม่กล้าพูดกับใครในเรื่องนี้ เดี่ยวเขาจะหาว่าเป็นคอมฯ ก็เลยขอเข้าไปคุยด้วย คุยกันไปกินเหล้ากันไป ก็คุยถูกคอกัน อายุก็รุ่น ๆ เดียวกัน จากนั้นก็คุยกันต่อ ๆ มาในเรื่องสัพเพเหระ มีการ

แนะนำให้รู้จักคนอื่น ๆ มากขึ้นเรื่อย ๆ ในระยะหลังก็เริ่มมีการพูดคุยกันถึงปัญหาทางเศรษฐกิจในชุมชนมากขึ้น (วิเชียร เทริญญศิริ, สัมภาษณ์)

ในปี พ.ศ. 2526 ตัวแทนของกลุ่มวัยรุ่นบางคนก็ได้มีโอกาสไปศึกษาดูงานร่วมกับเจ้าหน้าที่ขององค์การแคร์ เด ซอม ที่ศูนย์เกษตรกรรมเบ็ดเสร็จ อ.หนองขาหย่าง จ.อุทัยธานี โครงการธนาคารข้าวและธนาคารนุ้ยที่คอนตาล อ.วัดสิงห์ จ.ชัยนาท และโครงการดอกไม้บาน อ.หนองแค จ.สระบุรี เมื่อกลับจากการดูงาน ก็ได้รับเชิญจากคณะกรรมการศึกษา (โดยผ่านครูรินทร์) ให้มาเล่าถึงประสบการณ์จากการดูงาน ซึ่งแนวคิดที่กลุ่มวัยรุ่นสนใจก็คือ โครงการฌาปนกิจศพ จากโครงการดอกไม้บาน และโครงการธนาคารนุ้ย

ทางกลุ่มวัยรุ่นได้ทำหน้าที่ "ขายความคิด" ที่ได้จากการดูงานให้แก่คนในชุมชนจนเกิดโครงการฌาปนกิจศพขึ้นในปลายปี 2528 จนบัดนี้มีสมาชิกประมาณ 300 คน โดยสมาชิกจะต้องเสียเงินคนละ 10 บาท ต่อสมาชิกที่ตาย 1 คน ซึ่งเดิมทีเดิวนั้น ในชุมชนเคยมีโครงการนี้มาก่อนแล้วโดยทางวัดเป็นผู้ดำเนินการ แต่โครงการฯ ได้ล้มไปเพราะมีปัญหาเกี่ยวกับเรื่องผลประโยชน์

สำหรับกลุ่มนุ้ยนั้น หลังจากกลับจากการดูงานแล้ว กลุ่มวัยรุ่นก็ได้มีการคุยกันในเรื่องการจัดตั้งกลุ่มนุ้ยมาตลอด สมาชิกในกลุ่มได้ร่วมกันศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับต้นทุนในการซื้อนุ้ยระหว่างการซื้อ เป็นกลุ่มกับต่างคนต่างซื้อในรูปแบบต่าง ๆ ว่าอย่างไรจะซื้อได้ถูกกว่ากันและพบว่า การซื้อ เป็นกลุ่มจะประหยัดเงินตราที่จะต้องไหลออกไปภายนอกชุมชนเป็นจำนวนมาก และในการศึกษาหาข้อมูลนี้ ก็มีการศึกษาโยงไปถึงปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่เกี่ยวข้องว่าเกษตรกรถูกเอารัดเอาเปรียบต่าง ๆ จากระบบทุนนิยมภายนอกอย่างไรบ้าง กล่าวง่าย ๆ ก็คือมีการ "จัดตั้งทางความคิด" ระหว่างสมาชิกภายในกลุ่มฯ ก่อนที่จะเริ่มดำเนินงาน

เมื่อความคิดในการทำงานชัดเจนเพียงพอแล้ว แกนของกลุ่มนุ้ยจำนวน 7 คน ก็ได้ร่วมกันจัดตั้ง "โครงการสงเคราะห์เกษตรกรสาคลี" ซึ่งรู้จักกันในนามของ "กลุ่มนุ้ย" ในปลายปี พ.ศ. 2528 โดยมีสมาชิกระยะแรกจำนวน 19 คน โดยมีวัตถุประสงค์คือ (โครงการสงเคราะห์เกษตรกรสาคลี 2528 : 2)

1. เพื่อเป็นจุดเริ่มต้นในการให้การศึกษา ขยายความคิด ปลุกจิตสำนึกของคนในกลุ่มและประชาชนในการที่จะช่วยให้คนในกลุ่มหรือประชาชนรวมกลุ่มกัน เพื่อช่วยแก้ปัญหาอันเกิดขึ้นภายในชุมชน โดยมุ่งให้เกิดการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

2. เพื่อขจัดการซื้อปุ๋ยแพงหรือการเป็นหนี้และดอกเบี้ยแพงในการซื้อปุ๋ย
3. เพื่อให้มีปุ๋ยใช้ในการเพิ่มผลผลิต แต่ทั้งนี้ การทำปุ๋ยหมักและการใช้ปุ๋ยคอก ต้องได้รับการส่งเสริมด้วย
4. เพื่อส่งเสริมให้ชาวนามีการผลิตที่ดีขึ้นและส่งเสริมธนาคารข้าว โดยมุ่งการสร้างปัจจัยการผลิตที่ครบวงจร

ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มปุ๋ยกับโครงการไร่นาสวนผสมก็คือ เป็นกลุ่มที่มีจุดมุ่งหมายให้คนมารวมกันโดยใช้ปุ๋ยเป็นสื่อในระยะแรก และมีเป้าหมายในการขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจออกไปในรูปแบบต่าง ๆ อีก เพื่อให้เป็นการผลิตครบวงจร เช่น การรวมตัวขายข้าวเปลือก การสีข้าวสารใส่ถุงขาย เป็นต้น โดยจะมีการแทรกแนวคิดในการทำไร่นาสวนผสมเข้าไปในกลุ่มๆ อยู่ตลอดเวลาเท่าที่โอกาสจะอำนวย เช่น ในระหว่างการประชุมและการพูดคุยเป็นส่วนตัว เพราะทั้งครูวิเชียรและแกนของกลุ่มปุ๋ยส่วนใหญ่ก็เป็นสมาชิกในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง จึงมีการจัดเอากลุ่มปุ๋ยให้อยู่ในโครงสร้างของโครงการไร่นาสวนผสมในระดับชุมชน

2.2 การดำเนินงานของกลุ่ม

ในการดำเนินงานระยะแรก กลุ่มฯ ได้รับความช่วยเหลือทางด้านเงินทุนสนับสนุนจากศูนย์ศิลปาชีพพิเศษบางไทรในรูปของปุ๋ยซึ่งคิดเป็นเงินประมาณ 110,000 บาท โดยการขอความช่วยเหลือนี้กระทำผ่าน ครูรินทร์ไปยังผู้อำนวยการศูนย์ฯ และกลุ่มฯ สามารถชำระเงินต้นคืนได้ทั้งหมดภายในกลางปี พ.ศ. 2529 จนผู้อำนวยการศูนย์ฯ เอื้อปากชมในการทำงานของกลุ่ม "ผู้การฯ บอกว่าไอ้พวกหนุ่มๆ ไปกสิณีเข้าท่า เพราะเคยให้เงินคนอื่นแล้วไม่ค่อยได้คืน" (แกนกลุ่มปุ๋ย, สัมภาษณ์) แต่ศูนย์ฯ ได้ถอนความช่วยเหลือออกไปจนผู้นำกลุ่มบางคนมองว่าเป็นปฏิบัติการด้านจิตวิทยาของศูนย์ฯ เพราะช่วยไม่ต่อเนื่อง ต่อมาโครงการพัฒนาการศึกษาเพื่อชุมชน (ทศช.) โดยการติดต่อของครูวิเชียรจึงได้เข้ามารับช่วงในการให้ความช่วยเหลือด้านเงินทุนในรูปของเงินยืม 50,000 บาท สมทบกับเงินจากองค์การแต่ร์ เดชอม ซึ่งโอนมาจากยอดคงเหลือของเงินในโครงการไร่นาสวนผสมระดับโรงเรียนอีกประมาณ 13,000 บาท รวมเป็นเงินประมาณ 63,000 บาท กลุ่มฯ ได้ใช้เงินจำนวนนี้เป็นเงินทุนในการซื้อปุ๋ยให้แก่สมาชิกมาจนถึงปัจจุบัน

หลักการในการดำเนินงานของกลุ่มฯ คือ กลุ่มฯ จะนำเงินทุนดังกล่าวไปซื้อปุ๋ย มาให้สมาชิกใช้ในการเกษตรก่อน เมื่อได้ผลผลิตและขายได้แล้ว สมาชิกจะต้องนำเงินมาใช้คืนกลุ่มฯ โดยเสียดอกเบี้ยร้อยละ 2 ต่อเดือน จากการดำเนินงานที่ผ่านมา กลุ่มฯ สามารถจำหน่ายปุ๋ยให้แก่ สมาชิกรวม 4 งวดแล้ว และเงินในส่วนที่เป็นดอกเบี้ย กลุ่มฯ ได้นำไปใช้ในกิจการของกลุ่มฯ เช่น สร้างสำนักงานกลุ่มปุ๋ย

2.3 การพัฒนาของกลุ่มฯ

เดิมทีเคยมีสมาชิกในกลุ่มจำนวน 19 คน แต่จากการดำเนินงานในระยะเวลา ประมาณ 2 ปีที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบันมีสมาชิกเพิ่มขึ้น 5 คน รวมเป็น 24 คน และกลุ่มมีเป้าหมายที่จะ ขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจออกไปในรูปแบบต่าง ๆ ให้เป็นการผลิตครบวงจรต่อไปในอนาคต

2.4 ยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมของประชาชน

2.4.1 ขั้นตอนการคิดค้นและตัดสินใจแก้ปัญหา

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่ากลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่เกิดจากการรวมตัวของแกนกลุ่มปุ๋ยซึ่งมี สถานภาพเป็นประชาชนในชุมชน โดยในระยะเวลาที่เป็นกลุ่มวัยรุ่นนี้ได้มีการจัดตั้งทางความคิดเกี่ยวกับการมองปัญหาสังคมในระดับโครงสร้างโดยการนำของครูวิเชียรมาเป็นเวลานาน หลังจากกลับจาก ฐานธนาคารปุ๋ยในปี พ.ศ. 2526 ก็มีการพูดคุยในเรื่องการจัดตั้งกลุ่มปุ๋ยขึ้นในชุมชนมาโดยตลอด กว่าจะมาเริ่มดำเนินการอย่างจริงจังเมื่อความคิดสุกงอมเต็มที่ก็ในปลายปี พ.ศ. 2528 บทบาทของ ครูวิเชียรในระยะแรกของการจัดตั้งกลุ่มปุ๋ยอยู่ในฐานะเป็นตัวกระตุ้นและร่วมคิดค้นไปด้วย การตัดสินใจที่จะดำเนินการหรือไม่อยู่ที่ประชาชนเอง เมื่อดำเนินการมาได้ระยะหนึ่งจนถึงปัจจุบัน (กลุ่มปุ๋ยเพิ่งดำเนินการมาได้ประมาณ 2 ปี) บทบาทของครูวิเชียรก็เปลี่ยนจากตัวกระตุ้นมาเป็น ตัวสนับสนุนเพราะผ่านพ้นขั้นตอนการกระตุ้นมาแล้ว "หากครูวิเชียรย้ายไป กลุ่มนี้ก็อยู่ได้" (แกนกลุ่มปุ๋ย, สัมภาษณ์)

จากการศึกษาพบว่าประชาชนมีส่วนร่วมตั้งแต่การคิดค้นโครงการฯ และตัดสินใจ แก้ปัญหาต่าง ๆ ภายในกลุ่มฯ เช่น ในต้นปี พ.ศ. 2530 ปรากฏว่าเงินทุนจากภายนอกไม่เพียงพอที่จะ นำไปซื้อปุ๋ยตามความต้องการของสมาชิก กลุ่มฯ จึงตกลงให้มีการระดมทุนจากสมาชิกหุ้นละ 500 บาท. ได้เงินจากการระดมทุนรวม 12,000 บาท หรือการตัดสินใจนำเงินที่ได้รับจากดอกเบี้ยจำนวน 15,000 บาท สมทบกับเงินจากโครงการพัฒนาการศึกษาเพื่อชุมชนอีกประมาณ 12,000 บาท รวม เป็นเงินประมาณ 27,000 บาท ไปสร้างสำนักงานกลุ่มปุ๋ย เป็นต้น การมีส่วนร่วมในการคิดค้น และตัดสินใจแก้ปัญหานี้ กระทำโดยผ่านการประชุมสมาชิกในกลุ่มฯ ทุกวันที่ 15 ของเดือน โดยที่

ก่อนการประชุม แกนของกลุ่มย่อย (แกนกลุ่มย่อยจำนวน 7 คน จากสมาชิกทั้งหมด 24 คน) จะประชุมอย่างไม่เป็นทางการเพื่อเตรียมประเด็นหรือหัวข้อการประชุมก่อน)

2.4.2 ขั้นตอนการดำเนินการ

ประชาชนมีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้โดยผ่านคณะกรรมการ เช่น หัวหน้ากลุ่มฯ รองหัวหน้ากลุ่มฯ เลขานุการ บัญชีและการเงิน และผู้ติดต่อประสานงานซึ่งได้รับการเลือกตั้งมาจากที่ประชุมกลุ่มฯ

2.4.3 ขั้นตอนการประเมินผล

เช่นเดียวกับขั้นตอนการดำเนินการ ประชาชนมีส่วนในการประเมินผลโดยผ่านแกนและคณะกรรมการกลุ่มฯ และการประชุมสมาชิกทั้งหมด

2.5 สรุป

จากการศึกษาบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการจัดตั้งกลุ่มย่อยพบว่าในระยะก่อนเริ่มดำเนินการและช่วงแรกของการดำเนินการ ครูวิเชียรได้แสดงบทบาทเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงด้วยการกระตุ้นจิตสำนึกในการพึ่งตนเองของชุมชนและร่วมคิดค้นกับสมาชิกในกลุ่มวัยรุ่นต่อมา สมาชิกบางส่วนในกลุ่มวัยรุ่นนี้ได้พัฒนาตนเองเป็นสมาชิกในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงและเป็นกลุ่มแกน (Core Group) ในกลุ่มย่อย

ในการวิเคราะห์ยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมของประชาชนพบว่า ประชาชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการดำเนินงาน บทบาทของครูวิเชียรซึ่งถือว่าไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มฯ เป็นเพียงผู้กระตุ้นและผู้สนับสนุนเท่านั้น

ตอนที่ 7 ผลกระทบของบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในการ ทำไร่นาสวนผสม

ในส่วนนี้จะเป็นการวิเคราะห์ผลกระทบของบทบาทผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชนเพื่อตอบคำถามหลักว่า นับตั้งแต่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงเริ่มมีบทบาทในการดำเนินโครงการไร่นาสวนผสมในระดับโรงเรียนตั้งแต่ปี พ.ศ.2525 และขยายบทบาทมาในระดับชุมชนโดยมีบทบาทในการสร้างจิตสำนึกฯ และการจัดองค์กรฯ ดังที่กล่าวมาแล้วจนถึงปัจจุบัน (ขณะที่ทำการศึกษา) นั้น ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงแก่ชุมชนอย่างไรบ้าง โดยจำกัดขอบเขตในการศึกษาไว้เฉพาะหมู่ 1 ต.สามตุ่ม และหมู่ 10 ต.บางนมโค

ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นในการวิเคราะห์ไว้ดังนี้

1. หลังจากทีผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้ดำเนินโครงการไร่นาสวนผสมดังกล่าวแล้วชุมชนได้เกิดความเปลี่ยนแปลงในระดับรูปธรรมคือจากรูปแบบการผลิตอย่างเดิมคือการทำนา

อย่างเดียวมาเป็นการทำไร่นาสวนผสม คือ การปลูกพืชหลาย ๆ อย่าง และเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่เดียวกันหรือไม่ ในปริมาณเท่าใด

2. ความเปลี่ยนแปลงในข้อ 1 เป็นผลกระทบมาจากบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงหรือไม่

3. ความเปลี่ยนแปลงในข้อ 1 และ 2 นี้ ไม่นับรวมบริเวณบ้านซึ่งอาจมีการปลูกผักสวนครัวและไม้ผลไว้หลังบ้าน ช่าง ๆ บ้าน เป็นต้น แต่จะพิจารณาเฉพาะความเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ทำกินคือที่นาเป็นหลัก

การที่จะตอบคำถามนี้ได้จำเป็นต้องพิจารณาบริบททางชุมชนในการทำไร่นาสวนผสมเสียก่อน

1. บริบททางชุมชนในการทำไร่นาสวนผสม

เนื่องจากชุมชนสาครีเป็นเขตน้ำท่วม ดังนั้น การปลูกไม้ผลยืนต้นและการขุดบ่อเลี้ยงปลา จึงจำเป็นต้องยกคันดินเพื่อป้องกันน้ำท่วม เพราะมีเขื่อนนั้นแล้ว ปลาในบ่อจะหนีไปหมด และไม้ผลก็ไม้อาจทนกับภาวะน้ำท่วมเป็นเวลานานได้ จากการศึกษาพบว่า

1.1 ลักษณะการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในอดีตนั้น ชาวบ้านจะนิยมสร้างคันดินไว้บริเวณบ้าน (หรืออาจจะยกคันเพียง 3 ด้าน ยกเว้นหน้าบ้านหรือแล้วแต่กรณี) เป็นคันดินที่สร้างโดยใช้กำลังคน การสร้างคันดินนี้มีได้มีจุดประสงค์เพื่อป้องกันน้ำท่วม เพราะในแต่ละปีน้ำท่วมสูงมาก และคันดินก็มิได้มีความสูงถึงขนาดที่ป้องกันน้ำท่วมได้ และบ้านส่วนใหญ่ก็มิได้สร้างคันดินรอบบ้าน แต่เป็นการสร้างเพื่อปลูกต้นไม้พื้นเมืองที่ทนน้ำจ้ำพวกมะขาม มะกอก ถ้ำมู มะพร้าว ขนุน โดยเฉพาะ กอไฟ ไร่ขิงลม และให้ร่มเงา บนคันก็อาจปลูกข้าวไว้แสดงอาณาเขตหรืออาจปลูกผักสวนครัวด้วย ซึ่งผักสวนครัวมักจะตายเมื่อถูกน้ำท่วม ส่วนที่นานั้นจะอยู่ไกลออกไปจากที่ตั้งของบ้าน

ผลจากการยกคันก็คือ เกิดคูน้ำข้าง ๆ คัน เพราะดินถูกขุดออกไป เมื่อมีคูน้ำก็จะมีปลาธรรมชาติมาอาศัยอยู่ เช่น ปลาดุก ปลาช่อน ปลาหมอ ปลาดูเผียน ฯลฯ

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าพื้นฐานเดิมของชาวบ้านมีการทำไร่นาสวนผสมอยู่แล้ว คือมีการปลูกไม้ผลและเลี้ยงปลาบริเวณบ้าน ดังที่ชาวบ้านเล่าว่าเมื่อรับประทานผลไม้ต่าง ๆ เช่น มะม่วง มะขามเทศ รับประทานเสร็จแล้วก็เหวี่ยงเมล็ดทิ้งไว้บริเวณบ้าน ต่อมาไม้ผลเหล่านี้ก็เติบโตขึ้น หรืออาจจะเก็บเมล็ดพันธุ์ไม้ผลที่ดี ๆ ไว้ทำพันธุ์ต่อไป และมีจุดประสงค์เพื่อการบริโภคภายในครอบครัวเป็นหลัก แต่ เป็นเพียงการทำแบบไม่มีรูปแบบที่ชัดเจน เป็นการทำตามธรรมชาติของลักษณะชุมชนชนบททั่วไป ไม่มีการชี้นำทางความคิดเกี่ยวกับการทำไร่นาสวนผสมแต่อย่างใด

1.2 ชาวบ้านมีลักษณะธรรมชาติของการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจโดยการปรับปรุงพื้นที่ของตนเองอยู่แล้ว เช่น

- กรณีของน้ำอ่างซึ่งมีที่นาอยู่ประมาณ 15 ไร่ และอยู่ในเขตที่ลุ่มมาก จึงเริ่มขุดคูล้อมนาในปี พ.ศ.2522 โดยมีจุดประสงค์หลักเพื่อเอาปลาธรรมชาติ (ชาวบ้านเรียกว่า ปลาปี) และวิดปลาขายปีละประมาณ 2 - 3 ครั้ง บนคันคูก็ปลูกกล้วยซึ่งเป็นพืชทนน้ำ ทำให้รูปแบบการผลิตของน้ำอ่างเป็นแบบไร่นาสวนผสมไปด้วย

- กรณีของลุงชื่นซึ่งขุดคูล้อมนาเพื่อกั้นหนูเป็นหลัก มีการเลี้ยงปลาธรรมชาติในคูบนคันก็ปลูกพืชล้มลุกประเภทพริก มะเขือ เป็นต้น

- กรณีของทิศชอบซึ่งเคยขุดบ่อไว้มานานแล้ว โดยมีจุดประสงค์เพื่อเลี้ยงปลาธรรมชาติ (ปลาปี) คือนำปลาที่หาได้จากแม่น้ำลำคลองเข้าไปเลี้ยงในบ่อ รอบ ๆ บ่อก็ปลูกไม้ผลพื้นบ้าน

- กรณีของทิศ เข็ดซึ่งก่อนที่จะทำไร่นาสวนผสมอัน เป็นผลจากบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงนั้น ก็ได้ทำการผลิตในลักษณะการทำไร่นาสวนผสมคือได้ปลูกพืชหลาย ๆ อย่าง และเลี้ยงปลาในพื้นที่เดียวกันมาก่อนแล้ว เพียงแต่กระทำไปโดยไม่มีการชี้นำทางความคิดในการพึ่งตนเอง

- กรณีของมณฑิรซึ่งมีการขุดคูล้อมนามาตั้งแต่สมัยพ่อแม่แล้ว และตนเองมารับช่วงทำต่อ

จุดร่วมของกรณีที่ยกตัวอย่างมาคือ

(1) เมื่อมีผู้นำ ก็จะมีปลาธรรมชาติมาอยู่ในตัวเอง แม้ไม่นำมาปล่อยก็จะมีปลา มาอยู่เองโดยธรรมชาติ ดังที่ชาวบ้านเรียกว่า "ปลาเพ่น" คือ พอฝนตกหรือน้ำท่วม ปลาธรรมชาติ จะมีลักษณะที่พยายามหาแหล่งอาศัยใหม่ และหลังฝนตกใหม่ ๆ ชาวบ้านบางคนจะเดินหาปลา เพ่น ตามกอหญ้าหรือบางครั้งตามคันดินก็มี และคันดินก็จะปลุกต้นไม้ "สมมติว่าผมตั้งเป้าไว้เลี้ยงปลา ก็ขุดคันล้อม แล้วเห็นมันโล่ง ๆ ก็ต้องปลุกต้นไม้ บางทีก็เก็บเมล็ดไว้ปลุกเองคือมันตามมาเอง" (บุญชอบ พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

(2) กรณีเหล่านี้เป็นลักษณะการแก้ปัญหาทาง เศรษฐกิจ เฉพาะตัวของ เกษตรกร โดยมีได้รับอิทธิพลจากบทบาทของผู้นำการ เปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด

1.3 ในเขตชุมชนสาละวินมีคนที่ทำไร่นาสวนผสมอย่างค่อนข้างเต็มรูปแบบ (ขาด การทำไร) มาก่อนที่โรงเรียนจะเริ่มดำเนินโครงการฯ แล้ว คือกรณีของลุงแจ่ม โดยลุงแจ่มได้ ความคิดในการทำสวนมาจากการเห็นรูปแบบที่บางข้างและเห็นว่าการทำงานอย่าง เดียวคงไปไม่รอด ลุงแจ่มเริ่มทำไร่นาสวนผสมในปี พ.ศ.2523 ก่อนโรงเรียน 2 ปี ในที่ดินของลุงแจ่มจะขุดคันดิน เพื่อปลูกพืชสวนต่าง ๆ คละกันไป เช่น มะพร้าว กล้วย ฝรั่ง น้อยหน่า มะดัน มะนาว ขนุน ฯลฯ ในคูก็มีปลาธรรมชาติ (แต่ลุงแจ่มไม่นำมารับประทานเพราะถือมังสวิรัตและห้ามไม่ให้คนในบ้าน นำมารับประทานด้วย โดยเป็นลูกศิษย์สำนักสันติอโศก) จุดประสงค์ก็คือเพื่อนำมาบริโภคและขายใน ชุมชน และทำนาอีกประมาณ 2 ไร่ โดยขณะนี้ปลูกข้าวเพื่อขายแล้วซื้อข้าวสารกินเพราะ

ต้องคิดว่าเวลานี้เขาให้ราคาเกวียนละเท่าไร ถังละเท่าไร หากไปสี 10 ถังได้ข้าวแค่ 4 $\frac{1}{2}$ ถัง เราก็ต้องมาคิดว่าข้าวเปลือก 10 ถัง เราได้เท่าไร หากซื้อข้าวสาร 4 $\frac{1}{2}$ ถัง ราคาเท่าไร สมมติว่าข้าวเกวียนละ 2,500 บาท ข้าว 10 ถัง ขายได้ 250 บาท ถ้าไปซื้อข้าวสาร 4 $\frac{1}{2}$ ถัง ราคาเท่าไร ผมต้องคิดอย่างนี้ก่อน ไม่ใช่ว่าอีกอีกก็ไปซื้อ ไปขาย ต้องคิดว่าจะเอาอย่างไหนดี ... การที่มุ่งผลิตในรูปแบบนี้ซึ่งเป็นลักษณะการทำ ไร่นาสวนผสม จะแก้ปัญหารายจ่ายได้มาก เพราะในแต่ละวันนั้น รายจ่ายหนักไปที่ เรื่องกิน ผมจะซื้อแต่สิ่งที่ไม่ใช่ เช่น เสื้อผ้า (แจ่ม พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

ส่วนฐานะทางเศรษฐกิจของลุงแจ่มนั้น อยู่ในระดับคนรวยในชุมชนคือ ไม่มีหนี้สินและมีที่นาพร้อม 100 ไร่ แต่ให้คนอื่นเช่าโดยตนเองทำเพียง 2 ไร่

แม้ลุงแจ่มจะทำไร่นาสวนผสมมาก่อนใครในชุมชนซึ่งหากพิจารณาแล้วจะเห็นว่า สอดคล้องกับวัตถุประสงค์และหลักการของโครงการฯ ที่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงมุ่งขยายแนวคิดอยู่ แต่ก็ไม่มีบทบาท เข้าร่วม เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงในโครงการฯ แต่อย่างใด ผู้นำการเปลี่ยนแปลงเองก็มีได้ เข้าไปสัมพันธ์หรือชวนลุงแจ่มให้เข้ามาร่วมเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง ซึ่งอาจเป็นเพราะ "เขาเป็นคนรวยประเภทเอาตัวรอดเป็นยอดดี เขาไม่เอาใคร เรื่องนี้ไม่ต้องไปคุยกับเขาเลย แต่เขาก็ทำของเขาไป ส่วนรวมเขาไม่เอา แต่เขาก็ไม่ต่อต้านนิสัยของเขา เป็นอย่างนั้นเอง" (แซม พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์) หรือ "ชาวบ้านมองแก่ว่าการที่แกอยู่คนเดียวนั้นเป็นคนเค็ม แกไม่เอาใคร แกไม่เข้ามาร่วมโครงการฯ เพราะแกถือว่าไม่ต้องพึ่งใครก็อยู่ได้ ไม่เดือดร้อน แต่ก็ไม่ซัดซาง" (บุญชอบ พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์) หรือ "ตอบไม่ได้ว่าทำไมไม่ชวนแกมาร่วมโครงการฯ อาจเป็นเพราะแกคงไม่มาร่วมเพราะรวยอยู่แล้ว ชอบสันโดษ" (วิเชียร เจริญศิริ, สัมภาษณ์)

แต่อย่างไรก็ตาม ก็มีการถ่ายทอดแนวคิดในการทำไร่นาสวนผสมระหว่าง ลุงแจ่มกับผู้นำการเปลี่ยนแปลงบางส่วนอยู่บ้าง เช่น การที่ครูวิเชียรได้เห็นรูปแบบการทำไร่นาสวนผสมของลุงแจ่มและ เป็นส่วนหนึ่งที่ก่อให้เกิดแนวคิดในการจัดตั้งโครงการไร่นาสวนผสมดังกล่าวไว้แล้วในตอนแรก และครูจรินทร์ก็มีส่วนได้รับความคิดจากลุงแจ่มเช่นกัน กล่าวคือ

ผมได้จากแกมา ผมเห็นว่า เอ๊ะ! แกปลูกมะม่วงได้ผล ทำไมคนอื่นเขาไม่ปลูกละ โรงเรียนของเราที่อยู่แค่นี้ น่าจะปลูกบ้าง ส่วนลุงแจ่มก็ได้จากผมเหมือนกัน เช่น แกทำนา แล้วปลูกต้นไม้ล้อมรอบ แกก็ถามว่า ครูทำอย่างนี้ดีไหม พูดคุยกันบ่อยเพราะอยู่ใกล้ ๆ กัน ตอนหลังแกมีความมั่นใจว่าทำไร่นาสวนผสมได้ผลดี ก็ขยายพื้นที่ออกไป (จรินทร์ อรรถจรูญ, สัมภาษณ์)

ส่วนลุงแจ่มนั้น "พวกครูก็เข้ามาดูบ้าง มาขอต้นไม้ตอนบ้าง ส่วนชาวบ้านนั้นก็แนะนำให้ แต่เขาไม่ทำ เพราะคนโบราณเสียคายนานา พอโรงเรียนทำ จึงมีคนเริ่มตาม" (แจ่ม พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์)

1.4 เมื่อพิจารณาจากบริบททางโรงเรียนในการทำไร่นาสวนผสมแล้วก็พบว่าในปี พ.ศ. 2522 มีการขุดคันดินล้อมรอบโรงเรียนโดยใช้รถแทรกเตอร์เพื่อป้องกันน้ำท่วมในบริเวณโรงเรียน ทำให้เกิดคูน้ำรอบโรงเรียน ในขณะนั้นทางโรงเรียนได้ปลูกไม้ดอกและไม้ประดับตามลักษณะของโรงเรียนทั่วไป

กรรมการศึกษาก็ถามว่าทำไมไม่ปลูกไม้แตกบ้าง มีแต่ไม้ดอกและไม้ประดับ ผมก็ถามว่า ไม้แตกคืออะไร เขาก็บอกว่าคือไม้ที่กินได้ ผมก็บอกว่ายุ่งตายห้า เดี่ยวเด็กก็มาลักกิน แล้วเราก็อำไม่ไหว เขาก็บอกว่า แหมครู! เราเป็นโรงเรียนนะ ไม่ใช่ร้านค้า ผมก็เห็นด้วย ชาวบ้านก็หาพันธุ์ไม้มาให้และช่วยปลูกให้ หมอแถมก็เอาปลาามาปล่อยลงในคู (สุรินทร์ กิจนิตย์ชีว์, สัมภาษณ์)

"ไม้แตก" ที่ชาวบ้านนำมาปลูก เช่น มะม่วง มะพร้าว ขนุน ฯลฯ รวมทั้งปลาในคูนั้นได้ให้ดอกผลแก่โรงเรียนมาถึงปัจจุบัน นับเป็นโครงสร้างพื้นฐานของการทำไร่นาสวนผสม ในระดับโรงเรียนตั้งแต่ก่อนเริ่มดำเนินโครงการฯ มาจนถึงปัจจุบันเลยทีเดียว

กล่าวโดยสรุป เมื่อพิจารณาจากบริบททางชุมชนในการทำไร่นาสวนผสม ดังกล่าวมาแล้วพบว่า โดยโครงสร้างพื้นฐานทางความคิดและการกระทำของคนในชุมชนมีลักษณะการทำไร่นาสวนผสมคือมีการปลูกไม้ผล ปลูกผักสวนครัว เลี้ยงปลา (ปลาธรรมชาติ) และทำนามาก่อนแล้วในชุมชน เพียงแต่ไม่เป็นรูปแบบในการทำไร่นาสวนผสมที่ชัดเจน กล่าวคือไม่มีการชี้แนะทางความคิดในการทำไร่นาสวนผสมให้เป็นทางออกในการแก้ปัญหา เศรษฐกิจของคนในชุมชนด้วยปรัชญาและรูปแบบการผลิตที่ชัดเจน

2. ผลกระทบของบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในการทำไร่นาสวนผสม

ในการวิเคราะห์นี้ ผู้วิจัยได้แยกการพิจารณาผลกระทบของบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงฯ ออกเป็น 2 ส่วนคือ ผลกระทบฯ ที่มีต่อผู้ที่ทำไร่นาสวนผสมมาก่อนที่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงจะเริ่มดำเนินโครงการฯ และผลกระทบฯ ที่มีต่อผู้ที่ทำไร่นาสวนผสมหลังจากที่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้เริ่มดำเนินโครงการฯ ไปแล้ว โดยที่ในแต่ละส่วนนี้ ผู้วิจัยได้แยกการพิจารณาออกเป็น 2 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนแรก พิจารณาในเชิงปริมาณว่ามีผู้ที่ทำไร่นาสวนผสมจำนวนกี่ครอบครัว และขั้นตอนที่ 2 พิจารณาว่าบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลง เป็นปัจจัยต่อการทำไร่นาสวนผสมดังกล่าวหรือไม่เพียงใด หรืออีกนัยหนึ่งคือ การทำไร่นาสวนผสมดังกล่าวเป็นผลกระทบมาจากบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงหรือไม่ เพียงใด

2.1 ผลกระทบของบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีต่อผู้ที่ทำไร่นาสวนผสมก่อนที่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงจะเริ่มดำเนินโครงการฯ

2.1.1 จำนวนครอบครัวของผู้ที่ทำไร่นาสวนผสม

จากการศึกษาพบว่าได้มีผู้ที่ทำการผลิตในลักษณะของการทำไร่นาสวนผสม ก่อนที่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงจะเริ่มดำเนินโครงการฯ จำนวน 6 ครอบครัว โดยมีการขุดคู เลี้ยงปลาธรรมชาติ ปลูกไม้ผลบนคันคู และทำนา ดังที่กล่าวไว้แล้วในเรื่องบริบททางชุมชนในการทำไร่นาสวนผสม

2.1.2 ผลกระทบของบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงฯ

ครอบครัวที่ได้รับผลกระทบจากบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้มีจำนวน 5 ครอบครัว ในจำนวนนี้เป็นครอบครัวที่ต่อมาได้พัฒนาเป็นสมาชิกในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงจำนวน 1 ครอบครัว ส่วนครอบครัวที่ไม่ได้รับผลกระทบจากบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงหรือได้รับน้อยมาก มีอยู่จำนวน 1 ครอบครัว จึงเหลือ 4 ครอบครัว (ไม่นับรวมครอบครัวของผู้นำการเปลี่ยนแปลง) ที่ได้รับผลกระทบจากบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลง

บทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงในส่วนนี้คือ การเสริมแนวคิดให้เป็นรูปแบบการทำไร่นาสวนผสมที่ชัดเจนขึ้น เช่น จากที่เคยปลูกกล้วย มะขาม กอไม้ ก็เปลี่ยนหรือเพิ่มพันธุ์มะม่วงชนิดต่าง ๆ เข้าไป เป็นต้น จากที่เคยเลี้ยงปลาธรรมชาติก็เปลี่ยนเป็นปลาชนิด ปลาช่อน ปลาดุก เป็นต้น โดยอาศัยแหล่งบริการจากโรงเรียนสาธิตวิทยาเป็นหลัก และเสริมแนวคิดในการทำไร่นาสวนผสมเพื่อการพึ่งตนเองคือ ให้น้ำเน้นเพื่อการบริโภคเป็นหลัก

2.2 ผลกระทบของบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีต่อผู้ที่ทำไร่นาสวนผสม หลังจากที่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้เริ่มดำเนินโครงการฯ

2.2.1 จำนวนครอบครัวของผู้ที่ทำไร่นาสวนผสม

จากการศึกษาพบว่าได้มีผู้ที่ทำการผลิตในลักษณะของการทำไร่นาสวนผสม หลังจากผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้เริ่มดำเนินโครงการฯ ไปแล้วจำนวน 9 ครอบครัว

2.2.2 ผลกระทบของบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงฯ

จากการศึกษาพบว่าในจำนวน 9 ครอบครัวนี้ เป็นครอบครัวของผู้นำการเปลี่ยนแปลงจำนวน 4 ครอบครัว เป็นครอบครัวที่ไม่ได้รับผลจากบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลง

หรือได้รับน้อยมากจำนวน 1 ครอบครัว จึงเหลือ 4 ครอบครัว (ไม่นับรวมครอบครัวของผู้นำการเปลี่ยนแปลง) ที่ได้รับผลกระทบจากบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงฯ

บทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงในส่วนนี้คือการกระตุ้นให้คนในชุมชนตัดสินใจทำไร่นาสวนผสมโดยใช้กระบวนการสร้างจิตสำนึก เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนดังที่กล่าวแล้วในตอนต้น พร้อมกับให้บริการในเรื่องพันธุ์ไม้ผล พันธุ์ปลา และคำแนะนำทางการเกษตรโดยอาศัยแหล่งบริการจากโรงเรียนสาธิตวิทยาเป็นหลัก

จากการศึกษาพบว่า ครอบครัวส่วนใหญ่ที่ตัดสินใจทำไร่นาสวนผสมอันเป็นผลกระทบจากบทบาทดังกล่าวของผู้นำการเปลี่ยนแปลงนี้ ได้รับผลกระทบจากกลวิธีการให้ความรู้ โดยการสนทนาพูดคุยทั่วไป การสนทนาพูดคุยโดยมีผลการปฏิบัติรองรับ และกลวิธีการทำให้อุ (การสาธิต) ของเพื่อนบ้านที่เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง มากกว่าที่จะได้รับผลกระทบจากกลวิธีการทำให้อุ (การสาธิต) รูปแบบการทำไร่นาสวนผสมในโรงเรียนโดยตรง กล่าวคือ หลังจากที่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงสาธิตรูปแบบการทำไร่นาสวนผสมในโรงเรียนให้ชุมชนเห็นเป็นตัวอย่าง พร้อมกับใช้กลวิธีอื่น ๆ ในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองแล้ว ในขั้นนี้ยังไม่มีผู้ใดตัดสินใจกระทำตาม ต้องรอให้สมาชิกของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงบางคน (ผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีบทบาทเด่นทางด้านปฏิบัติการปฏิบัติ) ลงมือปฏิบัติในลักษณะที่เป็นวิถีชีวิตเสียก่อน เมื่อเห็นว่าปฏิบัติได้ผล และตนเองเห็นว่าเป็นผลดีจึงจะลงมือปฏิบัติตาม อันเท่ากับเป็นการตัดสินใจทำตามเพื่อนบ้านมากกว่าที่จะทำตามโรงเรียนโดยตรง ในขณะที่ชาวบ้านบางคนได้รับผลกระทบจากกลวิธีการทำให้อุ (การสาธิต) ในโรงเรียน กลวิธีการกระตุ้นให้คิด และกลวิธีการให้ความรู้อื่น ๆ ของผู้นำการเปลี่ยนแปลงโดยตรงโดยไม่ต้องรอให้เห็นผลของการปฏิบัติในลักษณะที่เป็นวิถีชีวิตก่อน ซึ่งชาวบ้านในส่วนหลังนี้ได้พัฒนาเป็นสมาชิกของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีบทบาทเด่นทางด้านปฏิบัติการปฏิบัติในระยะต่อมาและส่งผลกระทบย้อนกลับไปยังชาวบ้านในส่วนแรกดังที่กล่าวมา

อนึ่ง ในการวิเคราะห์ผลกระทบของบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงฯ นี้ ผู้วิจัยตระหนักตลอด ทั่วเวลาที่บทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงมีฐานะ เป็นเพียงปัจจัยตัวหนึ่งในการกระตุ้นให้ชาวบ้านตัดสินใจและดำเนินกิจกรรมทาง เศรษฐกิจในรูปแบบการผลิตแบบไร่นาสวนผสม เพราะมีปัจจัยอื่นๆ อีกที่มีผลกระทบต่อการตัดสินใจ เช่น เงินทุน ความรู้ทางเทคนิค ลักษณะพื้นที่ภูมิหลังทางความคิด (คือมีพื้นฐานความคิดในการทำงานก่อนแล้ว เช่น เคยได้รับประสบการณ์

จากการเห็นรูปแบบการผลิตในที่ต่าง ๆ) จุดมุ่งหมายในการทำ (เช่น ทำเพื่อการค้าหรือเพื่อบริโภคเป็นหลัก ความยอมรับของผู้ที่เกี่ยวข้อง (เช่น ลูกอยากทำ แต่พ่อแม่ไม่ยอมให้เปลี่ยนแปลงพื้นที่) รวมทั้งการได้เห็นแบบอย่างจากผู้ที่ทำมาก่อนโรงเรียนแล้ว เช่น "ตัวอย่างจากการทำไร่นาสวนผสมของบ้านลุงแจ่มก็มีผลต่อชาวบ้าน ใคร ๆ เดินผ่านก็เห็นว่าเขาทำได้ผล" (เข้ม พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์) และเหตุปัจจัยอื่น ๆ ดังที่กล่าวไว้ในเรื่องบริบททางชุมชนในการทำไร่นาสวนผสม เหล่านี้เป็นต้น หรือดังเช่นกรณีของทิศชัยซึ่งทำไร่นาสวนผสมเพราะลักษณะพื้นที่ไม่อำนวยต่อการทำนาคือภูมิประเทศเป็นที่ดอนมาก จึงทำการขุดเพื่อทำสวน ทำไร่ เลี้ยงปลา เลี้ยงไก่ โดยมีความคิดว่าจะกระทำในลักษณะดังกล่าวมาเป็นเวลานานแล้ว เพราะได้ไปเป็นรูปแบบการผลิตจากพื้นที่อื่น ๆ มา เมื่อมีโอกาสจึงลงมือทำโดยได้รับการเสริมแนวคิดจากผู้นำการเปลี่ยนแปลงและเวลาไปทำด้วยตนเองก็ต้องประยุกต์รูปแบบตามความสนใจของตนเองและตามเงื่อนไขต่าง ๆ มิได้นำรูปแบบจากการทำไร่นาสวนผสมในระดับโรงเรียนหรือของผู้นำการเปลี่ยนแปลงคนอื่น ๆ ไปใช้อย่างไม่ดัดแปลงเลย

นอกจากนั้น ในส่วนของผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่ไร่นาสวนผสมก็กระทำด้วยเหตุปัจจัยต่าง ๆ กัน เช่น กรณีของลุงพรซึ่งได้กล่าวรายละเอียดไว้แล้วในเรื่องภูมิหลังของผู้นำการเปลี่ยนแปลงหรือกรณีของทิศชอบซึ่งมีพื้นฐานความคิดมาจากการเห็นรูปแบบการผลิตบริเวณจังหวัดนนทบุรี นครปฐม และได้รับการกระตุ้นจากการพูดคุยตั้งแต่เป็นสมาชิกในกลุ่มวัยรุ่น โดย "เห็นด้วยแต่แรก แต่ยังไม่ทำเพราะไม่มีเงิน ต่อมาได้เงินจากผู้การฯ 10,000 บาท จึงเอาเงินส่วนหนึ่งขุดบ่อ 2 บ่อไว้เลี้ยงปลา และไม้ผลก็ตามมาเอง" (บุญชอบ พันธุ์เพ็ง, สัมภาษณ์) ส่วนผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่เป็นครูจรินทร์และครูวิเชียรนั้น กระทำเพราะเชื่อมั่นในแนวทางการทำไร่นาสวนผสมโดยทำแค่สวนและเลี้ยงปลา แต่ไม่ทำนา

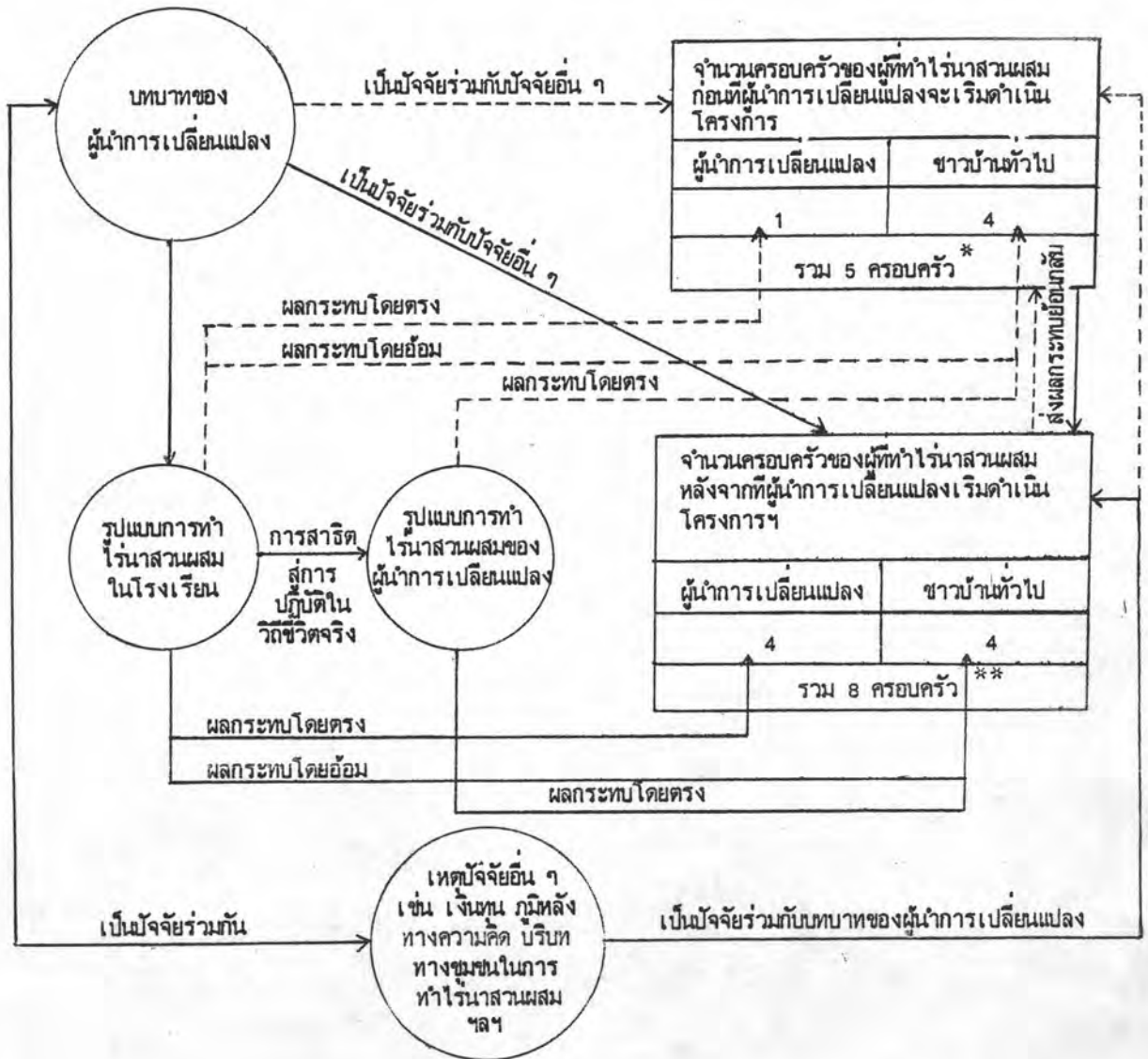
จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า ทั้งผู้ทำไร่นาสวนผสมมาก่อนและหลังจากที่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงเริ่มดำเนินโครงการฯ นั้น ได้รับผลกระทบจากบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงในฐานะที่เป็นปัจจัยตัวหนึ่งร่วมกับปัจจัยตัวอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในการตัดสินใจและดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้วยรูปแบบการผลิตแบบไร่นาสวนผสม และจากการสังเกตพบว่าลักษณะรวม ๆ ของผู้ทำไร่นาสวนผสมทั้งหมดนี้จะกระทำในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป เช่น บางคนขุดคูรอบนาบนคันปลูกพืชสวนและผักสวนครัว พอน้ำท่วมก็เลี้ยงปลาในนาข้าว บางคนเพียงทำสวนและเลี้ยงปลาในคู ส่วนที่นา ก็แยกออกไปต่างหาก บางคนขุดบ่อเลี้ยงปลา ปลูกไม้ผลไว้บนคันรอบบ่อ และ

แยกที่นาไว้ต่างหากเช่นกัน บางคนทำสวนและเลี้ยงปลาในร่องสวน แต่ไม่ทำนา เป็นต้น แต่ทั้งหมดนี้ไม่ปรากฏว่ามีครอบครัวใดที่ทำไร่นาสวนผสมอย่างเต็มรูปแบบคือ มีทั้งการทำไร่ ทำนา ทำสวน และเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่เดียวกันและกระทำอย่างครบวงจรการผลิตหรือให้มีแบบแผนการผลิตที่มีลักษณะ เกื้อกูลซึ่งกันและกันอย่าง เต็มที่

สรุปผลกระทบของผู้นำการเปลี่ยนแปลงร่วมกับปัจจัยอื่น ๆ ที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในการทำไร่นาสวนผสม เป็นแผนภูมิได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 15

แสดงผลกระทบของบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงร่วมกับปัจจัยอื่น ๆ
ที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในการทำไร่นาสวนผสม

หมายเหตุ

* ไม่นับรวมจำนวนครอบครัวที่ไม่ได้รับผลกระทบฯ หรือได้รับน้อยมาก 1 ครอบครัว

** ไม่นับรวมจำนวนครอบครัวที่ไม่ได้รับผลกระทบฯ หรือได้รับน้อยมาก 1 ครอบครัว

ลูกศร เส้นทึบ (—>) แสดงผลกระทบของบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงร่วมกับปัจจัยอื่น ๆ ที่มีต่อผู้ที่ทำไร่นาสวนผสมหลังจากที่ผู้นำการเปลี่ยนแปลง เริ่มดำเนินโครงการฯ

ลูกศร เส้นประ (----->) แสดงผลกระทบของบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงร่วมกับปัจจัยอื่น ๆ ที่มีต่อผู้ที่ทำไร่นาสวนผสมก่อนที่ผู้นำการเปลี่ยนแปลง เริ่มดำเนินโครงการฯ

สรุป

จากการศึกษาพบว่าได้มีผู้ที่ทำไร่นาสวนผสมก่อนที่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงจะเริ่มดำเนินโครงการฯ จำนวน 6 ครอบครัว เป็นครอบครัวที่ได้รับผลกระทบจากบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงฯ จำนวน 5 ครอบครัว และมีผู้ที่ทำไร่นาสวนผสมหลังจากที่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงเริ่มดำเนินโครงการฯ จำนวน 9 ครอบครัว เป็นครอบครัวที่ได้รับผลกระทบจากบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงฯ จำนวน 8 ครอบครัว รวมเป็นผู้ที่ทำไร่นาสวนผสมทั้งก่อนและหลังจากที่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงเริ่มดำเนินโครงการฯ โดยได้รับผลกระทบจากบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงจำนวน 13 ครอบครัว ในจำนวน 13 ครอบครัวนี้เป็นครอบครัวของผู้นำการเปลี่ยนแปลงจำนวน 5 ครอบครัว ครอบครัวของชาวบ้านทั่วไป 8 ครอบครัว บทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงมีฐานะเป็นปัจจัยหนึ่งร่วมกับปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในการก่อให้เกิดผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในการทำไร่นาสวนผสม และในจำนวน 13 ครอบครัวนี้ ไม่พบว่ามียุทธศาสตร์ที่มีรูปแบบการผลิตแบบไร่นาสวนผสมอย่างเต็มรูปแบบและครบวงจรการผลิต

ความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในการทำไร่นาสวนผสมในเชิงปริมาณดังกล่าวนี้ เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับจำนวนครอบครัวในชุมชนซึ่งมีทั้งหมด 127 ครอบครัว โดยเป็นครอบครัวที่มีที่ดินเป็นของตนเองจำนวน 72 ครอบครัวแล้ว สรุปได้ว่าผลกระทบของบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงฯ อยู่ในระดับที่น้อย ยิ่งหากไม่นับรวมครอบครัวของผู้นำการเปลี่ยนแปลงด้วยแล้ว ก็นับว่าส่งผลกระทบในระดับที่น้อยมาก ทั้งนี้ ให้ตระหนักว่าข้อสรุปดังกล่าวนี้อยู่ภายใต้เกณฑ์ในการวิเคราะห์ที่ตั้งที่กล่าวมาข้างต้น